

84957
763
Книга 21

Пост імені Ярослава Галана

Перебудова:

нове
політичне мислення
і стереотипи

Православна церква
в історії
Північної Буковини

«Співробітничати,
а не ворогувати...»

Хто ви є,
редактор УС!

«Кришталева ніч».
До і після

Уроки
Нюрнберга

Книга 21 *Пост імені
Ярослава Галана*

СТАТТІ, НАРИСИ, ПАМФЛЕТИ, ВІРШІ

ЛЬВІВ
«КАМЕНЯР»
1988

ББК 84Ук7 243
П68
63

У двадцять першій книзі збірника публіцистичних, науково-популярних статей, інших матеріалів розвінчується ідеологія українського буржуазного націоналізму та міжнародного сіонізму, викривається підливна діяльність антирадянських центрів проти СРСР. Автори збірника розповідають і про те, як сприймається перебудова нашого життя за кордоном, про зустріч радянської і американської громадськості в Чатокуа (США), де йшла відверта і нелегка розмова про необхідність мирного співжиття, співробітництва між усіма народами.

В двадцать первой книге сборника публицистических, научно-популярных статей, других материалов развенчивается идеология украинского буржуазного национализма и международного сионизма, разоблачается подрывная деятельность антисоветских центров против СССР. Авторы сборника рассказывают и о том, как воспринимается перестройка нашей жизни за рубежом, о встрече советской и американской общественности в Чатокуа (США), где состоялся открытый и нелегкий разговор о необходимости мирного сосуществования, сотрудничества между всеми народами.

Редакційна колегія:

Р. М. Федорів (голова), Я. П. Гоян,
Є. А. Гринів, В. Г. Дончик, К. Г. Зозуляк,
Ю. І. Римаренко, І. С. Скрутьє, Л. П. Шлемкевич

Упорядники:

Михайло Безпалько, Богдан Залізник

Рецензенти:

Ю. Ю. Сливка, доктор історичних наук;
Є. В. Кучер

Редактор В. В. Залізник

1167410

П 0804000000—021 КУ—№1—419—1988
М214(04)—88

ISSN 0132—5175

© Видавництво «Каменярь», 1988

Зміст

Правда має бути повною

- Кирилов Юрій.** Кровна справа 4
Мельничук Ярослав. Перебудова: нове політичне мислення і стереотипи 6
Мельник Вікторія. У пошуках історичної правди 15
«...Знаємо тепер не з чуток» 21
Гайковський Михайло. Православна церква в історії Північної Буковини 24

Сіонізм — зброя імперіалізму

- Дадіані Л. Іонель.** Гегемонізм, агресія, експансія... 36

«Співробітничати, а не ворогувати...»

- Кулеба Володимир.** Листи з Нью-Йорка до товариша 52

Їх справжнє обличчя

- Камінський Євген, Трощинський Володимир.** Історія спростовує і застерігає 65
Чередниченко Віталій. Терорист на пенсії ЦРУ 88
Каліка Володимир. Хто ви є, редактор УС? 93
Шурик Олеся, Денисів Микола. СКВУ: вільних від чого? 98
Берець Сергій. «Кришталева ніч». До і після 110

Пам'ять людська не прощає

- Гоян Ярема.** Уроки Нюрнберга 115
Савчак Василь. Із зграї яничар і убивць 133
Карпій Володимир. Не прощають катам безсмертні Кортеліси 141
Курпіль Степан. Кульбаба біля барака 149
Павлюст Мирон. В'язень № 63081 звинувачує 158

«Щоб спів солов'їний нам чувся...»

- Романченко Микола.** Тривого моя 165
Петренко Микола. Віра в мирний день 166

Правда має бути повною

ЮРІЙ КИРИЛОВ

Кровна справа

Яких нам лиш не обіцяли благ.
Мов Еверест, здіймались цифри зросту.
Від сорому злиняти міг наш стяг,
Коли під ним гучні лунали тости
За комунізм, який прийде от-от,
І за повсюдність буйного прогресу...
Мовляв, довірливий, терплячий наш народ —
Повірите мовчки, прийме без ексцесів.
Та в розрахунках гандж був немалий —
Тверезий глузд у нашого народу.
І в невість прожектери відгули,
А нам права дано без перешкоди
На місце ставити отих балакунів,
Хто не одні словесні звів монблани,
Хто за рахунок наш і пив, і їв,
А про народ знав тільки... із екрана.
Та що про них? Давайте і собі
Рахунок подамо прямий і чесний —
Не кожен був сміливий в боротьбі:
Той все мовчав, а той вгинався улесно.
Ач, як умить схопилися вони,
Такі сміливці стали враз тепера.
Мов не було в них жодної вини...
Та у минуле не затріснеш двері.
Минулого не збутися ураз,
Воно живуче і в ділах, і в крові...
Тож і задуматись настав найвищий час:
Чи всі ми чесні у перебудові?
Чи не почнемо всю вину валить
На витрату і часу, і системи,
Або на тих, хто при кермі стоїть:
«Вся влада в них, ми ж —
гвинтики нікчемні...»
Звідкіль це боягузтво про запас?
І де закритий раболіпства корінь?
Невже потрібен аж якийсь указ,
Щоб протверезитись від спадщини гіркої?
«Ми ж — гвинтики...» Хоч сказано не нині,
А й досі душі їсть, немов іржа.

Та чи служити можна Батьківщині
З холопською покірністю в очах?
Коли себе господарем не чуєш,
Як Батьківщини зміцнювать основи?
І чи багато створиш та збудуєш,
Коли боїшся вчинку, думки, слова?
Коли бракує мужності у крові,
То в слові й ділі правди не чекай.
Коли Вітчизну обкрадеш любов'ю,
То і трудитися не зможеш через край.
Злочинно у байдужості сидіти,
Коли надією суспільство все палає...
Тож як перебудова буде тліти,
Коли здолать застій нам не зуміти,
То відповіді в себе поспитаєм.

*З російської переклав
РОМАН КУДЛИК*

Перебудова: нове політичне мислення і стереотипи

Пригадуєте дотепну народну оповідку про чоловіка, який був поставлений перед дилемою: чого лиш забажає, те й матиме, правда, сусід його одержить удвічі більше. Довго думав той чоловік і нарешті вигукнув: «Візьміть у мене одне око!».

А тепер уявіть собі, що мав би відчувати подібний «доброзичливць», коли б день у день мусив спостерігати за тим, як у сусіда все йде до кращого: і в родині, і в господарстві. Певно, не знаходив би собі ні місця, ні спокою, і врешті-решт люті заздрощі таки доконали б його...

Зрозумійте мене правильно. Я не збираюся пророкувати тут усілякі неприємності для деяких наших «доброзичливців» — особливо з-за океану, але, констатуючи певні факти, все ж таки змушений зауважити, що вони багато чим нагадують отого захланного героя згаданої нами оповідки. Судіть самі.

З перших же днів існування Радянської влади наші ідейні вороги ладні були «піти на будь-які жертви», аби лише не допустити торжества ідей Великого Жовтня. При цьому ними використовувався весь арсенал антикомунізму, починаючи з підривної пропаганди і закінчуючи прямою інтервенцією. А чого варті були їх пророцтва! Не маючи сил бодай для годиться приховати свою люту ненависть до першої у світі держави робітників і селян, вони відводили на її існування тиждень, відтак — два, ну, щонайбільше місяць. Щоправда, сьогодні вони воліють забути про це, але ми нагадаємо.

Отже, в 1917-му, та й у наступні п'ять-десять років, загибель Країни Рад очікувалась на Заході буквально з дня на день. Та минав час, і довелось нашим ідейним ворогам оперувати вже роками. Скажімо, зазирнувши у майбутнє СРСР, американський журнал «Кольєр» на повному серйозі передбачав: «Поразка Росії та її окупація. 1952—1960». Саме під такою «шапкою» вийшов номер журналу від 27 жовтня 1951 року. Щоправда, у повній неспроможності вішунів з «Кольєру» його читачі переконалися ще задовго до 1960 року. Річ у тім, що невдовзі після цієї публікації журнал через фінансові труднощі припинив існування. А чого варті

в буржуазному світі пророки, котрі нездатні передбачити й запобігти навіть власному банкрутству?..

Через двадцять років ще один американський журнал «Проблемз оф ком'юнізм» у добірці статей, опублікованій під спільним заголовком «Куди йде Росія?», пророчив: «Кінець більшовиків — справа кількох років». Вказувалась і точна дата отого «кінця» — 1970 рік. Коли ж цей рік настав, журнал змушений був визнати: «Більшовики були в 1917 р. сильнішими, аніж в 1903-му, в 1930 р. сильнішими, ніж у 1922-му, а в 1955-му сильнішими, ніж у 1944-му. Чи є резон вважати,— ставив далі журнал риторичне запитання, ніби йшлося про події на іншій планеті,— що комунізм сьогодні слабший, аніж він був у 1965-му році?»

Ясна річ, подібного резону у наших заокеанських «доброзичливців» не було. Однак це не завадило їм і надалі продовжувати ідеологічні диверсії проти СРСР, спрямовані на підриг його зовнішньо- і внутріполітичного курсу. Стосовно ж антирадянських пророкувань, то вони все ще не зняті з озброєння у наших ідейних ворогів. Так, зовсім недавно професор економіки з Гарварду Маршалл Голдмен випустив книгу про перспективи радянської економіки під назвою «Виклик Горбачова». В ній, зокрема, говориться: «Ймовірність радянських радикальних перетворень у напрямку децентралізації та ринкової орієнтації вкрай мізерна й дорівнює нулю». Услід за Голдменом виступила «Вашінгтон пост»: «Реформи в СРСР можуть спровокувати заворушення...» (

Спробуємо з'ясувати, в чому тут справа. Ми «почали перебудову форм суспільного життя, освоємо нове, відмовляємось від усталених стереотипів»,— говорив на лютневому (1988 р.) Пленумі ЦК КПРС М. С. Горбачов. Ота лінія Комуністичної партії, яку підтримує радянський народ, на дальше поглиблення демократизації суспільства, гласність в усіх сферах життя, по суті, лякає ідейних противників.

Ось, наприклад, що пише з цього приводу «Нью-Йорк таймс» у редакційній статті, опублікованій під заголовком «Дивна енергія з Росії»: «Від Радянського Союзу виходить енергія, яка цікавить увесь світ...» Відчули на собі вплив згаданої енергії і видавці цього чи не найсоліднішого заокеанського часопису. І знаєте, до чого це спричинилося? Ну, звичайно ж, до антикомуністичної сверблячки, для погамування якої газета так і не знайшла кращого засобу, ніж безнадійний консерватизм, мовляв, у радянському суспільстві взагалі не може бути ніяких змін. Не може, і край!

Щоправда, цього разу її кореспонденти утримались від будь-яких прогнозів. Мабуть, тут ще добре пам'ятають, що саме «Нью-Йорк таймс» свого часу 91 раз — з листопада

1917-го до листопада 1919 року — оголошувала на своїх сторінках про неминучість повного краху Країни Рад.

Не залишилась осторонь цієї теми і двоюрідна сестричка «Нью-Йорк таймс» з берегів туманного Альбіону. Так, лондонська «Таймс» назвала перебудову «вмілою радянською пропагандистською кампанією», що це — «небезпечний спів сирени, покликаний експлуатувати наївність американців». Коротше кажучи, згадана газета, котра прославилась ще 1919 року тим, що на повному серйозі повідомила про «націоналізацію жінок Радами», майже через сімдесят років народила для своїх читачів не менш захоплюючу сенсацію. Йдеться про твердження, нібито перебудова в Радянському Союзі викликана не чим іншим, як «бажанням покращити свою репутацію» в очах Сполучених Штатів Америки. Свідченням цього, стверджує газета, є ставлення «радянського інформаційного апарату» до закордонних, зокрема американських, журналістів. Їм надається інформація, для них влаштовуються прес-конференції, вони без жодних перешкод зустрічаються з радянськими людьми. Усе це робиться з єдиною метою, доходить глибокодумного висновку лондонська «Таймс», створити в американців «оманливе почуття безпеки, здатне послабити захисний механізм країни».

Ще більшу пильність стосовно можливих наслідків для Заходу перебудови в СРСР виявив паризький тижневик «Експрес». За словами радянолога А. Безансона, революційні зміни, що відбуваються в СРСР, зумовлені, перш за все, зовнішнім фактором, а саме: прагненням «усунути американський вплив з континенту, забрати американський захист і залишити всю Європу (як і всю Євразію) під впливом, вірніше, під пануванням Рад, причому для цього навіть не доведеться вдаватися до воєнного вторгнення». Ось яке сумне майбутнє малює Безансон перед «західним цивілізованим світом», який, виявляється, опинився на порозі своєї загибелі. І винна у всьому перебудова, яка відбувається в нашій країні, винне прагнення радянського народу позбутися усього віджилого, усього, що заважає нашому поступові вперед.

Таким чином, на зміну заяложеному міфу про «радянську воєнну загрозу» наші ідейні вороги висунули міф про «загрозу перебудови». Саме він послужив сигналом для нещодавнього скликання в штаб-квартирі НАТО наукового колоквиуму з участю представників ділових і академічних кіл Заходу, спеціально присвяченому питанням розвитку економіки в СРСР. Зокрема, на ньому відзначалось, що «в Радянському Союзі зараз відбувається щось надзвичайно серйозне». Проти отого «щось» учасники зустрічі і намагалися виробити свої «контрзаходи».

В чому вони полягали? Частково відповідь на це питання дали кореспондент газети «Нью-Йорк таймс» Дж. Сміт і коментатор телекомпанії Ей-бі-сі М. Гордон, котрі зосередили увагу аудиторії на тому, що Пентагон, який має великий досвід у поширенні дезінформації, використовує «активні заходи» не лише для психологічної обробки американських громадян з питань «радянської загрози», а й з метою дискредитації процесу перебудови в СРСР.

Найбільшу активність у цьому плані проявив тодішній міністр оборони Сполучених Штатів К. Уайнбергер. Виступаючи з промовою в Американській морській лізі у Вашингтоні, він висловив своє глибоке занепокоєння тими змінами, що відбуваються у політичному та економічному житті СРСР. Особливо йому не припала до душі гласність, яку К. Уайнбергер вирішив тут же «ретельно проаналізувати».

І якого ж висновку дійшов нині вже колишній міністр? А ось якого: «В результаті свого «наступу відкритості», — заявив він, — Ради сподіваються уповільнити наше просування вперед». «Яким чином?» — запитаєте ви. Виявляється, ці підступні Ради спочатку зведуть нанівець «темпи технічної модернізації воєнного потенціалу Заходу», а вже потім, за допомогою перебудови і гласності, «поставлять хрест» на стратегічній оборонній ініціативі. Тож і не дивно, що, виступаючи 25 травня 1987 року в Центрі оборонних досліджень у Брюсселі, К. Уайнбергер не проминув нагоди розвинути її далі. Він стверджував, нібито «за політикою (гласності) приховано загрозу КДБ, агенти якого трактують гласність зовсім інакше, ніж ми на Заході, і які не дають взагалі жодного визначення слову «свобода», тому що його немає в їхньому лексиконі».

Таким чином, пан Уайнбергер не лише зайвий раз підкреслив своє глибоко серйозне ставлення до безпеки Сполучених Штатів, проти яких, за його словами, прикриваючись гласністю, «Ради розгорнули небачену шпигунську кампанію», а й дав зрозуміти, що в його особі (звичайно ж, після виходу у відставку) американські наукові кола матимуть неабиякого лексиколога. Що ж, хто знає... Може, незабаром і в цій галузі з його легкої руки народиться щось на зразок стратегічної оборонної ініціативи.

Справді, політика гласності завдала відчутного удару західним дезінформаторам та антирадянцям. Для того, щоб якомога швидше вивести їх з нокдауну, в лютому 1987 року у відділі держдепартаменту США «з аналізу дезінформації та радянських заходів», за фасадом якого знайшли надійний притулок спеціалісти з виготовлення найрізноманітніших фальшивок, було підготовлено меморандум. У меморандумі, що містив інструкції співробітникам інформаційного агент-

ства США (ЮСІА) щодо шляхів продукування пропагандистських матеріалів, націлених на Радянський Союз та соціалістичні країни Східної Європи, зокрема вказувалося на необхідність «шукати нові підходи» для того, «щоб тема підвищення динамізму в економічному та політичному житті СРСР» подавалась у Сполучених Штатах перш за все у негативному ракурсі.

Слід відзначити, що навіть деякі співробітники ЮСІА висловили незадоволення подібними рекомендаціями. Вони вважають, що в пропагандистському плані одверті нападки американських засобів масової інформації на політику гласності та розширеної демократизації у радянському суспільстві можуть дати зворотний ефект у самих Сполучених Штатах.

Стосовно ж їхнього шефа, то директор ЮСІА Ч. Уїк опублікував у «Крісчен сайнс монітор» статтю, в якій висловив «стурбованість» лінією на гласність, що її проводить СРСР і яка «різко звужує контрпропагандистські можливості США».

А ось голову Ради міжнародного радіомовлення, безпосереднього керівника радіостанції «Свобода» та «Вільна Європа» М. Форбса, останнім часом найбільше турбує те, яким чином нейтралізувати вплив перебудови на світову громадську думку, як дискредитувати цей процес в очах радянських людей, посіяти в них сумніви та зневіру. Виступаючи нещодавно в конгресі Сполучених Штатів, пан Форбс, не приховуючи свого роздратування, заявив з цього приводу: «Ледь не кожен день ми читаємо в газетах про вражаючі зміни в Радянському Союзі. Досить!». І тут же, як то кажуть, не відходячи від каси, почав настійно просити збільшити асигнування на діяльність «Свободи» і «Вільної Європи» в 1988 році. Інакше, мовляв, їх співробітники навряд чи будуть в силі нав'язати можливим слухачам «власну інтерпретацію подій».

Тут слід відзначити, що перспектива втамування бюджетного голоду мобілізуюче подіяла на співробітників «Свободи» і «Вільної Європи», котрі одразу ж заходилися «перебудовуватись». Перш за все вони дійшли висновку, що в умовах гласності абсолютно неможливо конкурувати з нашими засобами масової інформації в усьому, що стосується висвітлення подій як на внутрішній, так і на міжнародній арені. Тож вирішили, що найефективнішою буде для них роль таких собі «експертів з питань перебудови», покликаних спостерігати за її ходом й принагідно намагатися довести, буцімто вона носить «обмежений та непослідовний» характер.

Прагнучи нав'язати радіослухачам думку, нібито в Радянському Союзі неможливо домогтися жодних позитивних

зрушень без зміни суспільного устрою, працівники РС/РВЄ в першу чергу апелюють до тих, кого з різних причин перебудова не влаштовує,— нероб, демагогів, бюрократів, хабарників, розкрадачів соціалістичної власності тощо. Крім того, коментуючи по-своєму повідомлення нашої преси, радіо та телебачення, наші ідейні противники на вимогу своїх працедавців із Центрального розвідувального управління вправляються ще й в антикомуністичній схоластиці, доводячи, що, мовляв, «соціалізм себе дискредитував», а авторитет КПРС в народі падає»...

Навесні 1987 року американський соціологічний журнал «Паблік опініон» опублікував матеріали «круглого столу» провідних співробітників радіостанції «Свобода» під заголовком «Ставка на гласність: хроніка біжучих подій». Формально дискусія була присвячена темі «Чи є в СРСР опозиція гласності і яким чином вона проявляється». Насправді ж йшлося про пошуки найефективніших засобів діяльності проти нашої країни в умовах гласності та демократизації радянського суспільства. Серед таких засобів майже кожен учасник цього диспуту ставив на перше місце націоналізм. І це, зауважте, після того, як саме керівництво «Свободи» та «Вільної Європи» змушене було констатувати, що «в СРСР немає скільки-небудь організованого націоналістичного руху, здатного до дальшого розвитку».

Ставку на націоналізм робить і офіційний рупор, або, як її ще називають, «зброя головного калібру» інформаційного агентства Сполучених Штатів Америки радіостанція «Голос Америки», три тисячі працівників якої ні на хвилину не припиняють ведення «психологічної обробки» населення нашої країни. Зокрема «Голос Америки» дозволив собі нещодавно такий провокаційний випад в ефірі: «У світі існують нації,— з пророчими нотками в голосі заявив його кореспондент,— які являють собою сукупність національних груп, що не мають між собою нічого спільного і яких утримують разом силоміць... Радянський режим ніколи не може бути не чим іншим, як окупантом, підтримуваним силою».

Щоправда, лаври авторства названої сентенції співробітник «Голосу Америки» великодушно погодився розділити зі своїм колегою із «Вашінгтон пост», який, мовляв, також висловив цю думку. Перекопаний, якби цей «радіодослідник» не полінувався, як то кажуть, копнути глибше, то обов'язково знайшов би щось подібне і на звалищі геббельсівської пропаганди. Є навіть усі підстави вважати, що це його аж ніяк не насторожило б. Навпаки! Додамо б віри, що він і його колега з «Вашінгтон пост» висловилися в кращих традиціях «психологічної війни».

А якби і відчув якісь там сумніви, то міг би звернутися за порадою до головного редактора так званої української служби свого ж таки «Голосу Америки» Оксани Драган. Хто-хто, а вона дала б йому вичерпну консультацію у всьому, що стосується «коричневої пропаганди». Адже пані Оксана отримала ступінь магістра політичних наук після закінчення такого відомого центру антикомунізму, як Колумбійський університет. До того ж спеціалізувалася на фальсифікації східних проблем. Близько року працювала у буржуазному журналі «Ньюсуік». Потім — у профашистському органі «Українського конгресового комітету Америки» тижневика «Юкрейнієн уїклі». Та й батечко шановної пані головної редакторки — колишній редактор бандерівської газетки «Свобода» — більше відомий на Україні як колишній гітлерівський колабораціоніст під своїм справжнім прізвищем Луців.

Сама ж Оксана Драган відвідувала нашу країну у вересні 1987 року разом з виставкою «Інформатика у житті США», що, крім Москви, експонувалася і в Києві. Поводилась шеф «української служби» на Україні обережно і помірковано, уважно вивчаючи ситуацію. Зате розперезався її підлеглий — диктор української служби «Голосу Америки» пан Федінські, який, випробовуючи терпіння відвідувачів виставки, вигукував у мікрофон: «Хіба це свобода, коли люди не мають змоги знайомитися з ідеями Гітлера, викладеними ним у «Майн Кампфі?» Що ж, сказано все в тих же кращих традиціях «коричневої пропаганди», котрі, як бачимо, живуть не лише серед співробітників «Свободи» та «Вільної Європи», а й у апартаментах офіційного радіоголосу Сполучених Штатів. Ясна річ, що подібний факт не міг залишитись поза увагою націоналістичної братії, яка й досі перебуває під нацистським гіпнозом. Тож констатуючи це, уже згадувана жовто-блакитна газетка «Свобода» поспішила відзначити: «Нині «Голос Америки» має наш зміст...»

Пора б уже співробітникам «Голосу Америки» замислитись над реальностями сьогодинішнього світу, подумати над доцільністю переоцінки свого підходу до висвітлення відносин між Радянським Союзом та Сполученими Штатами. Щоправда, під час візиту Михайла Сергійовича Горбачова у Вашингтон «Голос Америки» давав повну трансляцію переговорів, однак разом з тим ефір був заповнений численними повідомленнями про переслідування в СРСР інакомислячих, кореспонденціями, що повинні були переконати слухачів у зневажанні Радянським Союзом прав людини. Нічого не змінилося і після зустрічі у верхах. Навпаки, передачі набрали ще більш яскраво вираженого антирадянського звучання.

Справді, стереотипи недовір'я до нашої країни десятиліттями виховувались у свідомості західного обивателя саме завдяки старанням буржуазних засобів масової інформації. Відомий американський економіст Джон Кеннет Гелбрейт в інтерв'ю англійському журналові «Монд» назвав «ненормальною» ненависть до комунізму, що панує в США ось уже впродовж багатьох років. Поза всілякими сумнівами залишається одне, а саме: ні капіталізм, ні комунізм не переживе ядерної війни. Це дві дуже складні та різні соціально-економічні системи, відзначив далі вчений, але попіль однієї з них буде дуже подібний до попелу іншої...

4 жовтня 1987 року «Вашінгтон пост» запропонувала увазі своїх читачів статтю професора Гарвардського університету і президента інституту по вивченню проблем безпеки у стосунках між Сходом і Заходом, які брали активну участь у підготовці вже згаданого звіту про перебудову в Радянському Союзі і її вплив на західні країни.

Відзначаючи, що в СРСР здійснено «найбільш далекосяжну перебудову радянської системи більш як за піввіку», автори статті пишуть: «Однак Захід не відгукнувся на ці зміни. Замість цього він загалом і в цілому ставиться до реформ за принципом «поживемо — побачимо». Наскільки б мудрим це не було рік тому, така політика не являє собою життєздатної стратегії...»

Що ж, зауваження суттєве. Тільки не слід думати, що інфантилізм стосовно нового політичного мислення, яке активно втілюється в процесі перебудови керівниками нашої партії та уряду,— єдиний недолік, притаманний сьогодні західним політичним лідерам. Більшість з них і досі серйозно переконана: все, що пропонує наша країна,— це або пропагандистський трюк, або ворожий підступ, спрямований на підрив безпеки «оплоту демократії». Саме цим і пояснюється заява відомого американського публіциста Нормана Подгорця, котрий домовився до того, що, мовляв, реформи, які проводяться в СРСР, у історичному плані обов'язково «обернуться агресією за кордоном...»

З цих позицій зустріли деякі політичні лідери Заходу підписання радянсько-американського Договору про ліквідацію РСД і РМД. Скажімо, вже 5 січня 1988 року в газеті «Нью-Йорк таймс» з'явилась стаття голови виконавчої ради «комітету з існуючої небезпеки», в якій стверджувалося, нібито Договір став «початком американського відступу до ізоляціонізму перед обличчям тієї прихованої загрози, що її являє собою всезростаюча перевага Москви». Отже, знову Сполучені Штати Америки опинилися в небезпеці. Тільки цього разу над ними нависла «загроза перебудови» на міжнародній арені...

Правда, далеко не всі політичні сили на Заході поділяють подібне ставлення до змін, які відбуваються в Радянському Союзі. Це засвідчують, зокрема, і деякі публікації журналу американських ділових кіл «Бізнес уїк», котрий, в силу своєї специфіки, не може дозволити собі таких пропагандистських емоцій, як, скажімо, «Нью-Йорк таймс». Так, автори вміщеного на його сторінках огляду, присвяченого докладній інформації про різні сторони перебудови в нашій країні, констатували: «Реформи, здійснювані в Радянському Союзі, — найбільш значущі і далекосяжні з часів російської Революції...»

У такому ж реалістичному дусі висловився у одній із своїх статей і московський кореспондент англійської газети «Гардіан» Мартін Уокер: «Сьогодні при Горбачові реформа стала революцією, і радянський лідер не уникає цього слова. Він не лише відчуває нетерпляче прагнення людей свого покоління здійснити давно назрілі заходи по перебудові, він упевнений, що радянське суспільство стало і володіє достатньою політичною зрілістю, щоб здійснити цю перебудову».

До речі, той же Мартін Уокер одним із перших серед своїх колег на Заході звернув увагу на суперечливість оцінок, що народжуються в надрах різних течій сучасної американської радянології: «Одна з них — її представник директор Гарвардського російського дослідного центру — стверджує, що Радянський Союз розвалюється. Інша, тут можна послатися на Збігнева Бжезінського, вважає, що Ради захоплять нас. Рейганівська адміністрація, не вагаючись, приймає обидва ці взаємовиключаючі сценарії і продовжує займатися зброєю «зоряних воєн»...

Отже, схема доволі проста, але, без сумніву, заслуговує на увагу. Вона зайвий раз засвідчує: перебудова, гласність сплутали карти наших ідейних ворогів. Дехто в Європі закликає організувати «компенсацію» тим ракетами, які підлягають ліквідації за Договором, обґрунтовуючи свої заклики вигадками про «експансію комунізму», про те, що СРСР «не можна вірити» і т. д.

Що ж, не всім легко дається нове політичне мислення. Особливо важко прищепити його в середовищі тих, хто звик думати: мені добре, коли сусідові погано, забуваючи при цьому, що живемо ми всі в одному домі під назвою Земля. І реальність нашої доби така, що як не крути, а біду, коли вона прийде, доведеться ділити на всіх. Тож найвища мудрість на сьогоднішній день полягає в тому, щоб зробити усе можливе, аби та біда не прийшла в наш дім.

У пошуках історичної правди

Гортаємо сторінки брошури «Волинь в боротьбі за волю України», виданої у Вінніпегу за допомогою націоналістичного «Інституту дослідників Волині». Майже вся вона присвячена обґрунтуванню «епохальної ролі» християнства в історії українського народу. Чимало місця відведено історичним екскурсам у XVI і XVII ст., коли точилася гостра боротьба між православною і католицькою церквами. Описуючи ці події, «дослідники» згадують і про українських письменників-полемістів, які, на їх думку, «робили все, аби зберегти релігійний дух народу».

Сучасні буржуазно-клерикальні історики звертаються до творчості письменників-полемістів не випадково. Сьогодні, коли Руська православна церква святкує свій 1000-літній ювілей, «дослідницькі» інститути Заходу, українські буржуазно-націоналістичні та клерикальні автори намагаються актуалізувати старі, а також творити нові історичні міфи щодо «спокопвічної релігійності» українського народу. Не було, мовляв, ні вільнодумних традицій, ні поступального розвитку атеїстичної суспільної думки на Україні.

Для своїх історичних спекуляцій буржуазно-клерикальні автори прагнуть використати творчу спадщину українських письменників-полемістів Івана Вишенського, Герасима та Мелетія Смотрицьких, Клірика Острозького, Христофора Фіلالета, братів Стефана та Лаврентія Зизаніїв, анонімного автора «Перестороги» та інших, які залишили помітний слід у духовній культурі східнослов'янських народів. До цих імен звертаються такі «теоретики української релігійної думки» за кордоном, як Н. Полонська-Василенко, Р. Володимир, Д. Бучинський, автори доповненої та нещодавно перевиданої «Енциклопедії українознавства», збірника статей «Релігія у житті українського народу» тощо. У названих та багатьох інших виданнях діяльність полемістів XVI — XVII ст. вилучається із загального суспільного й культурного контексту, механічно переноситься лише у релігійну площину — подається як один з етапів еволюції релігійної думки на Україні. Мовляв, головною метою творчості полемістів було зміцнення позицій православної церкви; полемісти оголошуються справжніми виразниками «істинного християнства», спасителями «батьківської віри», «спокопвічних релігійних ідеалів» українського народу; саме в їхніх творах повною мірою відбилася «божественна свідомість».

Насправді ж письменники-полемісти були виразниками гуманістичних традицій народних мас, виступали з антифеодалних, волелюбних позицій.

Відомо, що в XVI — XVII ст. населення України було в основному православним. Потрапивши під владу польських феодалів, український народ розгорнув активну боротьбу за своє соціальне і національне визволення. Зокрема не раз спалахували селянсько-козацькі повстання, які відбувалися під антикатолицькими і антиуніатськими гаслами. Цілком справедливим у зв'язку з цим є твердження радянського дослідника І. В. Паславського, висловлене у його книзі «З історії розвитку філософських ідей на Україні в кінці XVI — першій третині XVII ст.»: «З точки зору класової ролі релігії православ'я так само, як і католицизм, завжди освячувало соціальну несправедливість. Проте, беручи до уваги той факт, що боротьба за православ'я проти католицизму була своєрідним ідеологічним вираженням протесту українського народу проти його гнобителів — польських панів та покатоличених «власних» феодалів, — історично прогресивне значення цієї боротьби незаперечне».

І в тому, що населення України не повернулось до католицизму, велика роль належить письменникам-полемістам. Своїми публіцистичними творами вони не тільки боролися проти католицизму й унії, а й ставали на захист православного населення, відстоюючи в першу чергу соціальні права, національну незалежність, багатство культурних традицій східнослов'янських народів. З яких би класових позицій не виступали полемісти, вони постійно зверталися до соціальних проблем, вдавалися до демократичного тлумачення багатьох суспільних явищ. Завдяки цьому зривався містичний ореол з феодального суспільства, інститутів експлуатації. Політичне ж вільнодумство полемістів стало сприятливим ґрунтом для зародження і розвитку елементів їх антирелігійного вільнодумства.

Так, майже у кожному творі звучить тема засудження багатства, паразитичного способу життя світської та церковної — католицько-уніатської і православної — верхівки. Особливо гостро вона розробляється у творах Івана Вишенського, який все своє життя присвятив боротьбі проти тих, «которые ся в золотоголовых подушках и китайчанных пелюхах родят», «в мягких постелях спят». Багаті є багатими не тому, що так повелів бог або так записано у Священному Писанні. А тому, пише Іван Вишенський, звертаючись до можновладців, що ви «...чините бѣдных подданных... оных труд и пот крѣвавый, лежащи и сѣдячи, смѣючися и граючи... сами и з гостми своими пресыщаете, а сироты церковные... и свое неволи рочного обходу удовлѣти не могут,

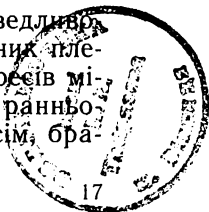
з дѣтми ся стискают, оброку собѣ уймают, боячися, да им хлѣба до пришлого урожаю дотягнет».

У полемічних творах простежується думка, що джерелом багатства є експлуатація. Експлуаторами ж, як доводять у своїх творах Іван Вишенський, Мелетій Смотрицький, Стефан Зизаній, Христофор Філалет, є не лише король, магнати і пани, а й духовні пастирі. Саме проти них спрямовує пафос своєї сатири Мелетій Смотрицький, який пише у книзі «Тренос»: «...сквернителі, а не учителі, гасильники, а не світильники, крутії, а не пастирі, архискоти, а не архиепископи...» Вільнодумний потенціал подібних розвінчувань був надзвичайно великим: він, по суті, руйнував чимало середньовічних авторитетів, насамперед авторитет влади, на якому (разом з авторитетом церкви) базувалась феодальна ідеологічна система.

З небувалою соціальною загостреністю змальовує тогочасне життя православного населення Речі Посполитої Клірик Острозький. У його публіцистичному творі «Исторія о... разбойническом... Флоренском Синодѣ...» змальовуються жахливі картини поневолення, знущань над національною і релігійною гідністю українського та білоруського народів. Причину нестерпного життя у рідному краї Клірик вбачає у жорстокій політиці уряду та католицько-уніатської церкви. Важливою рисою патріотичного пафосу Острозького є й те, що світських та духовних гнобителів він називає «ворогами народу». Звичайно, такі гострі соціальні звинувачення не могли пройти безслідно для суспільної думки, широких народних мас. Вони живили їх антицерковні й антиклерикальні настрої, давали їм конкретний матеріал, побудований на переконливих аргументах і прикладах, підштовхували до вільнодумних висновків.

Глибоке розуміння спільності класових інтересів світських та духовних феодалів проглядається у творах Івана Вишенського, особливо в його відомих посланнях. Вістря своєї нищівної критики полеміст спрямовує не лише проти католицизму та унії, а й проти верхівки православ'я. У зображенні різючих картин соціальної несправедливості, викритті паразитизму, експлуаторської суті церковної ієрархії, у гнівному засудженні тяжкого становища мас аж до заперечення феодальних порядків Вишенський стає в один ряд з великими вільнодумцями Середньовіччя і Відродження.

Надзвичайно демократичну на той час ідею справедливого суспільства висуває Стефан Зизаній — представник млібейської течії антифеодального руху, захисник інтересів міщанської бідноти. Ця ідея конкретизувалась у моделі раннього, апостольського християнства і вимагала, передусім, бра-

терської спільності простих людей, рівності всіх щирх християн. Соціальний утопізм Зизанія був пронизаний елементами гуманістично-демократичного погляду на суспільство, оскільки в його моделі центральне місце відводиться не надприродній особі, а людині, яка втілює у життя торжество справедливості, рівності, братерства.

Зизанієве ідеальне суспільство було настільки далеким від християнської офіційної думки, що це занепокоїло апологетів унії. Ось як оцінив погляди Стефана Зизанія, висловлені у його «Катехізисі», уніатський полеміст Ф. Жебровський: «З небом і землею воюєш, ані богів, ані людям не перепускаєш. Христа нашим ходатаєм не визнаєш... Не задовольнившись тим, ти і начальників своїх як духовних, так і світських паплюжиш. Короля пана нашого недостойно на проповідях своїх згадуєш, митрополита лаєш, латинників проклинаєш. Русь до бунтів і до незгоди підпалюєш...» Годі, мабуть, віднайти більш повну характеристику політичних та світоглядних поглядів Стефана Зизанія.

Нинішні представники офіційної релігійної думки не вважають, однак, за потрібне наголошувати на «єретизмі» українських публіцистів XVI — XVII ст., оскільки це не вписується у штучні пропагандистські моделі буржуазно-клерикальних істориків. Ці дослідники не згадують і про те, що Стефан Зизаній у своєму «Катехізисі», численних проповідях постійно пропагував есхатологічні ідеї (про другий прихід Ісуса Христа). Полеміст був переконаний, що Христос є добрий і справедливий, уболіває за інтереси простих людей, що він обов'язково захистить бідних, а «антихриста та слуг його, лживих пророків» покарає. Кінець світу Стефан Зизаній змальовує як початок нового справедливого життя на землі. Річ ясна, твори і проповіді видатного полеміста були для католицьких і православних ієрархів-зрадників кісткою в горлі, оскільки спричинились до загострення класової боротьби на Україні та в Білорусії. Митрополит Іпатій Потій у 1608 р. писав: «Новий теолог, а старий баламу Стефанко Зизанія... тою проклятою ересю своєю еще не слыханою Русь поблазил... его книжкам баламутным лепей, ніж Евангелии, верят».

Хоча історико-полемічний памфлет Захарія Копистенського «Палінодія» був формально присвячений обґрунтуванню «істинності» православної віри, але за змістом цей твір виходить далеко за рамки релігійного світогляду, торкається широкого кола питань зі світського життя. У ньому йдеться про історичне минуле східних слов'ян, походження російського, українського та білоруського народів, історію християнізації Русі і давньоруської держави, її міжнародну політику, культурний розвиток; всебічний аналіз життя рід

ного краю у період феодалізму доповнюється історичними паралелями з життя Візантії, Риму, подіями Троянської війни, Хотинської битви тощо. У «Палінодії» використовуються численні легендарні перекази, польські хроніки, уривки з «Повести временных лет» (наприклад, розповідь про похід Олега на Візантію), твори давньогрецьких філософів та болгарських просвітителів. Надзвичайно широким є географічний ареал «Палінодії», який охоплює слов'янські землі від Адриатики до Білого моря. Це свідчить про високу освіченість самого полеміста.

Осмислюючи діяння княгині Ольги та князя Володимира, Копистенський змальовує їх не просто організаторами «хрещення» Русі, а насамперед мудрими політичними та державними діячами. З великою повагою пише автор про реальних людей, які у своїй діяльності орієнтуються не на всевишнього, а на об'єктивну необхідність, тримаються «мачти пізнання самого себе» і світу. Народ у творі змальовується не як пасивний елемент історії, а як активний учасник подій. З особливою симпатією пише полеміст про козаків, які своїм патріотизмом і мужністю стоять вище можновладних осіб: «...на всѣхъ выправахъ военныхъ кролей полскихъ дѣлне, мужне и переважне ся ставятъ».

Хоча формальним завданням «Палінодії» було відстоювання незалежності православ'я, зміст самого памфлету стверджує об'єктивний погляд на світ, розвиває принципи історизму в розкритті суспільного процесу, дає неабиякий імпульс розвитку світської, гуманістичної думки. Звичайно, сам Захарія Копистенський спеціально не наголошував на цих висновках, але вони об'єктивно впливають з його твору.

Орієнтація на реальне буття зумовила більш широкий, секуляризований погляд письменників-полемістів на різні аспекти духовної сфери суспільства. Це проявилось і в їхній активній боротьбі за розвиток просвітництва, культури і освіти на Україні. Як представники передової частини суспільства полемісти насамперед прагнули піднести значення мови, якою користувались східнослов'янські народи. Коли апологет унії Петро Скарга у своєму трактаті «Про єдність божої церкви» усіяко прагнув довести нікчемність слов'янської мови, її «низьке» походження, стилістичну бідність, Іван Вишенський дав їм гідну відсіч: «Тако да знаете, як словенский языкъ предъ богомъ честнѣйший естъ и отъ еллинского и латинского... плодоноснѣйший отъ всѣхъ языковъ и богу любимый».

Полемісти писали свої книги, памфлети і трактати мовою, наближеною до народної, насичували їх багатим українським і білоруським фольклорним матеріалом, що містив,

зокрема, сатиру на церкву та священників. Для мовної освіти мас Лаврентій Зизаній видав «Граматику словенську» і буквар «Наука ку читанню», Мелетій Смотрицький — «Граматику словенську». Використавши величезний граматичний матеріал слов'янського, грецького і латинського походження, вони у своїх працях відійшли від канонів церковно-слов'янської мови, розкрили багатство розмовної, зрозумілої населенню України і Білорусії мови. Цим самим полегшили довели, що слов'янська мова може входити не тільки у систему релігійних, а й ренесансно-просвітницьких цінностей.

Письменники-полемісти вболівали за культурний розвиток усього народу, вбачали у цьому важливий фактор духовного прогресу, національної єдності, політичної могутності Вітчизни. Саме так можна зрозуміти анонімного автора «Перестороги», який з боєм писав: «...так то много зашкодило панству рускому вельми, же не могли школ и наук посполитих розширяти и оных не фундовано, бо коли бы были науку мѣли, тогда бы за невѣдомостю и глупством своим не пришли до таковоѣ погибели».

Позбавлений релігійного фанатизму, гуманістичний підхід до питання просвітництва виявляє Мелетій Смотрицький. У книзі «Тренос» він закликає до консолідації всієї духовної еліти тогочасного суспільства для розвитку культури і освіти народу. З ним фактично солідаризується й Захарія Копистенський, за яким зростання соціальної активності мас стане фактором духовного пробудження краю. Що ж стосується «української церкви», то вона, на думку полеміста, повинна «освітити світлість знання і правди», тобто стати на бік культурного прогресу рідного краю. У період панування релігійного світогляду, намагань церкви перешкодити культурному піднесенню мас таку діяльність полемістів важко переоцінити.

Як бачимо, творча спадщина письменників-полемістів є далекою від «боротьби за споконвічні релігійні ідеали народу», «відстоювання позицій християнської церкви», «зміцнення православної церкви», у чому намагаються переконати читачів буржуазно-клерикальні історики. Навпаки, вона своєю суттю була спрямована на розвінчування традиційних релігійних авторитетів, суперечила християнському світогляду, об'єктивно сприяла духовному звільненню людини пізнього Середньовіччя. В епоху, яка ще не знала всебічної секуляризації культури, вільнодумні погляди письменників-полемістів відіграли, безумовно, прогресивну роль, підготували ґрунт для дальшого духовного прогресу східно-слов'янських народів.

«...Знаємо тепер не з чуток»

На запрошення Всесоюдної ради євангельських християн-баптистів (ЄХБ) близько двох тижнів у Москві й на Україні перебувала група служителів російсько-українського братства ЄХБ Сполучених Штатів Америки. У складі групи — голова і секретар цього братства Василь Васильович Шахов і Жорж Григорович Болтнев, пастор общин ЄХБ штату Каліфорнія Анатолій Петрович Агеев. Вони побували в Києві, Черкасах, Запоріжжі, Костянтинівці, Шахтарську і Донецьку, знайомились з релігійним життям у цих містах, виступали з проповідями в общинах християн-баптистів. Перед від'їздом у США з релігійними служителями зустрівся журналіст з Донецька **С. Кузін**.

— Усі ви не вперше у Радянському Союзі. Поділіться, будь ласка, враженнями від поїздки, що завершується.

В. Шахов. Вражень багато. Про процеси, що відбуваються у вашій країні, широко пише американська преса. Пише по-різному: з симпатією або скептицизмом. Вміщує матеріали про демократизацію радянського суспільства, перебудову і гласність. Тому так важливо було побачити все, що у вас відбувається, своїми очима, відчутти новизну атмосфери в країні, яка для нас не чужа, де живе немало наших братів і сестер по вірі. Ми переконалися: зміни в суспільному житті країни відбулись не на слівах, а на ділі. Свобода совісті не просто декларується, а реально втілюється в життя. Ми щиро порадили за наших єдиновірців з Запоріжжя і Донецька: їм надали можливість побудувати нові, більш просторі молитовні будинки. Ми побували на місцях будівництва, переконалися, наскільки зручними будуть будинки для зібрань і молінь.

А. Агеев: Я уважно стежу за газетами, в яких розповідаються новини з батьківщини моїх предків. З цих повідомлень про життя у Радянському Союзі я не міг скласти для себе чіткого уявлення і, чесно кажучи, після знайомства з деякими матеріалами американської преси їхав сюди з деякою упередженістю. Але сумніви мої зникли після перших же зустрічей і розмов. Радянські люди вільно говорять про проблеми, що існують у суспільстві, готові зробити все для того, щоб їх вирішити. У проповідях, з якими виступали в общинах України, ми славили бога, як і в себе у церкві. Жодних утисків свободи совісті, про що стільки доводилось читати і чути, ми не відчували.

— Якими, на ваш погляд, повинні бути стосунки між церквою і державою, між братами і сестрами во Христі і суспільства в цілому?

В. Шахов. Без сумніву, віруючі, як і всі інші громадяни, повинні дотримуватись законів тієї країни, де вони живуть. Релігійні общини, так само, як і інші неполітичні та політичні об'єднання, мають до певної міри бути під контролем властей. Скажімо, у Сполучених Штатах Америки повинні реєструватися у фінансових органах. Якщо члени общини збираються таємно, то в цьому випадку повинні сплачувати податок або штраф. Якщо члени общини мають намір провести богослужіння поза молитовним будинком — у громадському місці, на вулиці, то їх обов'язок заздалегідь повідомити про це органи влади. Тоді за ходом служби, щоб не виникли ті чи інші безпорядки, будуть стежити співробітники поліції.

Вважаю, що віруючі повинні брати участь у творчій праці на благо суспільства, в економічних і соціальних перетвореннях. Адже добробут країни — це добробут і всіх її громадян.

— А як, на вашу думку, розуміти поведінку лідерів ради церков ЄХБ, які закликають своїх єдиновірців до відмови від реєстрації, порушення радянських законів, які зайняли опозиційну лінію щодо держави, релігійних общин, що функціонують офіційно?

В. Шахов. Я не схвалюю такої позиції. Керівники ради церков, вдаючись до таких кроків, обманюють своїх братів і сестер, завдають їм шкоди. Ці рядові віруючі не гірші, ніж тисячі інших, але їх обманули.

А. Агеев. У 1979 р. я познайомився з Георгієм Вінсом, який називає себе зарубіжним представником ради церков. Не буду говорити про його політичні погляди — не маю для цього достатніх даних. Скажу тільки, що він не прагне, як ми, працювати на релігійній ниві серед слов'ян, а спілкується в основному з американцями, апелює до властей. Його більше цікавлять не релігійні, а політичні мотиви. Таке ставлення, без сумніву, не сприяє об'єднанню релігійних сил, їх миротворчій місії.

Г. Болтнев. Я також знайомий з Вінсом, його богослуженнями. Але після теперішньої поїздки до Радянського Союзу, детального знайомства з релігійним життям тут почав глибоко сумніватися в тому, наскільки правдивими є розповіді Вінса про гоніння на віруючих у Радянському Союзі.

— Усі ви, представники русько-українського братства євангельських християн-баптистів США, у своїх проповідях, які довелося послухати і мені, говорили про те, що постійно молитесь за згоду між нашими народами і урядами, що одна з найголовніших цілей вашої поїздки по Україні — миротворча...

Г. Болтнев. Американці дуже мало знають про життя в Радянському Союзі, про ту атмосферу, яка панує у вас сьогодні; їх уявлення про погляди, настрої радянських людей досить часто спотворені. Але демократичні перетворення у вашій країні, загальне потепління міжнародної обстановки, викликане розширенням і спрощенням контактів між народами країн з різним суспільним ладом, домовленість між урядами США і СРСР про поступове скорочення озброєнь вселяють надію на краще. Про це ми будемо говорити після повернення у США.

В. Шахов. Взаєморозумінням між народами дуже дорожу ще й тому, що відчув на собі весь тягар фашистської неволі. Глибоко переконаний, що сьогодні як ніколи важливо припинити гонку озброєнь, яка важким тягарем лягає на плечі людей, більше турбуватися про їх добробут.

Ми вдячні братству за запрошення до Радянського Союзу, надану нам широку можливість спілкуватися з єдиновірними братами, простими людьми. Для мене відвідання Донбасу особливо дороге — родом я з Краматорська.

На прощання хочу сказати, що всі ми — частинка людства і маємо врешті-решт спільні турботи і надії, хочемо жити на мирній землі, вдосконалюватися духовно.

Православна церква в історії Північної Буковини

Тисячоліття запровадження християнства на Русі супроводжується галасом. «Колишні», тепер екзильні «уряди і репрезентації», буржуазно-націоналістичні угруповання, політичні клерикали прагнуть використати церковний ювілей для фальсифікації історичного минулого нашої країни, активізації релігійних і націоналістичних поглядів, нагнітання антисупільних настроїв у деякої частини радянських людей.

Особливих перекручень зазнають події, які мали місце на території теперішніх західних областей Радянської України, в тому числі на Буковині. На долю населення краю випали тяжкі випробування: загарбання іноземними поневолювачами, багатовікова відірваність від решти українських земель. Однак трудящі маси через століття зберегли свою самобутність, любов до свободи, до єдинокровних братів, непохитну надію на краще майбутнє. Якщо події на Буковині стали предметом історичних досліджень, то діяльність православної церкви ще не знайшла достатнього висвітлення в радянській історіографії, а за кордоном вона всіляко фальсифікується.

У 988 році відбулося запровадження християнства і православ'я було проголошене державною релігією. На той час населення Пруто-Дністровського межиріччя, яке пізніше отримало назву Буковина, входило до складу Київської Русі, а значить, підлягало юрисдикції київських митрополитів. У другій половині XI століття в результаті розвитку продуктивних сил, зростання великого землеволодіння феодалів та ряду інших причин землі Прикарпаття та Середнього Подністров'я відокремились від Києва. Тут утворилося могутнє Галицьке князівство, до якого входили землі у верхів'ях Пруту. В політичній та економічній залежності від Галича були і землі Дністро-Дунайського пониззя — Берладське князівство з містами Берладь, Білгород, Черн, Ясський торг, Романів торг, Сучава, Серет, Галац, Баня і т. д., в яких правили посадники галицьких князів.

Після перенесення столиці Галицького князівства до Галича (1156 р.) князь Ярослав Осмомисл, про якого автор «Слова о полку Ігоревім» говорить, що «на своєму злотованім столі... Дунаю брами зачинив... суди рядиш до Дунаю», за згодою київського митрополита заснував єписко-

пію у Галичі. Константинопольський патріарх підтвердив її канонічність, визначивши їй 13-те місце в диптиху руських єпископств і перше місце між західноруськими єпархіями. Дослідник історії Буковини Г. Купчанко відзначав, що «руський народ у Буковині був підпорядкований галицьким православним митрополитам і єпископам од оснування Галицького князівства. Ще раніше руський нарід в Буковині був підпорядкований православному митрополиту в Києві».

Після монголо-татарської навали і занепаду Києва галицько-волинські князі, починаючи з Данила Галицького, робили спроби утворити в Галичі окрему митрополію. Князь Юрій Львович, як відзначається в джерелах, «совещает совет неблаг восхоти галичскую епископию в митрополію претворити». Не пошкодувавши «гроша і дарунків» для візантійського імператора і константинопольського патріарха, він дістає хризовул на заснування митрополії, до якої увійшли всі землі Галицько-Волинського князівства, в тому числі Подністров'я і Подунав'я. Довкола кафедри галицького митрополита точилася гостра політична боротьба. Митрополія то «скасовувалась на вічні часи», то підпорядковувалась київським митрополитам, то знову відновлювалась. Однак це аж ніяк не зачіпало внутрішнього релігійного буття всередині власне галицької єпархії.

У записках анонімного мандрівника, який у 1308 році подорожував із Константинополя в Польщу і по дорозі завітав до двору галицького князя (очевидно, Юрія Львовича, який помер 23 квітня 1308 р.— М. Г.), зазначено, що «за Болгарією лежить Галицька земля. Населення говорить на тій же мові, що й болгари, і сповідує ту ж релігію». Цей факт додатково засвідчує територіальну, державну і церковну цілісність і єдність Буковини з Галицько-Волинським князівством.

У 1349 році війська польського короля окупували Галичину і Західну Волинь, а землі Північної Буковини і Молдавії перейшли під владу угорського короля.

Предки молдаван прийняли християнство з Болгарії. Переселившись на землі, які пізніше стали називатися Молдавією, вони застали там уже готову церковну організацію. Радянський історик Н. Мохов стверджує, що християнство Молдавія прийняла з Болгарії, а частково і з Київської Русі. Були періоди, коли молдавська церква знаходилась в залежності від галицької церковної організації.

Українці становили значну частину населення Молдавської держави. Тогочасні молдавські літописці Г. Уреке і М. Костін відзначали, що русини (українці.— М. Г.) «проживають у Чернівцях, Хотині, вздовж Дністра до Оргеева, Сорок. Вздовж Пруту до половини Яського і до половини

Сучавського повітів, і що третина жителів Молдавії розмовляє русинською (українською.— *М. Г.*) мовою». Українську землю Буковину молдавські можновладці називали «батьківщиною і кладовищем героїв Молдавії, прекрасною природою і благословенною областю». Староукраїнська мова була офіційною мовою юриспруденції, діловодства центральних і місцевих властей і канцелярій Молдавського князівства. Спільність мови відігравала важливу роль у політичному, економічному і культурному житті Молдавії, в тісних зв'язках українського населення Буковини із своїми єдинокровними братами в Галичині, на Правобережній Україні, в Російській державі.

Після утворення Молдавської держави українські феодали і духовенство, які проживали на її території, не тільки знайшли спільні інтереси з властями, але й цілковито злилися з ними. Вони займали високі службові, військові, державні і духовні посади, користувалися однаковими привілеями і правами з волоською верхівкою.

Однак навіть утворення окремої Молдавської держави не розірвало традиційного вузла церковного підпорядкування галицькому митрополиту. Із листа, датованого серпнем 1371 року, дізнаємось, що «шляхетний муж Лацко, господар Молдавський, а також його народ і поводири, котрі хоча й називаються християнами, однак до цього часу були схизматиками (православними.— *М. Г.*)... захотіли відректися всякої схизми і повернутися до святої віри, яку сповідує апостольська католицька церква; з боку цього самого господаря уклінно прощено, щоб його місто Серет Галицької дієцезії перетворити на столицю і як таку засвідчити грамотою, а ще він просить, щоб назначити йому єпископа католицького, який би його самого і народ вчив справедливої віри». Папа римський Урбан V доручив архієпископу празькому і братіславському та єпископу краківському зайнятися з'ясуванням цієї справи. Вирішено було оголосити місто Серет столицею Молдавії і заснувати там кафедральну церкву при умові, що «господар і його народ справді можуть прийняти справедливую віру і зречуться схизми (православ'я.— *М. Г.*)». Архієпископ краківський Флоріан у зв'язку з цим висвятив 9 березня 1371 року єпископа серетського отця Андрія з Кракова. Отець Андрій разом з іншими ченцями схилив до католицизму господаря Лацка і в дар за це був рекомендований папою як «корисний і підходящий керівник названої (молдавської.— *М. Г.*) церкви». Це була, по суті, перша спроба вийти з-під церковної юрисдикції Галича, та й то за намовою римсько-католицької церкви, яка прагнула прибрати до своїх рук Молдавію і Буковину.

У червні 1374 року молдавським господарем стає Юрій (Георгій) Коріятович, руський князь, який до того володів Поділлям, і прихильники традиційної церковної політики взяли гору в Молдавії. Правдоподібно, що на престол його закликали бояри, які сповідували православ'я і, таким чином, були противниками політики Лацка. Вважають, що саме Коріятович спричинився до утворення окремої православної церкви в Молдавії.

Відомий історик церкви Є. Голубинський писав, що, «залишаючись цілою країною цілком без єпископів і вимушені задовольнялись тільки священниками, яких діставали з Галичини, молдавани не були задоволені таким становищем».

Для зміцнення своєї влади правляча верхівка розпочала підготовку до оформлення окремої церковної організації із власною ієрархією. Відповідно до канонічних норм церковні справи єпархіального масштабу в першу чергу вирішував правлячий архієрей, яким для православних у Молдавії вважався галицький митрополит. Слід підкреслити, що 1371 року було відновлено в усіх правах галицьку митрополію. Після загарбання Галичини польський король Казимир намагався розірвати давні канонічні зв'язки православного населення Галичини з митрополією київською, яка знаходилась тоді за межами Польщі, за рахунок зміцнення місцевої церковної влади. В листі до константинопольського патріарха Філофея король писав: «Ради Бога і з погляду на нас, і з погляду на святі церкви хай буде благословення Ваше і неба... щоб не був порожній престіл тієї митрополії, рукоположить Антонія на митрополита, щоб не упала віра русинів, та щоб утрималась непорушна. А як не буде милосердя Божого і Вашого благословення над тим чоловіком, то не жалуйтеся потім на нас, що ми знайдемо konieczність хрестити русинів на латинську віру, так як нема митрополита на Русі (Галицькій.— М. Г.), а земля не може бути без Закона».

Патріарх константинопольський задовольнив прохання короля і призначив архієрея на «святішу митрополію галицьку». В соборному діянні відзначалось, що митрополит Антоній «сам є предстоятель, і архієрей цієї церкви, і розпорядник над її майном, і владика. В додаток же він повинен прийняти святі єпископства — холмське, туровське, перемиське і володимирське, хай припиняться там непорядки, які творяться там зараз, і хай настане мир і кінець спокус, він повинен поставляти в них єпископів».

Відомий історик руської церкви митрополит московський Макарій стверджує, що навіть у середині XV століття митрополія галицька вважалась ще окремою від київської.

Скориставшись з цього, уряд Молдавії в 1371—1376 роках звернувся до галицького митрополита Антонія з проханням висвятити двох єпископів — Йосифа і Мелетія. Є. Голубинський пише, що молдаване не шукали собі окремого митрополита, а хотіли мати тільки підпорядкованих галицькому митрополиту єпископів.

Антоній «зі співчуттям віднісся» до потреб православного населення Молдавії і Буковини і рукоположив Йосифа і Мелетія для міст, що підпорядковувалися його юрисдикції (зокрема Білгорода.— М. Г.).

Єпископ Йосиф волею молдавського господаря осів у столиці князівства з титулом «владики» православного населення.

У Константинополі були свої міркування щодо молдавської церкви. Патріарх Антоній намагався взяти її під свій контроль, вилучивши з юрисдикції галицького митрополита. Він посилав в Молдавію свого екзарха Теодосія, якого там не прийняли. В 1394 році патріарх, думаючи, що в Молдавії прагнуть своєї окремої митрополії, посилав митрополита грека Єремію. Однак ставлеників Константинополя у Молдавії і на цей раз не прийняли. Ображений Єремія прокляв єпископів Йосифа і Мелетія, а також усіх живих і мертвих. Цю страшну клятву підтвердив і патріарх, але в самій Молдавії на це не звернули уваги ні єпископат, ні бояри. Господар і слухати не хотів про вигнання владики Йосифа, який користувався загальною повагою. Слід зауважити, що єпископ Йосиф був рідним сином молдавського господаря Петра Мушата і дочки польського короля Владислава Ягайла, а також рідним братом молдавського господаря Олександра Доброго. Це був випадок, коли керівник держави і глава церкви діяли в тісному союзі. Погрози далекого константинопольського патріарха їх аж ніяк не лякали.

Напружені стосунки між церковною ієрархією в Молдавії і патріархатом тривали аж до початку XV століття. Тим часом обставини змусили переглянути попередню церковну політику. Підпорядкування галицькому митрополиту втратило сенс.

Православна церква в окупованій Галичині знаходилась в критичній ситуації. З 1372 року намісником Галичини став Владислав Опольський, запеклий апологет католицизму, який звернувся до папи Григорія XI з проханням заснувати на місці православних єпископств латинські. Папа давно прагнув цього і доручив краківському єпископу усунути всіх православних єпископів з руської землі. 13 лютого 1375 року папа вирішив заснувати латинську митрополію в Галичі і поставити католицьких єпископів в усіх православних єпархіях.

Після смерті митрополита Антонія польський король передав галицьку митрополію луцькому єпископу Йоану. В 1393 році Йоан прийшов до патріарха з королівською грамотою, у якій містилася просьба висвятити луцького єпископа в митрополита галицького. Патріарх не затвердив претендента. Однак Йоан самочинно управляв митрополією, зігнорювавши волю патріарха. «Галичину мені дав король, який є володарем, самодержцем країни, і якщо мені не вистачало благословення від патріарха, я дістав його (Йоан задовольнився звичайним благословенням без рукоположення в сан митрополита.— М. Г.). Більше мені нічого не потрібно... Піду в Галичину в мою церкву». Король самовільно, без згоди патріарха, передав галицьку митрополію Йоану. Більше того, розсердившись на патріарха, який відмовився поставити митрополита, король після смерті Йоана ліквідував галицьку митрополію (1413 рік), виконавши погрозу Казимира латинізувати православ'я.

Слід зауважити, що «вселенська патріархія» не була захищена в існуванні галицької митрополії. Вона на той час цілковито заплуталась у справах руської церкви і висвячувала по кілька первоієрархів на одну церкву, аби тільки претендент на митрополію «всея Русі» був щедрий на дари. Таким чином, наприкінці XIV — на початку XV століття одночасно функціонувало три руських митрополити — московський, київський і галицький.

Змінилась політична ситуація і в Молдавській державі, яка на ціле століття стала васалом Польщі. Господар Петро Мушат «з власного переконання і з волі бояр» 26 вересня 1387 року присягнув перед митрополитом київським Кипріяном на вірність польському королеві. Як «приятель і зять» королівської родини, господар Петро зрозумів, що галицька митрополія приречена, що треба вийти з її відання і вести незалежну церковну політику, щоб не стати, як Галич, здобиччю папства. Колись могутній Галич з околицями був переданий Молдавії за позику, надану польському королеві.

У Константинополь відправили кілька посольств, і прокляття, спочатку з народу, а потім з бояр і єпископів, було зняте. Владика Йосиф також поведився тактовно, «не принижуючи своєї гідності і не дуже звеличуючись». Брат Йосифа господар Александр відправив до патріарха делегацію духовенства і бояр, через яку молдавський архієрей просив милостивого прошення як «християнин і монах».

Посольство досягло своєї мети: патріарх доручив делегатам зняти прокляття, затвердити рукоположення молдавського єпископату і канонічно оформити молдавську церкву як окрему митрополію. Серед делегатів був ієромонах Гри-

горій Цамблак. Посланець патріарха, ієромонах, пресвітер митрополичої церкви в Сучаві Григорій Цамблак незабаром став відомим церковним діячем і письменником. Рідним дядьком Григорія по батьківській лінії був митрополит київський Кипріян, який думав передати кафедру «всей Русі» своєму племіннику. 15 листопада 1415 року на соборі руських єпископів з волі литовського князя Вітовта, без згоди константинопольського патріарха і московського митрополита, Григорія обрали київським митрополитом. Однак у 1419 році Григорій скинув з себе сан і виїхав у Молдавію, де в Нямецькому монастирі зайнявся переписуванням книг. Більшість творів Цамблака написана в Молдавії, частина — на Україні.

Після занепаду галицької митрополії патріарх розпорядився оголосити Йосифа істинним єпископом і законним митрополитом. Таким чином було досягнуто згоди між константинопольською патріархією і молодого молдавською церквою. Складова частина руського православ'я, дочірня єпархія галицької митрополії стала її своєрідною спадкоємницею. Нова православна церква в Молдавії стала рідною і для українського населення.

Відомий історик церкви в Галичині А. С. Петрушевич відзначав: «Коли король польський Владислав Ягайло в кінці XIV ст. знищив нашу галицьку митрополію, до якого часу в церковному відношенні належала молдавська область під іменем Русовлахія, тоді молдавський воевода Александр Добрий на початку XV ст. був вимушений встановити у престольному місті Сучаві молдавську митрополію з радощівською і романською єпископіями, куди з тих пір наша Галицька Русь стала відноситись в церковних ділах».

Слід підкреслити, що спілкування трудящого населення православного віросповідання, яке проживало в Галичині, з молдаванами на церковному ґрунті польські окупанти суворо заборонили. Адже останні прагнули окатоличити «схизматиків», схилити їх до унії з Римом. Так, у 1511 році польський король Сигізмунд I дав розпорядження заборонити галицьким русинам (українцям) висвячуватись у духовний сан у сучавській митрополії. «Ми інформовані,— писав король,— що русинські попи в справах висвячення в сан звертаються в Молдавію та інші країни і детально обговорюють серед наших ворогів стан і справи королівства і розказують їм про положення в королівстві».

У Галичині розгорнувся широкий наступ шляхти на політичні і національні права українського народу, який чітко проявився у колонізації і окатоличенні. Православна церква в Галичині волею польських феодалів і римо-католицької церкви була приречена на повільну смерть. Єпископські

кафедри залишались без єпископів, оскільки на їх місце висвячувались архієреї латинського обряду.

Справами колишньої галицької митрополії займалися намісники, яких призначили не церковні, а світські власті, зокрема міські старости за наказом короля. 10 квітня 1500 року король Сигізмунд надав право призначати православних намісників львівському латинському архієпископу з тією метою, щоб «схизматики Галичини зручніше горнулися до істинної віри».

Влада київського митрополита на Галичину фактично не поширювалась. Так, у 1451 році митрополит Йона нагадував польському королю про його обіцянку приєднати до київської митрополії церкви галицької митрополії. Київські митрополити до початку XVI століття не мали права титулюватись «і галицький».

Перший львівський православний єпископ Макарій Тучапський дав присягну грамоту не посягати на відокремлення від київського митрополита.

Наступ католицизму і релігійні утиски трудящого українського населення Галичини, яке сповідувало православ'я, викликали співчуття і симпатії єдиновірців у Росії, на Україні і в Молдавії. В королівській грамоті від 23 жовтня 1539 року, яка встановлювала львівську православну єпархію, зокрема говорилось: «Наші піддані грецької віри по своїх духовних ділах (рукоположення священників, шлюби і розводи, освячення церков і тому подібне) вимушені їздити до сторонніх архієреїв у Молдавію». Це значить, що всі церковні справи галичани вирішували понад 130 років у сусідній і братній Молдавії, що саме утворення львівської єпархії було протидією тому, щоб галицькі претенденти в попи не були змушені висвячуватись у Молдавії, за межами Польщі. Історики церкви в Галичині відзначали, що дружні стосунки між православними церквами Галичини і Молдавії тривали і далі, до кінця XVIII століття, доки молдавська церква не відкинула слов'янської мови в богослужбовій практиці. З другого боку, представники православно-буковинського духовенства Буковини підкреслювали, що «буковинсько-молдавські русини (українці.— М. Г.) не розривали... відвічний союз з галицькими братами».

У 1403—1404 роках у рамках молдавської церкви утворилися дві єпархії — в Радівцях і Романі. Радівецька єпархія була населена переважно українцями, до її складу увійшли північна частина з містами Чернівці, Хотин, частина Сучавського повіту, тобто споконвічна українська земля — Буковина.

Радівецька єпископія володіла 50 селами «Радовци с млини і великий Кіцмань з усіма своїми приселки, що к Коцманю

прислухають на ім'я приселков Гаврилівці і Хлівища і Давидівці, Садков і Кліводин, Блудна і Суховерхів і Чаплинці і Валява, що є часть єпископії Радовецької і село Рогізна»!

Величезними маєтками володіли православні монастирі! Найбагатшим з них був монастир Путна. Його маєтки простягались від Кирлибаби до с. Чагра, і вся ця частина Буковини називалась «область Путненська». Церковне землеволодіння формувалось як за рахунок наділу земель із господарського фонду, дарів бояр, так і за рахунок захоплення общинних земель. Ф. Енгельс писав, що церковні багатства збільшувались з кожним днем тому, що влада дарувала духовенству нові маєтки і нові привілеї, а воно хитрощами, обіцянками і погрозами намагалось скористатись з цього становища.

Буковину заповнили монастирі (їх було більше, ніж міст і містечок). Вони володіли величезними пасіками і рибними угіддями, фільварками, у містах мали свої крамниці, винні погреби, торгові заклади по збуту зерна, муки, бойні і корчми.

Землі Буковини і Молдавії гостинно приймали селян-утікачів з Галичини, де феодальний гніт посилювався пока́рженням. Бояри і монастирі були зацікавлені у припливі робочої сили і надавали втікачам з «Лядської землі» різні пільги.

Прикордонна смуга між Молдавією і Польщею (Буковина) ставала базою формування і діяльності селянських загонів, що діяли по обидві сторони кордонів. Так, у 1457 році на Буковині і в сусідніх районах діяв великий повстанський загін під проводом Лева. В 1490—1492 роках спалахнуло повстання українських і молдавських селян, яке охопило Буковину і Галичину, стало серйозною загрозою для польських поневолювачів. «Якийсь Муха, з Молдавії,— пише сучасник тих подій — польський перемиський єпископ Ян з Торговиська,— за короткий час зібрав військо із сільських людей в 9000 чоловік. Увійшов у ту частину руської землі, де лежить Снятин, захопив його і зруйнував. Потім він захопив багато міст і сіл аж до Галича і підкорив». Повстання це мало чітко виражений антифеодальний характер. Історіограф Тевтонського ордену Л. Наккер, який разом з рицарями придушував повстання Мухи, писав: «Країна була настільки спустошена, що великі пани, які володіли величезними багатствами... ті, що залишилися живими і не були вбиті, втратили усе майно і, нічого не маючи, вимушені були іти просити милостиню».

Після розгрому селянського повстання на польсько-молдавсько-угорському пограниччі продовжували діяти великі загони опришків, яких у Молдавії називали гайдуками.

У серпні 1987 року в США, в невеличкому місті Чатокуа штату Нью-Йорк, відбулась III конференція радянсько-американської громадськості. Серед делегатів радянської групи був редактор газети «Комсомольское знамя» Володимир Кулеба, який запропонував до збірника свою розповідь «Листи з Нью-Йорка до товариша» і фотографії, зроблені у США.

«Welcome!» — «Ласкаво просимо!»
Так зустрічали жителі Чатокуа гостей з СРСР

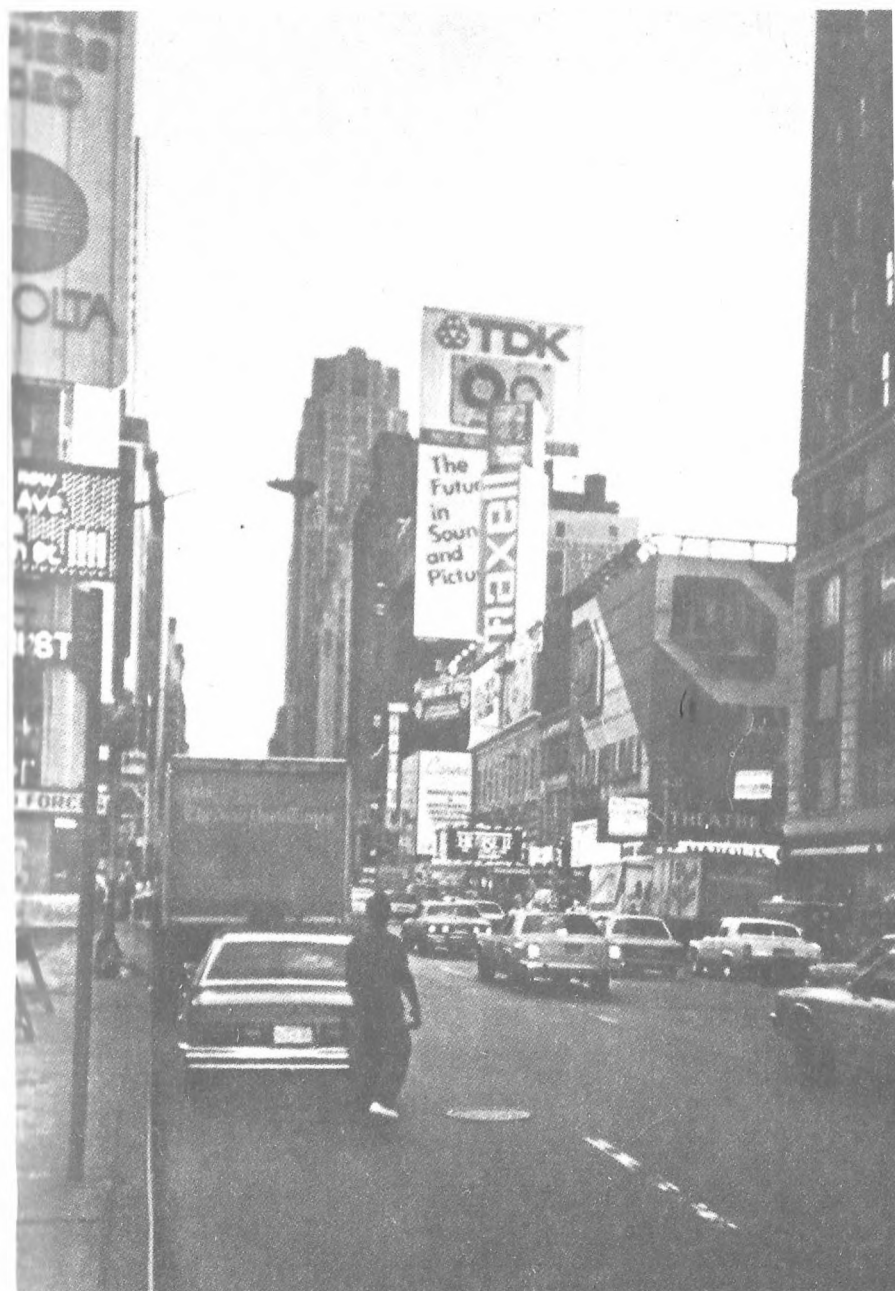

Інтерв'ю дає народний артист СРСР Михайло Ульянов

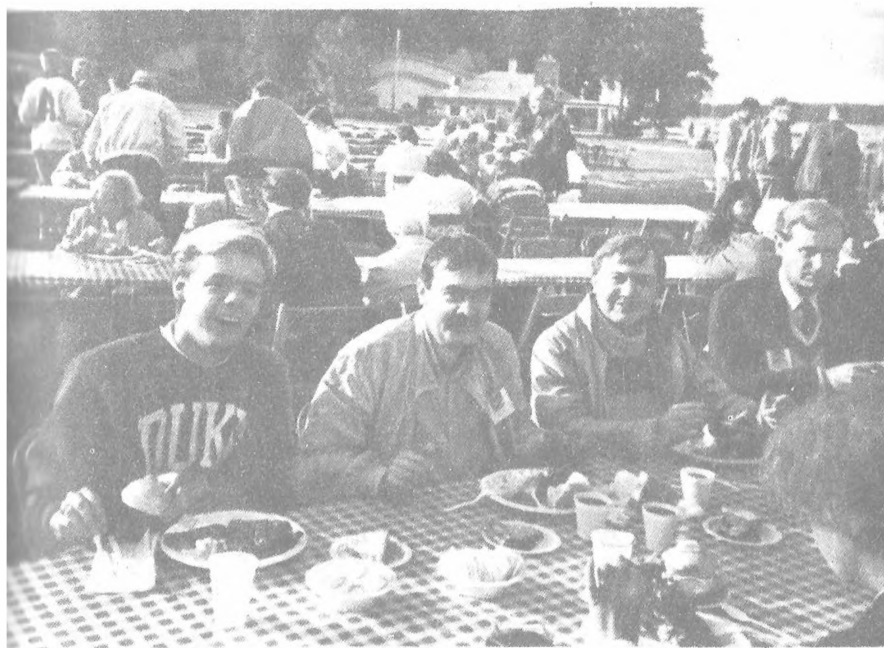
Це саме той випадок,
коли інтерв'ю вимушені давати журналісти.
На фото зліва:
відповідальний секретар газети «Московский комсомолец»
Ольга Білан

Коли ртутний стовпчик повзе до високої відмітки,
вулиці Нью-Йорка порожніють

«Будьмо знайомі!»
На знімку справа
головний редактор журналу «Прапор» Анатолій Мороз,
який завдяки своєму почуттю гумору
здобув серед американців надзвичайну популярність

Обід у Чатокуа

У вільні від дискусій години
члени радянської делегації
побували біля Ніагарського водоспаду

Павло Алепський, який особисто спостерігав життя в Молдавії, на Україні і в Росії, писав: «Всевишний Бог не создал на лице всей землям людей порочнее жителей страны молдавской: все мужчины воры и убийцы... их священники даже являются главарями разбойничьих шаек». П. Алепський стверджує, що за 23 роки господар Молдавії стратив понад 14 тисяч злодіїв, «але він виявився безсилим їх приборкати... так і не зумів нічого з ними зробити». Очевидно, що серед цього «злочинного», з точки зору церковнослужителя, елементу було чимало учасників збройних загонів опришків. Класова боротьба проти духовних і світських феодалів не припинялась. «Уся епоха кріпосного права,— підкреслював В. І. Ленін,— сповнена постійних повстань селян».

У церковному відношенні Буковина разом з Молдавією була єдиним острівком православ'я. В грамоті молдавського господаря Стефана III (1484—1586) відзначено: «А в сей стороне один аз сам остал, и то от двою сторон поганство тяжкое, а то от трех сторон ркуши христиане, але мне суть пуше поганства». Дві сторони — це Туреччина і Крим, а третя — католицькі ворожі держави Угорщина, Польща і Литва.

Тільки українське населення православного віросповідання з України та з Галичини симпатизувало єдинокровним братам у Молдавії. Коли війська молдаван перейшли в наступ проти Польщі (1502, 1509 роки), то «почали хвилюватися і відпадати до Волоха (Молдавії.— М. Г.) землі Поділля». У повідомленні одного із сучасників тих подій зазначено: «Майже усі рутени (українці.— М. Г.) втікали до нього (молдавського господаря Богдана.— М. Г.) і віддавали йому себе у підданство, а той охоче їх приймав; тих же, хто римської релігії, приказав убивати». Коли війська молдавського господаря Петра Рареша у 1530 році підійшли до Коломиї, то «серед руського (українського.— М. Г.) населення і дрібної шляхти грецького (православного.— М. Г.) віросповідання» було багато таких, «які з радістю вітали нового пана і охоче складали йому присягу».

Народні маси Молдавії, у першу чергу Буковини, брали активну участь у визвольній війні українського народу 1648—1654 років. Галицький підкоморій Ян Потоцький закликав шляхту галицької землі об'єднати зусилля для боротьби з поїстами, з якими «заодно діють» розгульні купи із-за Дністра та Волощини».

Через посередництво церкви, зокрема київських монахів, велися переговори Богдана Хмельницького з молдавським господарем Василієм Лупулом. Крім того, гетьман зустрічався з митрополитом Молдавії. На дипломатичному рівні велися розмови не тільки про династичний шлюб сина Хмель-

ницького Тимофія з дочкою господаря Домною, а й про стосунки між Україною і Молдавією та міжнародні стосунки. Коли Тимофій Хмельницький уперше прибув до Молдавії, то сказав патріарху антиохійському Макарію (який у той час перебував у Молдавії.— М. Г.): «Я прийшов не тільки для того, щоб відвоювати трон мого тестя (В. Лупула.— М. Г.), але щоб врятувати велику церкву від ворогів». У молдавських церквах на богослужіннях проголошувались ектенії-прошення «еще молимся о Василії Воеводи, о гетьмане Зиновии, о государи Тимофеи о еже Господу Богу нашему наипаче споспешити во всех дѣлах их и покорити под ноги их всякого врага и супостата».

Такі ектенії з усією очевидністю засвідчують ставлення ієрархії молдавської церкви до визвольних подій в Молдавії і на Україні. Звістку про возз'єднання України з Росією в Молдавії зустріли радісно. За прикладом України Молдавія прагнула прийняти підданство Росії, щоб «був над всіма православними християнами один благочестивий государ».

Однак на долю Молдавії і Буковини випали тяжкі випробування. Василій Лупул з політичних міркувань розірвав канонічний зв'язок з охридським (болгарським) архієпископом, якому підпорядковувалась молдавська церква, і віддав її під опіку константинопольському патріарху.

Православне населення Буковини і Молдавії симпатизувало своїм братам у Галичині. Цілий ряд молдавських господарів заступався за твердиню православ'я — Львівське братство, допомагав їм коштами для будівництва Успенської церкви, братської школи, друкарні, шпиталю для вбогих, вдовиць і сиріт.

Братство, яке дорожило добрим ставленням сусідів, безкоштовно відправляло молдавській церкві книги, надруковані у власній друкарні, надавало в свою чергу матеріальну допомогу молдаванам. У період свого розквіту Львівське братство посилало своїх представників — послів у Молдавію, а молдавські правителі держави і церкви мали своїх представників у братстві. Між сторонами велось тривале листування. Значна частина молдавської знаті записувалась у Львівське братство, а значить, зміцнювала його силу і авторитет, діти їх навчалися у братській школі. Тут отримали освіту молдавський воеводич, пізніше митрополит київський Петро Могила, молдавський літописець Григорій Уреке та ін. У 1671 році для потреб Молдавії у Львівській братській друкарні було віддруковано 400 псалтирів, «написаних слов'янськими буквами волошским языком... для лучшего понимания их народом, который не знает словянского языка». І донині Успенська церква, при якій організувалось і діяло Львівське братство, носить ім'я «волоської церкви». Щедра

братня допомога і підтримка наших предків у тяжку хвилину їх життя і досі живе в пам'яті вдячних нащадків.

Коли Україну наприкінці XVI — на початку XVII століття поглинала хвиля уніатства, православні чини Молдавії надали неоціненну допомогу українському православ'ю. Після смерті архієрея, львівського єпископа Гедеона Балабана — екзарха великого константинопольського патріаршого трону — православна церква опинилась в скрутному становищі. У Молдавію відправився Іов Княгиницький, ігумен Манявського скиту: він просив митрополита висвятити єпископа для осиротілої львівської єпархії. Ним став рукоположений сучавським митрополитом у 1608 році львівський єпископ Єремія Тирасовський.

З 1610 року в усіх українських, білоруських і західноруських єпархіях він залишався єдиним православним єпископом. Така ситуація тривала на Україні до 1620 року, доки єрусалимський патріарх Феофан не відновив вищу православну ієрархію. Уряд Речі Посполитої не визнавав правомочності цих єпископів — аж до обрання митрополитом київським Петра Могили. Місцем свого висвячення в митрополити Петро Могила обрав Львів, зокрема братську церкву, побудовану за допомогою Молдавії, в тому числі і роду Могил. Львівські братчики раділи з приводу небаченого торжества, осипали митрополита великими почестями. Тільки після двомісячного перебування у Львові митрополит відправився у Київ, де силою усунув від влади рукоположеного в митрополити Феофаном Ісаєю Копинського.

Петро Могила мав тісні зв'язки з Молдавською державою, молдавською церквою. Він народився в сім'ї молдавського господаря Симеона і угорської княжни Маргарити. Пізніше господарями були його дядько Єремія і брат Мойсей. Тривалий час молдавською церквою керував митрополит Георгій Могила — рідний дядько по батьківській лінії.

З іменем Петра Могили пов'язаний розвиток шкільництва і друкування на Україні і в Молдавії. «Головна справа його життя, — писав Іван Франко, — заснування Києво-Могилянської колегії, яка повинна була стати забором православ'я і південноруської національності». Петро Могила сприяв відновленню православ'я і виступав проти Брестської унії. Він був ініціатором і основним автором полемічного твору «Літос» (1644 р.) — своєрідної відповіді на «Перспективу» К. Саковича, яка закликала народ до прийняття унії.

Блискучі проповіді Могили, вміле використання світської літератури, написані ним книги послужили ідейною зброєю для боротьби з католицизмом і уніатством.

ЛІОНЕЛЬ ДАДІАНІ

Гегемонізм, агресія, експансія...

Основи зовнішньополітичного курсу Тель-Авіва і міжнародного сіонізму були розроблені ще до створення ізраїльської держави. Головну роль у визначенні зовнішньої політики Всесвітньої сіоністської організації і майбутньої «єврейської держави» відіграли соціал-сіоністські лідери на чолі з Д. Бен-Гуріоном, які посідали головні пости в органах ішува¹ і в Єврейському агентстві для Палестини. Це був курс на співробітництво з силами імперіалізму, перш за все американського, на який сіонізм зробив у роки другої світової війни основну ставку.

У листі президенту Ф. Д. Рузвельту від 5 травня 1943 року з Каїра його особистий представник генерал П. Дж. Херлі повідомляв, що сіоністи претендують на перетворення «єврейської держави» (котре, за їх планами, мала включати всю Палестину і, очевидно, Трансйорданію) у регіонального гегемона на Близькому і Середньому Сході. Генерал інформував президента, що «програма сіоністської організації у Палестині передбачала «єврейське» (читай: сіоністське.— Л. Д.) керівництво всім Близьким Сходом у галузі економічного розвитку і контролю».

Після другої світової війни американський імперіалізм, що взяв курс на встановлення свого світового панування — «Рах Амерікана», вибрав Ізраїль головним форпостом у близькосхідному регіоні, одночасно роблячи ставку на широке використання реакційних арабських режимів. Ізраїльські правлячі кола і лідери міжнародного сіонізму, які ревно захищали загальноімперіалістичні інтереси, а також мали і свої власні — створення на Близькому Сході «Рах Israelica», — охоче підтримали цей курс. Як наслідок — у регіоні з'явилося постійне джерело міжнародної напруженості.

Вже в 1948 р. міністр оборони США Л. Джонсон так визначив характер американо-ізраїльських зв'язків: «Ізраїль важливий із стратегічної точки зору, і ми повинні підтримувати його». У свою чергу ізраїльський міністр закордонних справ М. Шаретт заявив: «Активна участь американських євреїв (мова йде про сіоністів і просіоністів.— Л. Д.) у будівництві нашої країни обумовлена включен-

¹ Ішув — єврейська община у Палестині.

ням ізраїльської зовнішньої політики у глобальну політику Вашингтона». Ще чіткіше висловила у 1973 р. ізраїльський прем'єр-міністр Г. Меїр. Ізраїль, сказала вона, «справді є гарантом утвердження американських інтересів у цьому (близькосхідному.— Л. Д.) районі і першою лінією оборони (читай: — проникнення, закріплення.— Л. Д.) американських інтересів у Середземноморському басейні».

Продовжуючи уже з 1949 р. традиційну сіоністську політику зміцнення зв'язків з імперіалізмом, перший глава ізраїльського уряду Д. Бен-Гуріон, перебуваючи у травні 1951 р. з неофіційним візитом у США, відверто заявив: «Ізраїль завжди був і залишиться на боці західних держав».

Тезу «Ізраїль — частина Заходу» сіоністи доповнюють расистськими тезами про «центральне місце Ізраїлю в житті євреїв», «взаємозалежність Ізраїлю і діаспори», необхідність боротьби проти проникнення в «єврейську державу» «левантійського (тобто традиційно-східного.— Л. Д.) духа».

Вашінгтон щедро фінансує свого сіоністського союзника. Уже в січні 1949 р. Експертно-імпортерний банк США надав Ізраїлю першу позику — 100 мільйонів доларів. З 1951 р. Ізраїль почав одержувати військову допомогу і через деякі західноєвропейські країни і сіоністські організації. В серпні 1952 р. були підписані угода про американську позику Ізраїлю і таємна військова угода, за якою Тель-Авів зобов'язувався всіляко сприяти американським збройним силам — аж до надання своєї території, якщо це необхідно для «забезпечення безпеки» США. Відтоді Тель-Авів офіційно включили у всі програми американської «допомоги» іноземним країнам, причому з кожним роком його частка все більше зростала.

У 1951 р. Ізраїль запропонував США і Великобританії укласти військовий пакт, а в 1954—1955 рр. висловив готовність надати свою територію під американські бази, прагнучи стати членом середземноморського військового союзу під американською егідою. Однак Вашингтон, який не бажав настільки відкрито демонструвати свої проізраїльські і просіоністські симпатії, не захотів зв'язувати себе юридично оформленим союзом з Тель-Авівом.

Таке становище зберігалось фактично і донині. В інтерв'ю газеті «Вашінгтон пост» 14 жовтня 1984 р. тодішній прем'єр-міністр Ізраїлю Ш. Перес відверто заявив, що «часто виникають ситуації, коли американо-ізраїльські стосунки, в рамках яких Сполучені Штати забезпечують військовий потенціал Ізраїлю... дозволяють вдаватися до дій, які б не були можливі в рамках більш формального союзу».

Ізраїльський уряд активно виступав проти деколонізації

близькосхідного регіону і повністю підтримував агресивну доктрину Ейзенхауера-Даллеса (1957 р.), спрямовану проти національно-визвольного руху на Близькому Сході. Політику нейтралізму, а потім неприєднання, ідею нейтралізації Близького Сходу ізраїльські лідери, як і імперіалісти, зустріли в штики, оголосили «капітуляцією перед Радами». Під час війни у Кореї уряд Ізраїлю посилав медикаменти військам американських інтервентів у Південній Кореї. Сіоністи всіляко підтримували агресивну війну американського імперіалізму в Індокитаї. Ізраїль підтримував і криваві війни французьких колонізаторів у В'єтнамі та Алжирі, португальських фашистів у Анголі, Мозамбіку і Гвінеї — Бісау. Коли в Сирії в 1957 р. зміцнилися національно-патріотичні сили, Тель-Авів провокаційно заявив в унісон з Вашингтоном, що, мовляв, ця країна стала «базою міжнародного комунізму».

Ізраїль підтримав висадку в липні 1958 р., після антиімперіалістичної революції в Іраку, американських інтервенціоністських військ у Лівані і англійських у Йорданії. Більше того, ізраїльський уряд був готовий відкрито сприяти імперіалістам у придушенні народного повстання у Лівані. Війська і зброю для англійських інтервентів у Йорданії перекидали через ізраїльську територію. У серпні 1958 р. в результаті таємної поїздки Бен-Гуріона в Анкару було укладено так званий «периферійний пакт» між Ізраїлем і тодішніми украй реакційними урядами Туреччини, шахського Ірану і імператорської Ефіопії, що мав проімперіалістичне, антирадянське і антикомуністичне спрямування.

Під час ізраїльської агресії 1967 р. проти сусідніх арабських держав США остаточно і відверто зробили ставку на Ізраїль як на свого головного союзника в близькосхідному регіоні. На той час американський імперіалізм, який під прикриттям демагогічних гасел про «сприяння» деколонізації і здійсненню самовизначення народів, «захист вільного світу» зміцнив своє становище на Близькому Сході за рахунок «старих» колоніальних держав — Англії і Франції, став «ворогом номер один» арабського визвольного руху.

Спираючись на досвід потрібної англо-франко-ізраїльської агресії проти Єгипту в 1956 р., правлячі кола США почали широко використовувати Ізраїль в інтересах своєї політики на Близькому Сході. Тель-Авів став одним з основних засобів тиску, в тому числі й військового, на арабські країни, фактором, що активно використовувався проти палестинського і всього арабського національно-визвольного руху і посилював позиції реакції в регіоні. Із свого боку, уряд Ізраїлю за допомогою США (інших імперіалістичних країн) намагається якнайшвидше і якнайактивніше досягти своїх

експансіоністських і гегемоністичних цілей в регіоні, які значною мірою співпадають з цілями імперіалізму і неоколоніалізму.

Розроблена соціал-сіоністськими лідерами зовнішньополітична стратегія Ізраїлю, яку вкрай правий націоналістичний блок Лікуд, перебуваючи при владі в 1977—1984 рр., втілював у життя ще більш агресивними методами, базується на тому, що «єврейська держава» як «складова частина Заходу», «вітрина західної демократії» на Близькому Сході буде всебічно підтримувати імперіалізм і неоколоніалізм. Цей курс, за розрахунками Тель-Авіва, повинен сприяти реалізації планів сіоністсько-ізраїльського регіонального гегемонізму. В червні 1964 р. Л. Ешкол (перший ізраїльський прем'єр-міністр, який відвідав США як офіційний гість американського президента) провів успішні для Ізраїлю переговори з президентом Л. Джонсоном.

Перебравши на себе функції «імперіалістичного жандарма» на Близькому Сході, правителі Тель-Авіва всіляко афішують свій антикомунізм і антирадянське ставлення. Так, Л. Ешкол заявив Л. Джонсону, що «тільки сильний Ізраїль допоможе США запобігти дальшому зростанню авторитету Радянського Союзу на Близькому Сході». «Ненависть до соціалізму, — ще раз підкреслювалось на ХІХ з'їзді Комуністичної партії Ізраїлю (КПІ), — була і є головним у політиці сіоністських правлячих кіл. Це служить базою «особливих відносин» між Ізраїлем і американським імперіалізмом».

Особливу активність проявляють сіоністи, намагаючись фальсифікувати суть і цілі політики Радянського Союзу на Близькому Сході. Так, колишній міністр закордонних справ А. Ебан писав, що СРСР, мовляв, продовжує проводити на Близькому Сході «традиційну зовнішню політику царизму». Сіоністська преса в Ізраїлі і в інших країнах провокаційно стверджує, що нібито СРСР «прагне підпорядкувати своєму впливові нафтовидобувні країни Близького і Середнього Сходу», «завжди сприяв дестабілізації в регіоні», «пропонує тільки військовий шлях, а не мирний», «не зацікавлений в мирі у регіоні». Сіоністи заявляють, що майбутня палестинська держава «потрапить до рук російських військових радників», приписують Радянському Союзові намір... знищити державу Ізраїль і т. ін.

Під акомпанемент наклепницьких заяв про «арабську небезпеку» і «радянську загрозу» сіоністи перетворили Ізраїль у «Пруссію Близького Сходу».

Ізраїльські лідери перебувають у перших лавах поборників «холодної війни». «Правлячі кола Ізраїлю і їх прихильники справа лякаються будь-якої розрядки міжнародного становища, будь-якого поліпшення відносин між захід-

ними державами і Радянським Союзом,— відзначалось на XVII з'їзді КПІ,— особливо вони лякаються поліпшення радянсько-американських відносин».

Досить часто сіоністи проявляють незадоволення з того приводу, що, на їх думку, Вашингтон проводить недостатньо войовничу антирадянську політику. Керівні сіоністські кола, писав, наприклад, свого часу американський публіцист А. Лілієнталь, доволі насторожено стежать за розвитком відносин між США і СРСР і проявляють особливе роздратування кожного разу, коли передбачається поліпшення цих відносин.

За допомогою брехні і фальсифікацій сіоністи прагнуть обманути правлячі кола так званих поміркованих арабських держав. Так, нинішній міністр оборони І. Рабін в інтерв'ю газеті «Маарів» ще в 1980 р. залякував Саудівську Аравію: мовляв, СРСР «добивається зміни режиму» в цій країні.

Після 1967 р. Ізраїль швидкими темпами почав перетворюватися в «привілейованого союзника» США, а також і в фактичну вотчину західних, перш за все американських, монополій.

Колишній тимчасовий повірений у справах США в Каїрі Д. Нес в статті «Доволі особливі відносини США з Ізраїлем» (публікація ця в «Таймс» від 5 лютого 1971 р. набула надзвичайного розголосу) відзначав, що ці країни фактично утворюють асоціацію. «Ця асоціація,— підкреслював Д. Нес,— з питань військових і економічних зв'язків, обміну розвідувальних даних, загального громадянства (громадяни США, які набули ізраїльське громадянство, і далі залишаються американськими громадянами.— Л. Д.), взаємної дипломатичної підтримки — значно тісніша, аніж коли-небудь була, наприклад, між США і Англією». У статті також йшлося про те, що США підтримують Ізраїль, який не бажає приєднатися до Договору про непоширення ядерної зброї, більше того — надали Тель-Авіву «найбільш нові технічні і політичні дані про ефективність можливого використання ядерної зброї на Близькому Сході».

Необхідно відзначити, що Ізраїль уже в середині 60-х рр. за допомогою США і Франції взяв курс на створення у країні ядерної зброї, який називають на Заході політикою «бомби у підвалі», маючи на увазі той факт, що Ізраїль офіційно не визнав наявності в нього даної зброї. Шантажуючи сусідні арабські країни, заявляючи, що він не допустить до створення в них ядерної зброї, Ізраїль цим самим іноді чинить певний тиск і на США, ставлячи їх перед альтернативою: або давайте нам більше найсучасніших зразків зброї звичайних видів, або «в практичних умовах» ми будемо змушені використати атомну бомбу.

На 1987 фінансовий рік тільки офіційна допомога США Ізраїлю становила, як і в попередні роки, 3 мільярди доларів. У 1978 р. Тель-Авів одержував одну четверту від всієї «допомоги» США іноземним державам, у 1987 р.— одну п'яту. Це якщо не рахувати різних видів «нагальної» економічної допомоги.

Починаючи з 1970 р. Вашингтон безпосередньо залучив Ізраїль до спільних акцій, спрямованих на зміцнення у близькосхідному регіоні позицій американського імперіалізму та сіонізму, посилення боротьби проти арабського національно-визвольного руху.

Сіоністські кабінети під прикриттям фарисейських теорій «активної оборони», «захищеності кордонів», «масованої відплати», «превентивних акцій» здійснюють тривалий час перманентну напруженість на кордонах Ізраїлю з сусідами, систематично здійснюючи так звані «антипартизанські» рейди і бомбардування територій ряду арабських країн. За допомогою провокацій Тель-Авів прагне не тільки шантажувати і залякувати населення цих країн, а й постійно підтримувати мілітаристський і шовіністичний психоз в Ізраїлі, щоб відвернути увагу трудящих від внутрішніх проблем.

Крім того, Тель-Авів є по суті випробувачем найновіших американських озброєнь і електронних систем, допомагає Вашингтону «вдосконалювати» раніше не апробовану на практиці бойову техніку і методи проведення «малих війн». Так, під час війни у Лівані Ізраїль випробував понад 100 видів нової американської зброї. Колишній посол Ізраїлю у Вашингтоні С. Дініц якось висловився недвозначно: «Час від часу ми створюємо воєнні факти, які Сполученим Штатам вдається використовувати в своїх інтересах».

Сіоністські керівники не тільки ревно прислужуються США, а й всіляко рекламують воєнний потенціал Ізраїлю. Так, нинішній президент Ізраїлю Х. Герцог заявляв, що за чисельністю армію Ізраїлю можна порівняти з американськими військовими силами в Західній Німеччині і що вона, напевно, обходиться США в шість разів дешевше.

Після переговорів президента Р. Рейгана і колишнього ізраїльського прем'єр-міністра М. Бегіна, що відбулися у вересні 1981 р., було відкрито проголошено стратегічну взаємодію двох держав — США та Ізраїлю. 30 листопада цього ж року міністри оборони К. Уайнбергер і А. Шарон підписали «меморандум про взаєморозуміння в галузі стратегічного співробітництва».

У листопаді 1983 р. це «стратегічне співробітництво» між двома країнами було піднято на рівень майже офіційно оформленого військово-політичного альянсу. Для координації військового планування, подальшої активізації обміну

розвідувальними даними, проведення спільних маневрів і забезпечення розміщення американської зброї на ізраїльській території створили американо-ізраїльський військово-політичний комітет. В його компетенції також — прискорена модернізація ізраїльських портів (зокрема у Хайфі та Ашдоді) під бази для обслуговування кораблів 6-го флоту США, підготовка ізраїльських госпіталів для приймання американських військовослужбовців тощо.

Інший спільний комітет займається питаннями американської допомоги Тель-Авіву; третій комітет, створений у 1984 р., розглядає економічні проблеми Ізраїлю у світлі вимог Вашингтона стосовно подальшої «лібералізації» і «впорядкування» ізраїльської економіки.

Ізраїльський уряд «національної єдності» (створений в жовтні 1984 р.) поглиблює «стратегічний союз» із Сполученими Штатами Америки, спрямований проти національно-визвольного руху на Близькому Сході, в Азії, Африці, Латинській Америці. З 1 вересня 1985 р. вступила в дію угода про взаємну відміну митних тарифів між США та Ізраїлем, що дозволило створити в Ізраїлі зону «вільної торгівлі». Це ще більш розширило торгівлю між двома державами; з'явилася в першу чергу можливість для подальшого зміцнення військово-економічного потенціалу Ізраїлю, а значить — і для пом'якшення гостроти економічної кризи в цій країні. Тут слід відзначити, що, за словами офіційних американських осіб, США не зацікавлені в укладенні подібної угоди з будь-якою іншою країною.

Американо-ізраїльське військове співробітництво постійно розширюється. У районі Східного Середземномор'я регулярно проводяться великомасштабні спільні військові маневри. Навесні 1985 р. США та Ізраїль почали спільне конструювання і виробництво нових ракет, патрульних і підводних човнів. У листопаді 1984 р. Вашингтон надав у розпорядження Ізраїлю один із своїх супутників-шпигунів, що збирає розвідувальні дані в районі Близького Сходу. Фактично інтегруючи ізраїльську армію і військово-промисловий комплекс у рейганівські плани підготовки «зоряних війн», уряд Переса-Шаміра у травні 1986 р. офіційно залучив Ізраїль до участі в програмі COI. Через кілька місяців Тель-Авів став учасником і західноєвропейського проекту «Євріка».

У серпні 1985 р. Тель-Авів подав Вашингтону близько 60 досьє проектів з вказанням можливого технологічного вкладу ізраїльських фірм і вчених у COI. У військовому відомстві Ізраїлю створено особливий орган, що займається дослідженнями і військово-технічними аспектами співробітництва із США в цій галузі. У квітні 1986 р., під час відвідування Ізраїлю групою з 24-х високопоставлених представ-

ників провідних американських корпорацій в галузі розробки сучасної технології, ізраїльські фірми запропонували вже понад 150 підготовлених проектів. Тоді ж було підписано кілька контрактів про участь ізраїльських вчених і компаній в роботах за програмою «зоряних воєн».

Коли мова йде про співробітництво в рамках СОІ, то слід відзначити, що Білий дім не тільки зацікавлений у використанні наукового потенціалу свого стратегічного союзника», але й вважає, що останній активно впливатиме на своїх друзів у конгресі і за його стінами (ізраїльське чи просіоністське лобі), щоб даний проект був прийнятий без особливих перешкод.

Протягом останніх років усе більше зброї продає Ізраїль різним країнам, у першу чергу тим, де існують диктаторські чи фашистські режими. В ООН Ізраїль, як правило, завжди голосує разом із США, іншими імперіалістичними країнами. З усіх основних питань міжнародного життя (зміцнення миру між народами, засудження расистських режимів, припинення гонки і скорочення озброєнь, встановлення нового економічного порядку та ін.) в органах ООН, в інших міжнародних організаціях — міжурядових і неурядових — Тель-Авів займає позиції на правому фланзі.

* * *

Правлячі кола Тель-Авіва давно вже добиваються того, щоб ізраїльський прапор серед інших був вивішений у штаб-квартирі Північноатлантичного блоку. Однак уряд США з тактичних міркувань не поспішає офіційно підключити Ізраїль до НАТО. Хоча фактично атлантичні стратеги вже давно розглядають його як одну з ланок цього агресивного блоку.

Ще в листопаді 1966 року сесія Ради Північноатлантичного блоку виступила за зміцнення «флангів НАТО, зокрема на Південному Сході, як у військовому, так і в політичному відношенні». Наприкінці 60-х рр. у регіональному штабі Північноатлантичного блоку в Неаполі було створено центр з координації дій морської авіації НАТО в Середземному морі і ВПС Ізраїлю. На початку 70-х рр. на ізраїльській території почалось будівництво об'єктів, що мали звести систему протиповітряної оборони НАТО та Ізраїлю в єдине ціле. Пропагандистські та інші спецслужби Ізраїлю беруть участь у регулярних координаційних нарадах, які проводять Інформаційне агентство США (ЮСІА), інші відповідні установи країн НАТО, між ними має місце взаємний обмін матеріалами, що готуються як у Тель-Авіві, так і в столицях країн Північноатлантичного блоку.

Контакти і співробітництво Ізраїлю і країн НАТО набувають найрізноманітніших форм. Так, у квітні 1982 р. після того, як Синайський півострів покинули ізраїльські війська, туди ввійшли під прапором «міжнародних сил» батальйони 82-ї повітряно-десантної дивізії США, а також військові підрозділи Англії та Франції. Влітку 1982 р. американська морська піхота, військові контингенти Франції, Англії та Італії висадилися в Лівані під час ізраїльської агресії проти цієї країни.

Багатосторонні дружні зв'язки існують між Ізраїлем і расистською Південно-Африканською Республікою, які охоплюють політичну, економічну та військову галузі. Альянс Тель-Авіва і Португалії, цих регіональних жандармів, виник і розвивається в рамках глобальної стратегії імперіалізму, спрямованої проти світового революційного процесу, вільної боротьби народів. Під патронатом США і НАТО уряди ПАР та Ізраїлю в середині 70-х рр. встановили по суті «троїсту вісь», залучивши до спілки іранського шаха.

Разом з імперіалістичними країнами Ізраїль бойкотує заклик Організації Об'єднаних Націй запровадити економічні санкції і припинити будь-яке співробітництво з режимом Преторії, регулярно постачає ПАР зброєю. Хоч на словах Тель-Авів періодично критикує систему апартеїду.

Ізраїль підтримував маріонетку Чомбе, який намагався на початку 60-х рр. відірвати від Конго (пізніше — Заїр) багатий на мідь район Катанги і створити там залежне від західних держав псевдодержавне утворення, допомагав проімперіалістичним сепаратистам Біафрі в Нігерії. Постійну підтримку виявляв Тель-Авів реакційним режимам Хайле Селассіє у Ефіопії, «імператора» Бокасси в Центральній Африканській Республіці, Мобуту в Заїрі та ін.

У шахському Ірані офіційного посольства не було, зате було представництво, під виглядом відділів якого десятки різних установ проникли мало не в усі сфери економіки і політики цієї країни. Між ізраїльською розвідкою і охранным шаха САВАК у 50-х рр. існували найтісніші зв'язки. Тель-Авів підтримував дружні стосунки з «чорними полковниками» у Греції, з Туреччиною, коли там правили проімперіалістичні діячі А. Мандерес і Дж. Баяр, нині активно допомагає контрреволюційним угрупованням, що ведуть збройну боротьбу проти законних урядів Анголи і Мозамбіка.

Разом з імперіалістами США Ізраїль докладает максимум зусиль до того, щоб Іран та Ірак продовжували знекровлювати один одного в братовбивчій війні.

Серед головних фаворитів правителів Ізраїлю — кат чілійського народу Піночет, антисандіністські «контрас», диктатор з Парагваю А. Стресснер.

У той же час ізраїльські кабінети роблять спробу розширити торгово-економічні і політичні контакти і з деякими буржуазно-демократичними державами Латиноамериканського регіону. Такої ж тактики дотримувався Тель-Авів і дотримується нині стосовно країн Африки. Виступаючи як комівоажер і агент імперіалістичних монополій, Ізраїль грав роль свого часу емісара Соцінтерну. Він майстерно жонглював лозунгами «демократичного соціалізму» і обіцяв бідним і відсталим з вини метрополій молодим державам «швидку і безкорисливу допомогу».

Для проникнення в країни Азії лідери псевдосоціалістичної партії МАПАЙ прагнули використати створену в січні 1953 р. на конгресі в Рангуні Азіатську соціалістичну конференцію (АСК). Плани сіоністів і їх імперіалістичних покровителів використати Ізраїль в ролі «троянського коня» в країнах, що визволилися, зазнали провалу. У 1967—1973 рр. майже всі африканські держави, а також багато країн Азії розірвали чи припинили дипломатичні відносини з Ізраїлем, інші — скоротили політичні, військові та культурні зв'язки з ним.

* * *

Аналізуючи позицію Ізраїлю стосовно палестинського арабського народу, слід підкреслити, що всі сіоністські партії завжди виступали за колонізацію «Ерец Ісраель», тобто всієї Палестини в її «біблійних кордонах».

У прийнятті у травні 1942 р. на конференції сіоністів у Нью-Йорку Балтіморській програмі вказувалось, зокрема, що «єврейська держава» мала охопити всю територію Палестини. В Ізраїльській декларації незалежності від 14 травня 1948 р., автором якої був Бен-Гуріон, уся Палестина, дві третини населення якої становили тоді араби, іменувалась «землею Ізраїлевою», а кордони держави Ізраїль (за наполяганням Бен-Гуріона) навмисне не були визначені ні його першим, ні наступними урядами. І в Єрусалимській програмі, що була прийнята в 1951 р. XXIII конгресом ВСО і замінила Базельську програму 1897 р., і в Новій Єрусалимській програмі, схваленій в 1968 р. XXVII конгресом ВСО, в інших програмних документах сіоністів мова йде також про територію **всієї** Палестини.

З моменту проголошення держави Ізраїль у близькосхідному регіоні вже шість разів вибухала пожежа війни. Після ізраїльсько-арабської війни 1948—1949 рр., що розпочалася з вини імперіалістів, сіоністів і арабської реакції, Ізраїль анексував 6,6 тисячі квадратних кілометрів території, призначеної для палестинської арабської держави. У жовтні

1956 р. ізраїльські війська раптовим ударом захопили Сінайський півострів, а Англія і Франція висадили десант для окупації зони Суецького каналу. Головною метою англо-франко-ізраїльської агресії було скинення прогресивного уряду Насера.

Завдяки рішучій підтримці Радянського Союзу, інших соціалістичних країн, народів Арабського Сходу суецька авантюра зазнала повного провалу.

У подальші роки правлячі кола Ізраїлю незмінно проводили агресивний антиарабський курс, демонструючи на кожному кроці свою відданість імперіалізму, перш за все — США. Особливо яскраво це проявилось під час агресії Ізраїлю проти арабських держав у червні 1967 р., яку було підготовлено за найактивнішою участю США. Малось на меті ліквідувати прогресивний режим Насера, а також скинути антиімперіалістичний уряд Сирії. І ці плани реакції були зірвані. Однак у результаті агресії в 1967 р. Ізраїль окупував значні частини території Єгипту (Сінайський півострів), Сирії (Голанські висоти), Західний берег ріки Йордан, східну частину Єрусалиму і сектор Газа.

Сп'янілі від успіхів у «шестиденній війні» 1967 р., правителі Тель-Авіва і лідери ВСО вирішили, що їх плани нав'язати Близькому Сходу ізраїльську гегемонію ось-ось здійсняться. Спираючись на незмінну підтримку імперіалістичних країн (перш за все — США), значну фінансово-економічну допомогу великої буржуазії, Ізраїль вважав, що у арабів немає іншого виходу, як прийняти «мир», що буде продиктований ним.

Тель-Авів, відчуваючи за спиною солідного союзника, виступає проти виведення ізраїльських військ з арабських територій, проти Організації визволення Палестини (ОВП) і переговорів з нею, проти скликання міжнародної конференції для встановлення справедливого миру на Близькому Сході, не бажає відмовитися від анексії Східного Єрусалиму. Відмінність між блоком Лікуд і соціал-сіоністським блоком Маарах з цього питання полягає в тому, що лікудівці виступають проти повернення Йорданії Західного берега ріки Йордан, а Маарах — за створення в результаті прямих переговорів з Йорданією і так званого поетапного врегулювання «йордано-палестинської держави». Як і адміністрація Рейгана, уряди деяких західноєвропейських держав і частина керівництва Соцінтерну, лідери Партії праці (МАІ) вважають, що йорданський король Хусейн рано чи пізно приєднається — бодай таким шляхом — до кемпдевідського процесу. Лікуд ставиться до цього проекту як до нереального. Правда, «адміністративна автономія» для палестинців, яку підтримує Лікуд, надавала б арабському населенню менше

прав, аніж має населення південно-африканських бантустанів.

Поселення на захоплених арабських землях ізраїльськи власті почали створювати ще наприкінці 40-х рр., згідно із сформульованою Г. Меїр расистською тезою: мовляв, «кордон (Ізраїлю.— Л. Д.) пролягає там, де живуть євреї (ізраїльтяни.— Л. Д.), а не там, де на карті проведена лінія».

Сьогодні кількість поселень перевищила цифру 200. Ізраїль конфіскував і здійснює контроль на 50—60% території Західного берега і сектора Газа. Грубо нехтуючи міжнародне право, Тель-Авів прийняв закон про анексію Східного Єрусалиму (серпень 1980 р.) і Голанських висот (грудень 1981 р.) і навіть слухати не хоче про встановлення справедливого миру в близькосхідному регіоні.

У той час як в 1970 р. Єгипет, Йорданія і Ліван висловились за підтримку місії спеціального представника Генерального секретаря ООН на Близькому Сході Г. Яррінга, що повинна була сприяти виконанню резолюції № 242 Ради Безпеки, Ізраїль фактично блокував зусилля шведського дипломата. У грудні 1972 р. Г. Яррінг змушений був припинити свою посередницьку діяльність у зв'язку з її повною безперспективністю.

Автори колективної монографії «Внешняя политика стран Ближнего и Среднего Востока» цілком правильно відзначали, що механізм Женевської мирної конференції (21—22 грудня 1973 р.) «дозволяв виробити умови врегулювання на Близькому Сході. Однак тут стала на перешкоді позиції керівників Ізраїлю, Єгипту і Сполучених Штатів, які вдалися до маневрування в напрямку досягнення часткових рішень».

Радянсько-американська заява по Близькому Сходу від 1 жовтня 1977 р. відкривала реальний шлях до міцного і справедливого миру в регіоні. Тому ізраїльський уряд за допомогою сіоністського лобі вчинив сильний тиск на Вашингтон і добився, щоб той відмовився від названого документа.

Хоча у виробленому влітку 1981 р. «плані Фахда» чітко видно було прагнення до зближення з лінією Кемп-Девіда і його підтримала адміністрація Рейгана, члени ЄЕС і деякі лідери Всесвітнього єврейського конгресу, Ізраїль відкинув і цей план. Сіоністські діячі відхилили пропозицію саудовського короля перш за все тому, що в ній йшлося про створення незалежної палестинської держави.

Ще більш активно виступає Ізраїль проти загальноарабської пропаганди близькосхідного врегулювання, прийнятої 10 вересня 1982 р. на нараді у верхах у Фесі (Марокко) арабськими державами і Організацією визволення Палестини. У цій платформі знову говорилось про готовність арабських країн і ОВП до укладення миру з Ізраїлем на основі

здійснення права палестинського народу на самовизначення і створення під керівництвом ОВП своєї суверенної держави на Західному березі Йордану і в секторі Газа із столицею у Східному Єрусалимі. Ізраїль повинен піти з усіх окупованих у 1987 р. територій, всі ізраїльські поселення, утворені на цих землях, мають бути ліквідовані. Згідно з феським документом, Рада Безпеки ООН буде гарантом миру для всіх держав регіону, в тому числі для незалежної палестинської держави. Рада також повинна гарантувати дотримання феської декларації.

Основні положення прийнятої у Фесі загальноарабської програми миру на Близькому Сході по суті співпадають з принциповою лінією, яку твердо і послідовно проводить СРСР у справі близькосхідного врегулювання, в тому числі стосовно палестинської проблеми.

41-ша сесія Генеральної Асамблеї (1986 р.) переважною більшістю голосів прийняла резолюцію 41/43 Д, в якій не тільки підтверджується необхідність скликання міжнародної конференції з Близького Сходу, але й уперше схвалюється заклик до створення в рамках Ради Безпеки підготовчого комітету за участю всіх постійних членів РБ ООН для вжиття необхідних заходів з метою скликання такої конференції.

Правлячі кола Ізраїлю, демонструючи расизм і політику «з позиції сили» щодо Організації визволення Палестини, єдиного законного представника палестинського арабського народу, керуються фактично формулою, яку висунув М. Бегін у липні 1982 р.: «Навіть якщо ОВП визнає резолюцію Організації Об'єднаних Націй № 242 і № 338 і право Ізраїлю на існування, ми все одно не вступимо в жодні контакти з її лідерами».

Керівництво Ізраїлю, систематично здійснюючи тероризм на державному рівні, по-фарисейськи оголошує ОВП «терористичною», незаконною організацією.

У червні 1985 р. кнесет схвалив «план Переса», який був широко розрекламований рядом органів преси на Заході і одержав підтримку правлячих кіл США, Англії, Франції, Італії та деяких інших країн. Цей так званий план миру відкидав навіть мирні пропозиції Йорданії (їх, до речі, гостро критикували арабські антиімперіалістичні сили), які зовсім не базувались на феській декларації та інших авторитетних рішеннях глав держав і урядів арабських країн.

Згодом Перес (який з жовтня 1987 р. став міністром закордонних справ Ізраїлю, помінявши постом з нинішнім прем'єр-міністром І. Шаміром в уряді «національної єдності») не раз модифікував свій план мирного врегулювання.

Блок Лікуд, очолюваний тепер Шаміром, категорично відкидає ідею мирної конференції по Близькому Сходу. Перес

і його Партія праці на словах ратують за цю конференцію, але й висувують ще й масу умов. По-перше, в конференції, на їх думку, повинні брати участь не представники ОВП, а якісь колабораціоністи, введені до складу йордано-палестинської делегації. По-друге, конференція — це ніби ширма, інструмент для негайного переходу до безпосередніх двосторонніх переговорів між йордано-палестинською делегацією у вказаному складі та ізраїльськими правителями. По-третє, участь Радянського Союзу в цьому міжнародному форумі обумовлюється відновленням дипломатичних стосунків з Ізраїлем, а також «свободою єврейської еміграції»... Словом, неважко зрозуміти, що між позиціями Переса і Шаміра істотної різниці немає.

* * *

Одним з постійних об'єктів ізраїльської агресії є Південний Ліван. Мотивація така: нібито «зона безпеки» Ізраїлю поширюється на весь Близький Схід, аж до Перської затоки. Ще з часів I конгресу ВСО (1897 р.) і Паризької мирної конференції (1919 р.) сіоністи претендують на частину території Лівану. Саме відтоді «природним північним кордоном єврейської держави» була названа ріка Літані. Вже в 30-ті роки сіоністська верхівка встановила тісні зв'язки з лідерами ліванської право-християнської профашистської партії Катаїб. Зблокувавшись з імперіалістами і проімперіалістичними правохристиянськими лідерами, сіоністи доклали і докладають нині чимало зусиль для того, щоб постійно тримати Ліван у стані чи на грані братовбивчої війни.

Ізраїль систематично здійснював напади на ліванську територію, обстрілював її і з суші, і з моря. У березні 1978 р. 30-тисячна ізраїльська армія під прапором «боротьби з терористами» окупувала Південний Ліван, розв'язавши по суті чергову війну в регіоні. У квітні 1980 р. Ізраїль знову вторгся в Південний Ліван, сіючи на цій землі смерть і руїни. Навесні — влітку 1981 р. уряд Ізраїлю при підтримці Вашингтону вже вкотре загострив максимально ситуацію в Лівані і на всьому Близькому Сході.

У червні 1982 р. правлячі кола Ізраїлю, заохочувані американськими імперіалістами, розв'язали нову криваву війну проти Лівану. Малось на меті покінчити з палестинським національно-визвольним рухом, знищивши керівництво і сили ОВП у Лівані; придушити ліванські антиімперіалістичні національно-патріотичні організації і перетворити «країну кедрів» у своєрідний американо-ізраїльський протекторат; розгромити сірійські збройні сили, що знаходились у Ліванській Республіці на запрошення її уряду і у відповідності

з рішенням Ліги арабських держав, щоб у подальшому скинути антиімперіалістичний уряд в Дамаску; нав'язати всьому Арабському Сходу американо-сіоністський диктат.

Незважаючи на те, що Вашингтон по суті безпосередньо був причетний до ізраїльської агресії, жодної з названих вище цілей «стратегічних союзників» не вдалося досягнути. Зазнавши нового провалу, Тель-Авів змушений був прийняти рішення про поетапне виведення своїх військ з ліванської території. Покидаючи райони Лівану, ізраїльський експедиційний корпус вчинив над мирним населенням не одну каральну акцію.

Порушивши норми міжнародного права, ізраїльські власті створили в Південному Лівані так званий пояс безпеки (займає 850 квадратних кілометрів — тобто 8 процентів території), який планують тримати під своїм контролем. Крім того, уряд Ізраїлю заявив, що зберігає за собою право вторгтися у Південний Ліван, буде і далі здійснювати контроль над повітряним простором і територіальними водами суверенної суверенної держави.

Ізраїльські проекти розчленування («кантонізації») Лівану являють собою частину їх загального плану так званої балканізації Близького Сходу — від Перської затоки до Середземного моря — шляхом створення (за допомогою імперіалістів і місцевих колабораціоністів) кількох псевдодержавних утворень на релігійно-общинній основі, яких можна було б підбурювати одну проти одної.

Політику з «позиції сили» Ізраїль проводить і стосовно інших арабських держав. Так, у червні 1981 р. Тель-Авів здійснив гангстерський наліт на атомний дослідний центр у Багдаді, що функціонував у повній відповідності з правилами Міжнародного агентства з атомної енергії.

1 жовтня 1985 р. ізраїльська авіація бомбардувала передмістя Туніса — столиці іншої суверенної арабської держави. Удару було завдано по палестинських установах, що знаходились там за погодженням з урядом Тунісу, і жителях мирного населення. Загинуло чимало людей, головним чином — цивільних.

Жорстоко розправлялася ізраїльська армія з палестинськими маніфестантами наприкінці 1987 — на початку 1988 року. У результаті десятки учасників виступів протесту на окупованих Ізраїлем арабських територіях були вбиті, сотні розстріляні. Як свідчив відомий французький адвокат Жан-Клод Вей, що побував на цих територіях у складі французьких юристів і адвокатів, ізраїльські військові стріляли в демонстрантів бойовими патронами, запроторювали до тюрем сотні палестинців на підставі кількахвилинного судового процесу.

* * *

Таким чином, характерними рисами зовнішньої політики нинішнього Ізраїлю є перманентна агресивність і експансіонізм, віроломство і нехтування елементарних норм міжнародного права, а також расистська пихатість і зневажливе ставлення до Організації Об'єднаних Націй, світової громадської думки.

Ще в 40-ві роки Бен-Гуріон безцеремонно заявляв, що «доля Палестини буде вирішуватися або на полі бою, або на безпосередніх арабо-ізраїльських переговорах, а не в конференц-залах ООН». Визнаний французький спеціаліст з проблем Близького Сходу М. Родінсон писав, що справедливий мир на Близькому Сході в інтересах усіх народів і держав регіону «міг би бути порятунком Ізраїлю, але це б означало кінець сіонізму... Порятunek Сіону — в наявності перманентної небезпеки».

На закінчення варто процитувати слова одного з засновників антисіоністської релігійної організації Американська рада захисту іудаїзму М. Менухіна: «Сіоністський Ізраїль, цей продукт розбещеної і хижацької релігії політичного націоналізму ХХ століття, завжди вірив у старий світовий порядок «права завоювання». Грунтуючись на самовпевненості сили, він дотримується вимоги «плодів перемоги» як законної здобичі. Для ізраїльських лідерів принцип ООН про «недопустимість набуття території шляхом війни», коли його застосовують до їх завоювань, є просто «антисемітизм»! Звідси їх презирство до Організації Об'єднаних Націй, не вважаючи на те, що саме вона створила Ізраїль».

Свого часу Д. Бен-Гуріон дав таку директиву ізраїльському зовнішньо-політичному відомству: «Міністерство закордонних справ повинно служити міністерству оборони (чий: «міністерству війни». — *Л. Д.*)». Воєнному міністерству, мілітаризації всього життя країни і донині служать по суті державний і господарський апарат Ізраїлю і його зовнішня політика.

ВОЛОДИМИР КУЛЕБА

Листи з Нью-Йорка до товариша

1. В ОЧІКУВАННІ ДОЩУ

Чи згадуєш ті невимовно спекотні серпневі дні, коли ми опинилися у Нью-Йорку? Ми вже поринули у звичну життєву колотнечу, так наче й не виїжджали нікуди...

Чи згадуєш ти Нью-Йорк, коли ми стояли на майданчику для огляду, що містився на будинку торгового центру? Звідси, зі 109-го поверху, гігантське тринадцятимільйонне місто внизу під нами жило своїм, таким не схожим на наше життя — приголомшливим і відлякуючим. А ще — догори тягнулися брудно-коричневі клуби смогу, що на якийсь час застигали над громадям башт-будинків, щоб опісля також неквапно і непомітно опуститися на вулиці, перехожих і табуни автомашин. Було задушливо, одяг прилипав до тіла, важко дихалось. Як викинуті на пісок дельфіни, ми похапцем ловили ротами щось схоже на повітря...

Так само задушливо було і того першого дня, коли ми, навіть не розпакувавши валізи, нашвидкуруч перекусили у скромній піцерії поруч з нашим отелем «Іраккуа», що між п'ятою і шостою авеню, і вперше вийшли на Манхеттен. Неділя наближалася до кінця. Нас поглинув натовп людей, що проходжувались у цей присмерковий час.

Була сьома вечора. Ми опинилися біля Рокфеллерівського центру з невеликим ошатним сквером. Люди сиділи на лавках і парапетах, їли морозиво, відпочивали за столами затишного відкритого ресторанчика. Неподалік від нас сиділа неймовірно краси і зі смаком одягнута молода чорношкіра жінка з дитиною на руках. Ми, звичайно, не проминули нагоди увічнити її на фотоплівці. На розі біля скверу зупинився чорношкірий юнак, витягнув з футляра трубу, поставив перед собою горнятко, і незабаром до вечірніх звуків вулиці, що відпочивала від ділових турбот, приєднались ледь надривні звуки труби з пасажами старомодного блюза. На іншому розі скверу на лавці лежав, розкинувши руки, неголений, запущений чоловік. За два кроки від нього стояла поліцейська машина, двоє охоронців порядку про щось розмовляли. Однак вони незабаром поїхали, залишивши лежачого сам на сам з манхеттенським натовпом.

Звуки труби то наростали, то переривались, і тоді чувся дзенькіт монет об дно горнятка. Все навколо було незвичне, загадкове, майже неймовірне. Поруч, на перехресті, блимав світлофор: «Вокк — Донт вокк» — «Іти — не іти», але здавалося, на це майже ніхто не звертав уваги, — йшли коли хто захоче, і машини покірливо пропускали пішоходів. Ми ж дисципліновано, як і належить це робити гостям у чужому місті, перечікували, правил не порушували — навіть якщо й жодної машини поблизу не було. У нью-йоркському натовпі важко розпнитись. Хоч і сила-силенна людей, але кожен сам по собі.

Про інші, чужі для тебе міста, тим більше — про народи не можна судити тільки на основі пережитого нами, нашого досвіду. А ми наввипередки змагалися, побачивши з вікна автобуса ті чи інші місця: на що схожа вервечка зелених гір і долин по дорозі з Нью-Йорка на Вашингтон чи з Вашингтона у Буффало — на середню смугу Росії, на Прикарпаття, на Абхазію, ту дорогу, що веде з Гагри до Ріци?.. Насправді ж місця, які ми тоді проїжджали, подібні були тільки самі на себе, були єдині в своєму роді.

Як і діти із школи святого Джона були єдиними і неповторними дітьми. Вони весело бігали по залу і в проходах між кріслами, падали на траву, витягували голови, тупотіли ногами об підлогу, широко відкритими очима вбирали скетчі шотландських школярів, коли і ми відвідали школу. Втомлені від перельоту, безсонної ночі і спеки, а найбільше — від вражень, ми неухважно спостерігали за скетчами, і коли я заплющував очі, здавалося, що це зовсім не Нью-Йорк, а наш київський ТЮГ ще до ремонту, і так само моя дочка реагує на виставу зі старенької сцени, а на таких же примітивних кріслах скинуті наші пальта.

І коли потім на запорошеній траві ми вмостилися разом з американськими дітьми і вони частували нас кавунами, і коли розпочалася розмова, я раптом зрозумів і, мабуть, уперше по-справжньому відчув, що це все — і протестантський собор, і вежі хмарочосів, і негритянські діти — усе це справжня Америка. І від київського ТЮГу я більш ніж за 10 тисяч кілометрів. І це не сон.

Чому саме тоді? Можливо, тому, що колеги з міцною і безкомпромісною репортерською впертістю закидали дітей численними запитаннями? Що дітям залишалося? Тільки щиро відповідати на них. З'ясувалося, наприклад, що одна дванадцятирічна негритянська школярка любить вірші про інопланетян і пришельців, а крім усього, мріє стати мільйонеркою. А її молодша біла подруга — кінозіркою, а ота серйозна дівчинка в окулярах і з короткою зачіскою — ведучою телепрограми.

Чи несподівано це було для нас? Ні, ніхто з них не знає, хто така Катя Личова, мало хто чув і про Саманту Сміт. Але на виставі шотландців вони всі голосно кричали і аплодували, коли добро святкувало перемогу, а зло було переможено. Діти — в шортах і майках, з розмальованими синяками коліньми. Забувши про нас, вони смакували холодним кавуном, і коли хтось з них відповідав на наші запитання, я бачив їх губи, що зачервонілись від соку. Ми приїхали і поїхали, а діти залишились, мили руки у фонтані напроти, обливались водою, дехто вже витягував бейсбольну рукавицю...

А ртутний стовпчик все піднімався і піднімався догори, як ліфт у будинку 109-поверхового торгового центру, де ми недавно були, і коли я виходив з будинку, обладнаного прекрасними кондиціонерами, що створювали рятівну прохолоду, — гарячий і вологий струмінь нью-йоркських розжарених вулиць вдаряв у обличчя.

Я згадував липнєве Сочі, таку ж вологу спеку, і дуже хотілося, щоб упав дощ. Я навіть уявляв його перші важкі краплі, здивований переполох на вулицях, бульбашки на асфальті.

Дива не сталося, і ртутний стовпчик повз догори по Фаренгейту, мабуть, цьому випробовуванню не буде кінця.

Дощ розлічався значно пізніше, в Чатокуа, хоча вже тоді ми й не дуже раділи — стало прохолодно, довелося витягнути плащі й парасолі, сумні дерева нагадували, що незабаром — осінь.

Не буду узагальнювати, можливо, тебе, наприклад, не мучило це все, як мене. Не можу позбутися відчуття, що за весь час поїздки я не збагнув цих дітей, та й молодих людей в Америці. Мені значно легше було розмовляти з портье нашого готелю, з продавцем овочевого магазину у Вашингтоні, не кажучи вже про наших літніх господарів — милих Джейка і Кей Беллоу в Чатокуа, значно легше, аніж з молоддю. Тобто, все було на найвищому рівні — коректність, вільність у звертанні, дружні потиски рук, навіть поцілунки. Не було тільки щирості до кінця, розуміння один одного до глибини. І з хлопцями з організації, яка приймала нас, і в Чатокуа, під час «круглого стола» молоді, коли ми примудрились настільки «зорганізувати» захід, що, якби не Михайло Гусман (брат відомого в минулому капітана КВН) з своїми жартами і невимушеністю, то взагалі ми б задрімали від протокольних промов і наперед підготовлених експромтів з обидвох сторін.

Мені казали: а може, й не варто надто «розкриватися», достатньо і формальних ознак уваги? Але ж, з другого боку, коли ми спілкувалися з поколінням їх матерів і батьків, від-

вертість була практично повною і обопільною. Я б ризикнув сказати, що ми зрозуміли один одного, хоча, бувало, і сперечалися, і кричали, і не погоджувались — як у голос, так і в душі. Але задоволення, радість від спілкування були.

А тут... Як би це точніше висловитися? Іноді, я підкреслюю, іноді мені здавалося, що все о'кей до якоїсь певної межі. А далі? Далі не треба. Не потрібно далі, ніби вибачаючись, прохально, але наполегливо казали мені мої молоді співбесідники. Досить того, що ми бачимось і розмовляємо на рівних. Хоча, може, тут вина моєї недосконалої англійської?.. Американці ж, як відомо (до останнього часу принаймні), опановувати інші мови не поспішають, вважаючи, що англійська — це засіб найкращий міжнаціонального спілкування.

...Моя дочка 1987 року пішла до четвертого класу і почала вивчати англійську. Я привіз їй адресу 9-річної Лесли Робінсон, з батьком і матір'ю її — хірургом і медсестрою — ми подружились у Чатокуа. Наші діти, напевно, будуть листуватися. Можливо, стануть друзями, можливо, колись зустрінуться у нас, у Києві, чи в Чатокуа. Я не знаю, чи буде так, як ми передбачаємо, чи якимось по-іншому. Одне я знаю точно. І Робінсон, і я хочемо, щоб наші діти, коли стануть дорослими, зрозуміли одне одного.

Це дуже важливо.

2. НЕ ВСЕ ТАК ПРОСТО...

Якщо ви хоч трохи сприймаєте гумор і самі можете пожартувати при потребі,— вам буде легко спілкуватися з американцями. Мовлені якимось тобою слова «країна нескінченних посмішок», як на мене,— доволі точна характеристика людей у Америці. Чи всіх? І тих бездомних, які проводили серпневі ночі на знайомій нам з телесюжетів програми «Час» травичці перед Білим домом, і тих, відкинутих, що живуть у Центральному парку, опущених за межу людського існування? І тих, озлоблених на себе і весь світ емігрантів, які живуть на задвірках Нью-Йорка і суспільного життя? І тих збирачів пом'ятих банок з-під «кока-коли», які можна здати за п'ять центів кожну, щоб купити собі сандвіч за два долари? І сутенерів з 42-ї стріт, для яких життя починається з настанням ночі, і їх подруг, об'єднаних спрагою нічного заробітку? Ти сам переконався, що не все так просто, як сниться вашій мудрості, за висловом Шекспіра.

Але якщо у вас є робота і гроші, вам усе доступно, то чому б і самому не стати доступним, простим і коректним у поведінці, не пожартувати і посміятись у країні нескінченних

посмішок. З жартів починає день популярна телепрограма «Добрий ранок, Америко!», з жарту, веселої історії розпочинають свої промови офіційні особи Америки. І ті, кому добре і спокійно живеться, охоче сміються на повен рот, випиваючи ранкову каву чи потягуючи через соломку разового користування разову порцію «кока-коли».

Пам'ятаєш, мабуть, як ми сиділи у переповненому амфітеатрі в Чатокуа, а він практично весь час був тоді переповнений, і одному з діячів американського конгресу — Спенсеру Оліверу — хтось з наших задав запитання про право на працю у США? Він відповів, що у вільній країні під правом на працю розуміють і право на відсутність її, тобто на безробіття. Можливо, тоді, запитали його, американці добровільно обирають собі право не працювати? Вже збуджено галасував п'ятитисячний зал, і відповідь Олівера втопилася в гаморі. Не всі,— сказав він.— Не всі.

Один наш колега стверджував, що із всіх почутих нами слів найбільш часто вживались два слова — «гласність» і «перебудова» (американці вимовляють їх по-російськи, як і слово «спутник» і англійське «свобода»). Ми — вільний народ, казали нам усюди. Сенатор Білл Бредлі, про якого мова попереду, мабуть, найбільш сконцентровано висловив розуміння свободи по-американськи. Ми цінуємо, сказав він з трибуни того ж амфітеатру в Чатокуа, не тільки свободу нації, але й один одного. Свобода — сутність людини. Свобода і релігія. Їх не можна ні продати, ні відпустити комусь за будь-яку ціну. Ці слова потонули у шквалі оплесків.

Я, можливо, і приєднався б до слів сенатора, якби до цього не розмовляв з молодою жінкою, яка відверто розповіла про те, як вона тривалий час відчувала себе абсолютно вільною, аж поки підприємство не збанкрутувало. Тепер життя її різко змінилось, добре, що мала сякі-таки заощадження. В Чатокуа вона потрапила волею випадку, тут знайшла сезонну роботу, живе в цій же конторі й працює, спить на розкладному ліжку, яке щоранку ховає від чужого ока. Ми досить довго і щиро розмовляли. Навіть тепер я згадую іноді про неї. Відчувалось, що вона — жінка мужня. Однак навіть тоді, коли вона посміхалась і жартувала, в мене було таке відчуття, що десь глибоко на неї тисне непосильний тягар невпевненості, можливо, і приреченості.

Не все так просто... Я думаю, це стосується і нас, які приїхали в Америку зі своїми виробленими стереотипами. Але дуже швидко ці стереотипи не витримали перевірки реальним життям, але де гарантії, що вони не зникли чи, що значно гірше, їх не замінили нові?

Стереотипи зникали досить швидко. Особливо в Чатокуа. До того нам здавалось, що за шість днів мандрівки по шта-

тах ми дещо побачили і встигли оцінити і зрозуміти. Правда, гіді з організації, яка приймала нашу делегацію, не дуже були щедрі на пояснення, і нам самим доводилось шукати (і вбирати) інформацію, як кажуть, з гуші життя. В Чатокуа одразу все змінилось. Ми вийшли з автобуса і потрапили на вщерть заповнену святково одягненими людьми площу. Море посмішок, оплесків, привітань. Усюди люди тримали лозунги: «Просимо!», «Ласкаво просимо», «Привіт з Чатокуа!», причому деякі з них були російською мовою.

Якщо чесно, то не чекали ми такої зустрічі. Можливо, навіть не готові були до неї. Після короткої офіційної церемонії жителі міста взяли нас у свої сім'ї, оточили теплом і затишком, турботою і щирістю. На цьому наше здивування не закінчилось. Увечері, коли відбувалось офіційне відкриття конференції, згідно з протоколом виконувались гімни двох країн. Як тільки зазвучали перші акорди американського гімну, переповнений амфітеатр — всі як один п'ять тисяч чоловік — повернули обличчя у бік свого зірчато-смугастого прапора і разом натхненно заспівали. Ти пам'ятаєш обличчя американців? У багатьох з них заблищали сльози. Багато про що подумалось у той момент...

І ще про стереотипи. Думаю, це слово вживалось не менш часто, ніж слово «свобода». Ти пам'ятаєш той кумедний епізод, що трапився з кореспондентом журналу «Нью-уїк»? Роберт Коллен на одній із дискусій розповів, як, працюючи у Москві, він з групою іноземних журналістів здійснив поїздку на БАМ. Там до нього підійшла бабуса і, дізнавшись, що він із США, запитала: «І ви приїхали сюди автобусом?» Буває ж таке: у відповідь Анатолій Мороз, член нашої делегації на зустрічі в Чатокуа, відповів не менш кумедною історією. Кілька днів тому в Нью-Йорку до нього підійшов чоловік, як потім з'ясувалось, учитель фізкультури, довго розпитував про життя в Радянському Союзі, а потім поцікавився: «І ви сюди приїхали поїздом?» Це сподобалось аудиторії. І ми, і американці широко посміялись.

Стереотипи породжують нерозуміння. А до всього, що не розумієш, ставишся насторожено. Природна реакція, але як нелегко її позбутися! Є речі, які американці ніяк не можуть осмислити. Навіть коли співбесідник погоджується з тобою і нібито розуміюче киває головою, у тебе таке враження, що він усе одно залишився при своїй думці, що ти йому погано пояснив. Наприклад, нас часто запитували: «Як у вашій країні платять за навчання і медичне обслуговування?» Ми відповідали. Через якийсь час, обдумавши відповідь, знову запитували: «Хто?» — «Держава бере на себе всі витрати». — «А хто конкретно в державі?» і т. п.

Мабуть, варто сказати кілька слів про структуру ви-

трат середньої американської сім'ї. Як ми зрозуміли з пояснень, середня зарплата американської сім'ї становить 1200—1500 доларів на місяць. Третину зарплати «з'їдають» житло і комунальні послуги, приблизно двадцять процентів — харчування. Якщо до цього додати ще цілий ряд специфічних для Америки витрат — приблизно 300—500 доларів на місяць платиться за страхування на охорону здоров'я, вартість утримання автомашини, наприклад, то можна зрозуміти, як нелегко американцеві щодня посміхатися при зустрічі із знайомими. Що ж стосується навчання у коледжі чи університеті, то, на думку всіх, з ким доводилось розмовляти, воно надто дороге. Це, звичайно, далеко не повна структура витрат. Але й вона дає певне уявлення про те, як людина у Штатах бачить своє майбутнє, наскільки вона може бути впевнена у завтрашньому дні. Опинитися тут без роботи — рівнозначне катастрофі.

Чи не тому всі, з ким ми мали справу в сфері обслуговування — прибиральниці чи директор магазину, офіціант у ресторані чи портье в готелі, продавець сандвічів на вулиці чи службовець музею — всі (можливо, це суто суб'єктивне уявлення?) роблять свою справу бездоганно. Виключна ввічливість, професіоналізм, швидкість, проворність, люб'язність і точність не можуть не викликати поваги. Я часто чув від американців фразу: «Ай хев е лонг дей» — буквально: «У мене був довгий день», що слід розуміти як «втомився на роботі за день», тобто віддав їй усі свої сили.

Кажуть, хто вміє добре працювати, той уміє і відпочивати. У цьому можна переконатися, побувавши на уїкенді в п'ятницю ввечері де-небудь на великій поляні, куди тисячі людей приходять, щоб послухати джаз чи класичну музику. Приходять сім'ями, з продуктами, незмінними «кока-кола» чи лимонадом, рідко з пивом, зручно вмощуються і насолоджуються вільним вечором, відпочинком, улюбленою музикою, — а на ній американці розуміються.

Ми з тобою ще раз переконалися у цьому в Чатокуа, де кожен вечір нас «частували» культурною програмою — був і симфонічний оркестр, і виступи красноярського танцювального ансамблю, і популярний у США співак Д. Денвер, і, звичайно, джаз. І кожного вечора у п'ятитисячному залі амфітеатру ніде було яблуку впасти: люди сиділи в проходах, незважаючи на дощ, на принесених зі собою кріслах, стояли навколо трибун. Напружена тиша під час виконання і шквал оплесків після його закінчення супроводжували кожен номер, кожен пісню чи танець. Глядачі «переживали» за артистів, уже по реакції відчувалось, що вони — добрі поцінувачі музики.

Та хіба тільки музики? Пам'ятаєш, як ми з тобою прийшли якось на післяобідню дискусію за півгодини до початку і не побачили вільних місць — мусили сісти на сходах. Таке величезне зацікавлення супроводжувало всю конференцію у Чатокуа. І які б бурхливі дебати не виникали на сцені, публіка зберігала об'єктивність і доброзичливість.

3. У ДВОХ ВИМІРАХ

Що ми знали з тобою про Чатокуа? Тільки те, що два роки тому в цьому курортному містечку на південному заході штату Нью-Йорк відбулася перша зустріч радянської і американської громадськості. Учасників попередньої, юрмальської, конференції, що запам'яталась нам з телепередач за участю Володимира Познера і Філа Донахью, ми часто зустрічали тут, у Чатокуа. Ми повинні були продовжити діалог, і представницька радянська делегація — близько 250 чоловік на чолі з Валентиною Терешковою — була готова до цього.

А тепер про те, що ми дізнались про Чатокуа. Назву містечку дали місцеві жителі — індіанці. Дослівно — «зібратися разом». Відомий є також інститут Чатокуа, що взяв початок з церковної школи мистецтв. Нам розповідали, що в Чатокуа часто приїжджав Томас Едісон, зупинявся у гарному старовинному готелі вікторіанського стилю, де, на думку багатьох американців, засвітилися перші електричні лампочки. Те, що в Чатокуа горить світло освіти, культури і науки, — не викликає сумнівів, у цьому ми з тобою переконались. Десятки тисяч людей приїжджають сюди, щоб послухати лекції з історії, філософії, архітектури, права; тут є свій театр, опера, симфонічний оркестр, джаз. Для любителів гри в гольф, теніс, для парусного спорту створені ідеальні умови.

Американці люблять підкреслювати, що Чатокуа поєднує атмосферу університету, з її інтелектуальною і творчою активністю, з атмосферою класичного європейського курорту. І справді, зразкове невелике містечко, що здалеку подібне до старовинного пароплава, із затишними дерев'яними терасами, білими зручними кріслами, з його неповторним готелем, лекційними залами, амфітеатром, з широкою атмосферою не може не викликати почуття спокою, радості, натхнення. Чатокуа ще називають «містом на пагорбі, яке запалить світло для всього світу». Що ж, якщо вести мову про радянсько-американські стосунки, в контексті яких Чатокуа посідає все більш помітне місце, то це було б непогано.

Тепер, коли я згадую шість днів, прожитих у Чатокуа, мене не полишає почуття роздвоєності, сприйняття Америки і американців у двох вимірах.

Я заплющую очі і бачу переповнену гарно вбраними людьми Бестор плаза, їх радісні обличчя і очі, простягнуті до нас руки, саморобні плакати «Ласкаво просимо, брати!». Я згадую людей, з якими подружився там і обмінявся адресами, згадую розмови, суперечки увечері, жарти моїх колег і американців, двомовний гомін над журнальним столиком з закусками.

Я згадую останній день, ту ж Бестор плаза, заповнену членами нашої делегації і американськими сім'ями, в яких ми знайшли притулок (з їх доброї волі), зворушливі прощання, посмішки разом із сльозами вкупі. Коли ми вже сідали в автобус, не витримала навіть оператор телебачення: вона була «на службі», притискала до обличчя камеру, а сльози все-таки стікали по обличчі...

Але не тільки це запам'яталось. Уже наступного дня координатор Інформаційного агентства США (ЮСІА) Г. Гурофф, який виступав дуже спокійно, без надриву, ніби знічев'я вихлюпнув на слухачів цебер холодної і брудної води: мовляв, у СРСР постійно порушуються права людини, СРСР прагнув «домовитися з Гітлером за спиною США» тощо. Пожвавлення в залі викликали його слова, що нібито «радянські люди не можуть вільно подорожувати всередині і за межами країни». Поки ми осмислювали природу цих «звинувачень», на трибуну вийшов спеціальний радник президента і відповідальний за європейські і радянські проблеми у Раді національної безпеки Ф. Ермарт. Звичайно, я не раз чув різноманітні звинувачення на адресу СРСР, але до цього якось бачити віч-на-віч переконаного у своїй правоті джентльмена не доводилось. Ф. Ермарт виголосив повний, далеко не джентльменський, набір трафаретних звинувачень на адресу нашої країни щодо «окупації Афганістану», «нав'язування комуністичної ідеології іншим країнам» і навіть... нагнітання напруження у Перській затоці. Коли ж Ермарт дійшов до СОІ, яка призначена «виключно для оборонної мети», у залі незадоволено зашуміли, знявся свист. І це ж говорив радник президента!

Як розуміти таку прірву між привітністю простих американців до нашої країни і впертим тиражуванням старих матриць політичної риторики представниками офіційного Вашингтона? Звичайно, якщо є якісь перепони, то це все можна владнати. Для того і збираємося. І ми, і дипломати. До речі, зустрічі і розмови після офіційних з'ясувань стосунків переконували нас у тому, що відмінності між нами — не прецедент, щоб не знайти спільної мови...

Однак наступного дня знову все йшло «за наїждженою колією». Скажімо, вставала якась офіційна особа, виступ якої не передбачався в офіційній програмі (навіть американський ведучий не знав про це), і починала встановлювати рекорди дезінформації, рекламувати антирадянську платформу. Володимир Познеру довелося продемонструвати перед аудиторією і мужність, і компетентність, і майстерність, щоб відкинути висловлені звинувачення, повернути аудиторію до реальних фактів.

Врешті були й інші виступи. Наприклад, губернатор штату Нью-Йорк Маріо Куомо закликав відібрати кошти у військових і спрямувати їх на допомогу тим, хто їх потребує, — бездомним, тим, хто не має за що лікуватись, взагалі, на мирні цілі. Відважний виступ губернатора запам'ятався нам надовго, бо скільки б ми не зустрічались, розмови, однак, велися про такі пов'язані між собою справи, як здоров'я людей і переваги в ядерній техніці. Але в американській журналістиці все можливе. Через кілька днів «Нью-Йорк таймс» у редакційній статті гостро покритикувала М. Куомо і звинуватила його в тому, що він нічого не сказав про «порушення демократії в СРСР», про Афганістан, про еміграцію з Радянського Союзу...

Пізній вечір... Ми повертаємось після конференції, де турботливі господарі упродовж днів дбали про наш затишок. Разом з Юрієм Поляковим, відомим у нас письменником, ідемо до нашого пристанища. Юрій говорить про те, що його хвилює, про своє сприйняття Америки.

— Наше століття називають атомним, електронним, але, як мені здається, ми живемо в столітті гуманізму. Від рівня нашої духовності залежатиме доля планети. Мистецтво — це полігон, де випробовується міцність людського духа. Ми повинні зробити все, щоб цей полігон був останнім. Звільнення духу — один з найвищих моментів перебудови. Я не згоден з тим, що ми часто замовчуємо свої проблеми. Скажімо, я написав повість «100 днів до наказу» — про негативні явища що мають місце в Радянській Армії. Незважаючи на протести і незадоволення військового відомства, ця повість друкувалася в газеті «Московский комсомолец», готується спектакль на радіо.

Ми мало знаємо один про одного. «Росія — це Толстой і Достоевський», — сказала мені дівчина, яка виступала в обговоренні молодіжних проблем. Що можна відповісти їй? Нам потрібно зустрічатись — письменникам, артистам, художникам. Дивитись один одному в очі, прагнути зрозуміти один одного. Мабуть, у цьому — запорука щасливого життя на планеті.

Ти пам'ятаєш цю тиху і теплу серпневу ніч? Ми йшли вузенькими вуличками Чатокуа, перебираючи в пам'яті події минулих днів, і завтра чекали на виступ президента із зверненням до учасників радянсько-американської зустрічі, тобто до нас.

4. ЩОБ СВІЧКИ ОСВІТИЛИ ТЕМРЯВУ...

Виступ президента — це подія. Тим більше, якщо засоби масової інформації вважатимуть за потрібне належно відгукнутися на нього. Багато і детально говорилося про те, що президент вважав за необхідне перервати свою відпустку і виїхати у Лос-Анджелес, штат Каліфорнія, звідки промову його будуть транслювати через супутник і для учасників зустрічі в Чатокуа. Перед початком означеної події у залі зібрались люди. Поруч зі мною сиділа молода американка з тримісячною дочкою на руках. Коли почалась дискусія, я передавав їй час від часу свої навушники, щоб вона почула всі виступи радянських делегатів.

Немає жодного сумніву: американці чекали промови президента з неабиякою цікавістю. Чесно кажучи, і ми, радянські люди, також сподівалися: а раптом ми станемо свідками історичного моменту.

На жаль, дива не сталося. Президент тільки згадав про Чатокуа, не сказавши практично нічого ні про нашу зустріч, ні про ті зміни, що відбуваються у нашій країні. Зате значну частину промови присвятив «афганській проблемі», «тоталітаризму», «правам людини». Висновок: Радянський Союз «усе ще далекий від стандартів західної демократії», йому належить «змінити» свою поведінку як у внутрішніх, так і в міжнародних справах.

Розповім про свої враження. Промова Р. Рейгана, яку, до речі, було зачитано з допомогою електронного суфлера, враження на нас не справила. Можливо, тому, що до цього і Гуровф, і Ермарт, і інші нас «підготували», і цей трафаретний набір не був для нас новиною. Тільки політична риторика, і жодної конструктивної програми. Коли я дивився на екран, мені здавалось, що все це уже було, що це говорить не 26 серпня 1987 року в Лос-Анджелесі, а взято з далекої кінохроніки — з часів «холодної війни». Здавалось, що президент читає давній текст.

Екран згас, почулись оплески: швидше данина ввічливості, аніж визнання. Під час обговорення промови Р. Рейгана директор Інституту світової економіки і міжнародних відносин академік Є. М. Примаков висловив нашу спільну думку:

— Ми розчаровані промовою президента. Ми чекали конструктивних пропозицій — їх немає. Чекали відмови від політичної риторики — теж немає. Від попередніх цей виступ відрізняється лише тим, що Р. Рейган не назвав СРСР «імперією зла», а вживав «тільки» слово «тоталітаризм». Потрібно, щоб американці зрозуміли просту істину: ні США, ні СРСР не повинні виступати в ролі вчителя. Учитель один — реальне життя.

Як реагували на це все самі американці? Знову ж таки, неоднаково. Офіційні представники зі сцени виправдовували президента. «Можу сказати, — заявив посол США в Угорщині М. Палмер, який спеціально прибув на цю зустріч, — промова президента Р. Рейгана — обнадійлива».

А ось думка з залу. Її висловила американка Розалія Грін:

— Академік Примаков сказав, що він розчарований промовою президента. Я — не розчарована. Нічого іншого я від нього і не чекала. Але «дух Чатокуа», наша зустріч не повинні залежати від одного виступу. Навіть якщо це виступ президента Сполучених Штатів.

Пригадуеш, ця репліка викликала чи не найбухливішу реакцію на конференції.

Не треба бути тонким політиком, щоб зрозуміти: цим виступом президент Р. Рейган швидше втратив, аніж набув. Коли ми з господарем дому, де тимчасово проживали, взялися до обговорення подій того дня, він сказав:

— Мені соромно за таку промову. Тепер я б нізащо не віддав свій голос Рейгану.

...А ввечері, коли ми слухали концерт Д. Денвера, коли зал вибухав оплесками значно сильнішими, аніж під час виступу президента, я ще раз подумав про те, як мало ми знаємо один про одного, як, незважаючи на всі незгоди у поглядах, у нас все-таки багато спільного. І стосунки між собою ми повинні будувати на тому, що нас об'єднує, а не вишукувати те, що роз'єднує наші народи.

Ця думка часто звучала в Чатокуа. Я запам'ятав, як сказав про це колишній баскетболіст, нині — сенатор від штату Нью-Джерсі Б. Бредлі, чий виступ американці слухали з величезним інтересом. До речі, тут вважають Б. Бредлі ймовірним кандидатом у президенти. Б. Бредлі говорив: «Два роки тому я побачив Байкал після перельоту, стояв туман, і озера я не побачив. Удруге ми прийшли сюди з Валентином Распутінім. Був зоряний вечір, небо ясне і чисте, і озеро лежало переді мною у всій своїй величі. Я відчув у ту хвилину пульс часу, я відчув, що і ми, американці, і ви, росіяни, черпаємо життєствердну силу від землі, яку і ми, і ви безмірно любимо...

Ми шукали в Чатокуа взаєморозуміння. Багато що ми зрозуміли, дещо переглянули, в дечому переконались. Такі ж прагнення були і в багатьох американців. «Ви не подібні на російських ведмедів, яких іноді малюють у наших газетах,— сказав мені один немолодий уже американець.— У вас залишилися тільки сувенірни,— і він показав на значок з емблемою московської Олімпіади.— Я дуже шкодую, що ми тоді не приїхали. Можливо, і я тоді зміг би відвідати Москву».

А ввечері того ж дня, коли виступав президент, точніше, незважаючи на цей виступ, ми провели спільну демонстрацію на захист миру. Напередодні нам вручили відозву організаторів. Ось що в ній говорилося:

«Товариство миру» при інституті Чатокуа запрошує Вас об'єднатися з нами у п'ятій щорічній демонстрації за мир. Демонстрація відбудеться 26 серпня на площі Бестора, після виступу співака Д. Денвера. Чоловіки і жінки, старі і молоді, які мріють про мир, будуть ходити навколо площі із свічками в руках, щоб освітлювати темряву. У цьому році ми вдячні, що наші радянські брати і сестри, які прагнуть миру, як і ми, об'єднуються з нами.

Візьмімось за руки і піднесемо голоси заради миру в демонстрації із свічками, яку, напевно, ніхто не забуде».

Ти пам'ятаєш цей вечір? Падав дощ, сотні людей, взявшись за руки, йшли площею, горіли і не гасли свічки. Відблиск вогню висвічував наші обличчя, обличчя інших людей, які, незважаючи на непогоду, йшли вперед. Здалеку важко було розпізнати, хто росіянин, а хто — американець.

Ми йшли разом, щоб свічки в наших руках освітили темряву.

ЄВГЕН КАМІНСЬКИЙ,
ВОЛОДИМИР ТРОЦИНСЬКИЙ

Історія спростовує і застерігає

Тисячоліттями можновладці світу цього — правлячі верстви експлуататорських суспільств — переконували народи в тому, що люди народжені для різних цілей: одні — щоб правити, вказувати, карати, інші — щоб виконувати роль слухняних виконавців, терпіти, страждати. Впродовж віків з їх лихої ласки світ ділився на «ми» і «вони», де кожен правитель та його покірні слуги твердили, що «ми» є втіленням «найгуманніших» і «найсправедливіших» традицій і цінностей. Решта ж держав і народів характеризувались як «варвари», «породження пекельних сил», «кровні вороги» тощо. Відтак відверто чи приховано висловлювалась думка про те, що одні народи «богом покликані» керувати і здійснювати контроль, інші — слугувати цим, правлячим. У результаті історія людства буквально переповнена війнами, насильством, масовими вбивствами, акціями геноциду. Війни були невід'ємним супутником людського буття, знищували за лічені роки і місяці те, що цілими народами створювалося протягом десятиліть і віків.

Відповідно до цього з'явилися філософські трактати, автори яких твердили, що «війна очищає», «війна виховує», а отже — без війни «неможливий прогрес».

З виходом на історичну арену буржуазії каталізатором підготовки і розв'язання агресивних війн та інтервенцій став націоналізм. Це дозволило професорові Фордгемського університету Ван ден Хаагу дійти такого висновку: «Націоналізм заступив династичні і релігійні фактори як рушійна сила, котра породжує війни у більшості розвинутих (капіталістичних) країн».

До чого може призвести перебільшення національного і зневага до всього «чужого» у нинішніх умовах, можна судити з деяких результатів тривалої і масової обробки широких верств американців буржуазною пропагандою в дусі «американського месіанізму», в середині 80-х рр. Так, дві третини опитаних тоді редакцією газети «Нью-Йорк таймс» стояли на тому, що в ім'я «американського патріотизму» вони підтримали б будь-яку війну, розв'язану Вашингтоном, навіть якби вона була явно несправедливою по відношенню до тієї чи іншої держави або народу.

Чимало американців під тиском відповідної пропагандистської обробки і нині буквально пронизані ідеями власного «месіанізму» і «особливого призначення» США у світі. В умовах масової релігійності, яка нерідко у віруючих переплітається, знову ж таки під впливом націоналістичної пропаганди, з ідеями шовінізму, дехто доходить до того, що вбачає можливість реалізувати так звану американську мрію у «кінці світу»...

На практиці це означає, що для певної частини віруючих, особливо протестантів-євангелістів, характерним стає фаталізм у ставленні до ядерної катастрофи. 39 процентів опитаних (під керівництвом соціологів Д. Янkelовича і Р. Кінгстона) американців погодились з таким наскрізь провокаційним положенням запропонованої їм анкети: «Коли Біблія передбачає, що Земля загине у війні, вона говорить тим самим, що ядерна війна неминуча».

Привертає до себе увагу і те, що подібні ідеї нині дебільшого народжуються, існують і, на жаль, розвиваються у контексті войовничого антикомунізму. Здійснюється це під впливом тієї частини буржуазної пропаганди, яка ніяк не відмовиться від стереотипних і небезпечних поглядів на світовий розвиток крізь призму американо-радянського суперництва і ворожнечі. Так, у результаті опитування громадської думки у штаті Массачусетс 33 проценти мешканців штату віддали перевагу ядерній війні, у якій загинуло б усе населення Сполучених Штатів разом з їхніми противниками, лишень би не жити при соціалізмі.

Доходить до абсурду. Виправдовуючи тезу про «особливі покликання» американців і їхню «світову демократичну місію», співробітник Американського університету (Нью-Йорк) Ллойд Йенсен посилається на писанину англійського ультраконсервативного ідеолога Джоффрея Горера, який у книзі «Народ Великої Британії» стверджував: «Розглянемо поведінку росіян. Існує теорія (???), яка вказує, що щільне сповивання дітей впродовж цілої доби протягом перших дев'яти місяців життя призводить (у росіян) до значних психічних порушень, котрі у свою чергу з часом породжують надзвичайну агресивність».

Висновок Горера, фактично взятий на озброєння Йенсеном, зводиться до заклику бачити в росіянах, в усіх радянських людях образ ворога. Починається агресивність з пропаганди націоналістичних ідей, а закінчується війною. Фашизм, який розпочав найжахливішу з війн у людській історії — другу світову, якраз і є крайнім проявом цієї ідеології і політики. Не будемо повторювати загальновідомі цифри знищених людей. Візьмемо для прикладу лише табір смерті Біркенгау. Протягом 47 днів — з 1 грудня 1944 року по 15 січня

1945 року — там було знищено майже 100 тисяч дітей і підлітків. Серед 180 звільнених в Освенцімі в'язнів віком від 8 до 15 років 72 були важко хворі на крайню форму туберкульозу, 49 — на аліментарну дистрофію, 31 дитина була обморожена. У містах Гадяч і Зеньково на Полтавщині після жорстокого катування 280 громадян фашисти скинули у яму. Були там і ще живі діти. Сьогодні їм могло б бути 50. 245 дитячих трупів з підручниками і зошитами в руках знайдено у восьми кілометрах від Керчі.

До багатьох злодіянь періоду другої світової війни доклали руку і українські буржуазні націоналісти. Ті самі, що облудно прикривались псевдопатріотичними гаслами. Вони служили гітлерівцям в есесівських формуваннях і «айнзатцгрупах», каральних загонах і німецько-українській поліції, нацистських ротах пропаганди і в таборах смерті. Вони вбивали, палили, душили, керуючись постулатами фашизму і буржуазного націоналізму.

Робили свою чорну антинародну справу і націоналістичні банди так званої Української повстанської армії. Свідченням того, як це виглядало на практиці, може служити звіт однієї з банд від 1 травня 1944 року.

«Дня 16 березня 1944 року група «Л» і група «Гаркуша» в кількості 30 осіб знищили 25 осіб і спалили один будинок у Солотвині.

Дня 17 березня 1944 року група «Л» та повітова боївка провели акцію в с. Надороже біля Товмача. Знищено 30 осіб. Будинків не палено, лише понищено.

Дня 19 березня 1944 року група «Л» та повітова боївка провели акцію в с. Богородичин. Спалено 50 господарств, вбито 46 осіб».

Звіт у цілому зайняв надто багато місця, тому дозволимо собі навести його у викладі. У ньому висвітлено діяльність кількох націоналістичних банд за період лише з 16 березня до 23 квітня 1944 року, названо близько 20 населених пунктів західних областей України. Однак вдумайтесь! Націоналісти в ньому хизуються тим, що знищили 365 мирних громадян, спалили сотні селянських господарств, будинків. Якщо у тексті звіту і є «переживання», то лише у тих випадках, коли чорної мети досягти з тих чи інших причин не вдавалося. В одному з абзаців звіту, зокрема, читаємо: «Дня 29 березня 1944 р. група «Л» зробила акцію в селі Баби (Отинійша). Спалено 24 господарства, не вбито нікого, бо всі поховалися у лісі. Причиною акції було те, що місцеві жителі загрожували, що з приходом більшовиків будуть бити разом з ними усіх націоналістів».

Тим часом у ряді західних країн на різних рівнях не припиняються спроби не тільки виправдати співробітництво укра-

їнських буржуазних націоналістів з фашистами, але й зобразити їх «безкомпромісними борцями за українську національну справу». Особливу активність проявляють деякі представники вищих ешелонів влади Сполучених Штатів Америки, правого крила «радянології» і, певна річ, українські буржуазні націоналісти.

Якщо раніше американські верхи найчастіше обмежувались телеграмами чи листами на адресу націоналістичних ватажків, спорадичними публікаціями у відомостях конгресу — «Конгрешнл Рекорд», антирадянськими заявами на «українську тему» від власного імені, то останнім часом такі виступи набули більш організованого характеру.

Навіть у період «холодної війни» на рівні офіційних кіл Вашингтона націоналістичні оцінки історичного минулого і сьогодення Радянської України робились в основному і як правило у зв'язку з так званим IV універсалом контрреволюційної Центральної ради від 22 січня 1918 р. про «самостійність» України і в рамках прийнятого у липні 1959 року закону 86—90 про «тиждень поневолених націй». З початком 80-х років правлячі кола Сполучених Штатів використовують для організації масштабних антирадянських провокацій чергові річниці «акту 30 червня 1941 року», тобто проголошення бандерівськими колабораціоністами у перший же день фашистської окупації Львова «самостійності» України і створення маріонеткового стосовно гітлерівців «крайового правління» на чолі з Я. Стецьком. У Вашингтоні відзначають і чергові річниці організації дивізії СС «Галичина». Тієї самої, що була створена в 1943—1944 рр. з українських націоналістів під керівництвом гітлерівців у рамках есесівських формувань і воювала проти радянських і польських партизанів, регулярних частин Радянської Армії тощо.

У травні 1982 року вперше за повоєнний час на з'їзді виступив віце-президент США Дж. Буш, який у своїй промові вдався до антирадянських заяв, обіцяв допомагати і всіляко підтримувати українських буржуазних націоналістів. Згодом сам Р. Рейган відвідав бандерівський центр у м. Уоррен поблизу Детройта, де не проминув нагоди висловитися в негативному плані щодо національної політики КПРС на Україні. Кілька разів американський президент надсилав вітання націоналістичним прислужникам гітлерівської Німеччини протягом 1986—1988 років.

З 1981 року в американському конгресі діє спеціальний «комітет по Прибалтиці і Україні». Ініціаторами його створення стали члени палати представників Ч. Догерті і Б. Донеллі, які представляють штати Пенсільванія і Масачусетс, де діє чимало українських буржуазно-націоналістичних організацій. Що стосується цілей комітету, то, з

Догерті, вони полягають у «захисті» населення радянських Прибалтійських республік і України, наданні допомоги націоналістичним центрам, посиленні тиску на американські видавництва з тим, щоб внести зміни в карти із зображенням Латвії, Литви, Естонії і України, не показуючи їх як частину Радянського Союзу, у спекуляціях навколо дат, пов'язаних з антинародною діяльністю українських буржуазних націоналістів. Представниці бандерівських екстремістів У. Целевич конгресмени доручили імітувати підтримку цього комітету «широкою громадською думкою», для чого було організовано і субсидовано розсилання листів і петицій багатьом членам американського правлячого класу і урядової еліти, сповнених фальсифікаторських оцінок і трактувань історії України, виправдань злочинів українських націоналістів під час другої світової війни.

Аніскільки не перебільшуючи політичного значення такого роду антирадянських акцій, відзначимо у контексті основної теми статті лише той факт, що все це явно суперечить справі поліпшення американо-радянських відносин.

Про справжні наміри організаторів подібних акцій можна судити з такого прикладу. Коли все людство в 1985 році відзначало 40-річчя Великої Перемоги народів над фашистською Німеччиною і мілітаристською Японією, конгресмен Дж. Соломон заявив, що, на його погляд, «піком української державності» стали дні гітлерівської окупації Львова. Важко зрозуміти, як можна було домовитися до цього.

У зв'язку ж із 40-річчям закінчення другої світової війни Р. Рейган надіслав вітання не тим американцям українського походження, які у складі американської армії проявляли хоробрість у боях з гітлерівцями, а ватажкам так званого Українського конгресового комітету Америки, серед яких і сьогодні чимало колишніх гітлерівських прислужників та осіб, що докладали значних зусиль, щоб не допустити вступу США у антигітлерівську коаліцію.

Продовження такого стану справ, і це добре розуміють самі українські буржуазні націоналісти, можливе лише за умови збереження і дальшого нагнітання напруженості в радянсько-американських відносинах, балансування на грані ядерної війни.

Існує немало переконливих підтверджень того, що саме у підготовці до війни і в самій війні націоналісти вбачають для себе можливість реалізації своєї основної мети — реставрації капіталістичних порядків на Україні. От хоча б недавній передрук оунівським журналом «Сучасність» такої, скажімо, заяви націоналістичних ватажків, датованої літом 1944 року. «Це виняткове явище,— говориться в ній,— коли дві підряд українські генерації проходять такі іспити.

Маємо на увазі і наших попередників. Світові війни часто не повторюються». Коментуючи цю заяву, сучасний оунівський ідеолог М. Прокоп додає: «Всі три спроби встановити українську (націоналістичну.— Авт.) владу на українській землі, що мали місце в нашому столітті, пов'язані з вигідною міжнародною кон'юктурою, точніше, з двома світовими війнами, їх підготовкою чи наслідками... Ніхто з нас не може передбачити, коли подібні умови можуть знову виникнути».

Ставку на елементи, які мислять таким чином, навряд чи можна поєднати із заявами американських керівників про відданість справі миру і скорочення озброєнь. Це якраз той випадок, коли навмисне спотворення історичних фактів або ж їх забуття показує, куди може завести незнання минулого або ж небажання чи невміння вчитись на уроках історії.

У повній мірі це простежується і на прикладі фальсифікацій історичних подій американськими «радянологами» правового гатунку. Взірцем такого роду фальсифікацій і підтасувань фактів історії можна значною мірою вважати збірник статей «Радянські національності у стратегічній перспективі», що побачив світ у видавництві «Крум Хелм» (Лондон—Сідней) під редакцією директора Товариства центральноазіатських досліджень Оксфордського університету Ендерса Уімбуша. Його автори визнають, що серцевиною підривної антирадянської ідеології спецслужб та ідеологічних центрів США було поширення, починаючи з 50-х років, націоналістичних поглядів і настроїв серед радянських людей.

Насамперед, за їх словами, ця діяльність передбачала «організацію Заходом, особливо Сполученими Штатами, зусиль по забезпеченню емігрантських кіл засобами комунікації... основним з яких стало «Радіо Свобода». Нині до цього, підкреслює один із авторів, колишній співробітник ЦРУ Пол Хенце, слід додати розповсюдження магнітофонних касет антирадянського змісту, націоналістичних газет, журналів і листівок та переправлення їх на територію СРСР, зокрема під час туристичних поїздок осіб «неросійської національності». У вступній частині збірника стверджується, що «зразком вирішення національного питання» є такі країни, як США, Канада, Австралія. А вже після цього йде головне — те, задля чого городився пліт: гітлерівські нацисти, мовляв, є «дійсними визволителями» українського народу. Таким чином, з одного боку, фальсифікується історія, а з іншого — виправдовується орієнтація українських буржуазних націоналістів на чужоземні сили.

На Україні, стверджує радянолог з ідеологічного центру правих Ренд корпорейшн А. Алексєєв, все населення спо-

чатку «вітало німців як визволителів», однак потім останні «в силу своєї глупоти дискредитували себе в очах місцевого неросійського населення». Далі цей автор, котрий, до речі, виступає як громадянин країни — учасник антигітлерівської коаліції (США), жалкує, що нацистське керівництво «не усвідомило своєчасно переваг для себе етнічної вразливості радянського суспільства», показавши свою нездатність зрозуміти «суть цієї вразливості». Це проявилось, мовляв, у невмінні «сформулювати стратегічну політику по відношенню до неросійської частини радянського населення» у тому вигляді, як це пропонувалось тоді «хорошими німецькими спеціалістами».

Неймовірно, але все це написано не представником фашизму чи неофашизму, а буржуазним ідеологом з країни, народ якої потерпів від фашизму.

Якби Гітлер, продовжують автори збірника, виданого у рік 40-річчя Великої Перемоги над фашизмом, не заявляв, що збирається вирішувати питання «розширення життєвого простору» за рахунок і неросійського населення Радянського Союзу, виселення 50 мільйонів радянських людей, якби він «не називав слов'ян унтерменшами», то нацистській Німеччині «вдалося б» подолати соціалізм. «Надто пізно», за словами Алексеева, гітлерівські ідеологи і політики усвідомили, що для реалізації їхніх загарбницьких цілей необхідно і можна було значно ширше використовувати банди УПА.

Впадає в око таке. Автор цих цинічно-провокаційних роздумів фактично пропонує нинішнім неоглобалістам за океаном врахувати «гітлерівські прорахунки». З потенційними жертвами необхідно, на його погляд, підступно загравати, вводити їх в оману «демократичними» гаслами, у результаті чого, мовляв, їх буде «легше підкорити».

Що цей висновок не надуманий і не вигаданий нами, підтверджує висловлювання ще одного з авторів книги — Д. Матушевські, який пише, що тільки війна проти Радянського Союзу може «остаточно вирішити українську проблему», привести до створення буржуазної «самостійної» України. При цьому він відверто нарікає на те, що нинішня соціально-політична й ідеологічна обстановка в Українській РСР не дозволяє сподіватися на повторення «акту 30 червня 1941 року» в американському варіанті.

Автори збірника у своїх рецептах вчитися на «помилках Гітлера» пішли далі. Вони, наприклад, заявляють (повторюючи сучасних західнонімецьких реваншистів), що гітлерівські війська поведилися стосовно населення окупованих територій СРСР «нормально», а от, мовляв, «цивільні нацистські органи влади» «помилково» розгорнули терор, організували «економічний грабунок, почали виселяти людей в Німеччину

тощо. «Важко собі уявити», пише той же Алексеев, наскільки виграв би «вільний світ», якби нацисти були пообіцяли (і дотримували своєї обіцянки «до повної перемоги») «національну незалежність і реальну автономію» неросійським народам.

«Не зуміли» гітлерівці, у свою чергу жалкує Матушевські, посварити український народ з російським. Отож пропагандистським службам Сполучених Штатів приховано пропонується: вчіться на помилках...

Подібного змісту фальсифікаторськими публікаціями буквально рясніють видання українських буржуазних націоналістів. З огляду на їх повну залежність від загальної політичної кон'юнктури в тих західних країнах, де вони функціонують, можна зробити висновок, що праві у світі капіталу вирішили: настав час дати фальсифікаціям історичного минулого, пов'язаного з подіями другої світової війни, широку дорогу. Очевидною є спроба не просто переписати історію, але й на цій основі, у першу чергу, дискредитувати політику Радянського Союзу в передвоєнний період і під час війни.

Для цього запущена в пропагандистський обіг і повторюється на всі лади відверта фальшивка про те, що радянське керівництво у 30-ті — 40-ві роки «було абсолютним прихильником війни в Європі між капіталістами» і що СРСР (буцімто) прагнув одержати з цього «імперіальні дивіденди і вигоди». Під таким же кутом зору слід розглядати і спроби реанімації давніх спекуляцій навколо англо-франко-радянських переговорів у Москві влітку 1939 року і особливо навколо радянсько-німецького пакту про ненапад. Циркулює і безпардонна вигадка про те, що Радянський Союз нібито планував «захопити Німеччину й таким чином змусив її до випереджувального удару».

Автори останньої вигадки не ніякують від того, що тим самим вони фактично повторюють нацистську легенду, запущену службою Геббельса 22 червня 1941 року, про те, що напад гітлерівців на Радянський Союз необхідно розглядати як «акцію випередження».

Зазнало певної модифікації висвітлення буржуазно-націоналістичними істориками діяльності ОУН — УПА. Якщо раніше «контакти з німцями» представлялись, як правило, лише у формі «окремих випадків» колаборації оунівських ватажків з «деякими прихильними Україні колами вермахту», то тепер подекуди визнають «початкову орієнтацію» на нацистську Німеччину в цілому. Але тільки на початковому етапі війни. Мовляв, співпраця з гітлерівцями тривала лише до того часу, поки ті не виявили свого негативного ставлення до «самостійницьких устремлінь» українських націоналістів. (Схоже і навіть дуже на висловлювання авторів

вищепрокоментованого збірника статей, виданого Оксфордом, чи не правда?). Сама ж «початкова» орієнтація на гітлерівців у такому трактуванні виглядає як така, що не заслуговує осуду.

Показовою в цьому відношенні є стаття Я. Гайваса «Українсько-німецькі стосунки під час другої світової війни» («Сучасність», ФРН, 1985, № 10). Автор силкується довести, нібито українські націоналісти звернули свої погляди до гітлерівської Німеччини з огляду на якісь «об'єктивні причини», оскільки вона, мовляв, була єдиною країною, що виступила за перегляд Версальського мирного договору.

За логікою Гайваса, «поведінка Берліна» відповідала інтересам населення західноукраїнських земель. «Коли ж у висліді перебрання влади в Німеччині Гітлером у січні 1933 року до голосу прийшли войовничі антикомуністичні елементи,— пише з цього приводу Гайвас,— то це тільки зміцнило серед українців прагнення шукати спільних шляхів з Німеччиною, як засобу для досягнення своїх національних інтересів». Як своєрідне застереження виглядає твердження оунівського автора про те, що «позитивне ставлення» українських націоналістів до нацистської Німеччини може розглядатись лише в загальному контексті пошуків ними «прихильних сил у світі та можливих союзників», а не як звернення до ідеологічно спорідненого з українським націоналізмом німецького фашизму. Більше того, за його словами, українські націоналісти «зовсім не враховували внутрішньої політики гітлерівського режиму, його антисемітизму та тоталітаризму».

Відзначимо, що подібний підхід характерний для більшості буржуазних і буржуазно-націоналістичних істориків. На це вказує, зокрема, позиція, зайнята учасниками симпозіуму «Україна під час другої світової війни. Історія та її наслідки», проведеного Канадським інститутом українських досліджень в Едмонтоні. Їхня концепція, на наш погляд, не витримує критики. Звернемо увагу на три моменти. По-перше, повністю суперечить історичній правді твердження про те, що українські націоналісти в 20—30-ті роки виступали виразником інтересів всього населення Західної України. Справа в тому, що їхні плани і дії знаходили підтримку лише в середовищі міської буржуазії і куркульства, яке становило невелику частину населення цього регіону. Трудящі ж Західної України пов'язували своє соціальне і національне визволення із возз'єднанням всіх українських земель у складі Союзу РСР.

По-друге, орієнтація націоналістів на гітлерівську Німеччину зумовлювалась, поряд з іншими причинами, саме ідеологічною спорідненістю буржуазного націоналізму і фа-

шизму. У міжвоєнний період українські націоналісти разом із субсидіями та іншими формами допомоги, що надходила з Берліна і Рима, безапеляційно сприймали ідеологічні й організаційні атрибути фашизму, наслідували його терористичні методи боротьби проти сил соціального і національного прогресу. «Генетичну спорідненість» цих рухів визнавали тоді і самі націоналістичні «теоретики». Так, один з провідних оунівських ідеологів Я. Оршан у книжці «Доба націоналізму» (Париж, 1938) проголошував, що «український націоналізм оперує терміном «націоналізм» у тому розумінні, як націоналізм німецький і італійський термінами «націонал-соціалізм» чи «фашизм», що «націоналізми: фашизм, націонал-соціалізм, український націоналізм це різні національні вислови одного духа».

По-третє, гітлерівці ще до нападу на СРСР виразно заявили про свої загарбницькі плани щодо України і наміри перетворити її в колоніально-сировинний придаток нацистської Німеччини. Водночас вони однозначно дали зрозуміти, що «самостійницькі устремління» українських буржуазних націоналістів не мають під собою реальних підстав. Зокрема, головний ідеолог «третього рейху» А. Розенберг, з яким буржуазні націоналісти контактували ще з 20-х років, так сформулював ставлення німецького фашизму до використання колабораціоністів: «Ми знаємо, що, прикриваючись принципом національного самовизначення, національні елементи, позбавлені будь-якої вартості, можуть домагатися свободи. Але нас все це не стосується або стосується остільки, оскільки далекоглядна німецька політика може очікувати зміцнення німецької могутності від їх використання».

Здавалося б, здоровий глузд мав примусити українських націоналістів поставитись до своїх фашистських працедавців без всеоглядної довіри. Однак цього не сталося. Тим часом ще й сьогодні націоналісти виправдовують тодішню лінію своєї поведінки. Так, один з нинішніх оунівських ватажків Р. Ільницький, зокрема, пише, що, незважаючи на зарозумілість, Гітлер, мовляв, був «зацікавлений» у знищенні Радянського Союзу і готовий провести задум у життя за всяку ціну. Українські політичні діячі (націоналістичні верховоди.— Авт.) добре це розуміли й тому докладали всіх зусиль, щоб зацікавити Німеччину в українському питанні». Заява промовиста. Адже, згадуючи про патологічні антирадянські устремління фашизму, Ільницький водночас намагається заперечити, що українські націоналісти готові були служити гітлерівцям безвідмовно навіть у тому випадку, коли питання про васальну «самостійність» України й не буде вирішуватись позитивно.

Нацисти остаточно продемонстрували своє негативне

ставлення до самої ідеї створення бодай фіктивної, маріонеткової «української держави» вже через кілька днів після нападу на СРСР. Так, Берлін визнав недоцільним і, зрештою, скасував згадуваний вище бандерівський «акт 30 червня 1941 року». Оунівська верхівка ж змушена була проковтнути гірку пілюлю. «Німеччина,— заспокоювала видана націоналістами спеціальна пропагандистська брошура,— як провідна держава, могутня імперія та ідеологічна опора нової Європи — організує її на нових політичних та господарських засадах... Коли так підійти до справи, то ясно стає, що здобуті кров'ю німецьких вояків простори України в першу чергу мусять бути під її контролем». Хвилюватися, мовляв, не варто, оскільки «перемога Німеччини Адольфа Гітлера це одночасно є краще майбутнє України».

Ці запроданські просторікування вже вкотре засвідчили глибоко ворожу українському народові злочинну суть українського буржуазного націоналізму, його невибагливого і слухняного прислужника найреакційніших сил. Тому зарубіжні фальсифікатори історії докладають відчайдушних зусиль, щоб зобразити справу так, ніби відмова нацистського керівництва визнати «акт 30 червня» «переповнила чашу терпіння» українських націоналістів і обумовила їх перехід у підпілля для збройної боротьби проти фашистів. Висувається облудна версія про те, що «самостійність України» проголошувалась бандерівцями як «акт волевиявлення українського народу». Лондонський оунівський журнал посмів навіть стверджувати, що «крайове правління» Я. Стецька являло собою «єдиний у тому часі на європейському терені уряд, створений на справді демократичних основах і до того створений проти волі гітлерівської Німеччини».

Деякі зарубіжні автори з числа націоналістичних ідеологів, граючи в «об'єктивність», визнають «текстуальні прорахунки» «акту 30 червня». Однак його «політичні висліди» трактуються ними, за незначним винятком, з більш-менш єдиних позицій. «Незалежно від окремих своїх слабкостей», заявляє, приміром, М. Прокоп, «акт» став «історичною документацією намагань» оунівців «організувати українську владу на місцях всупереч волі ворогів», а його ліквідація, мовляв, викликала «трирічну підпільно-повстанську боротьбу» українських націоналістів проти гітлерівців. Навіть окремі негативно настроєні щодо бандерівців націоналістичні ідеологи пишуть, що проголошення «самостійності» України сталося «без порозуміння» з фашистами. Щоправда, такі автори висловлюють припущення, що «деякі офіцери німецького абверу мали якесь пов'язання з актом проголошення». Але, додають, «досьогодні це не вияснено повністю».

Насправді суть подій, пов'язаних з «актом 30 червня 1941 р.», з'ясована неупередженими дослідниками досить точно. Але з огляду на те, що спроби ревізії не припиняються не лише у розрахунку на західну аудиторію, але й з метою введення в оману підростаючого покоління на Україні (прикладом може служити цикл, підготовлений головним редактором україномовної редакції «Радіо Свобода», що у спотвореному вигляді зображує «акт 30 червня» і злочинну діяльність банд УПА), вважаємо за доцільне коротко зупинитись на цих подіях.

Річ у тім, що, плануючи агресію проти СРСР, нацисти мали на увазі доповнити її заходами по ідеологічному та морально-психологічному розкладу Червоної Армії і населення нашої країни. Для цього пропагандистськими та іншими службами гітлерівської Німеччини було видано ряд спеціальних розпоряджень і директив. Переважна більшість з них базувалась на такій хибній поси́лці: оскільки Радянський Союз є багатонаціональною державою, то в ній легко можна розпалити націоналістичні тенденції, зокрема за допомогою буржуазних націоналістів. На таких позиціях стояли й деякі керівники абверу. Власне, виходячи з того, що Гітлер у своїх висловлюваннях інколи допускав можливість створення маріонеткової «української державності» як тактичний хід у війні проти СРСР, нацистська розвідка й задумала інспірувати фарс з проголошенням такої «державності».

Доречно відзначити, що абверівський сценарій цього проголошення, розроблений радником Канаріса з «українських питань» Г. Кохом, з метою надання «солідності» цій акції передбачав залучення до участі в ній «радянських активістів» (???) із західних областей України. Але таких, певна річ, не знайшлося. Тож в залі колишньої львівської «Просвіти», де проголошувався «акт 30 червня», зібралося близько 200 націоналістичних ватажків, які нікого, крім самих себе, не представляли.

Це зібрання прийняло кілька документів, кожен з яких засвідчує всю глибину падіння українських буржуазних націоналістів, їх беззастережне схиляння перед німецьким фашизмом. Так, у «Акті проголошення української держави» помпезно заявлялось, що ця «державна» «буде тісно співдіяти з Націонал-Соціалістичною Велико-Німецьчиною, що під проводом Адольфа Гітлера творить новий лад в Європі і світі». Водночас у «декларації» «крайового правління» наголошувалось, що «акт» був уможливлений «саме завдяки перемога славної німецької армії, яка під проводом свого великого вождя вийшла на боротьбу за цей новий лад». Найперше своє завдання автори «декларації» вбачали в тому, щоб створити «українську збройну силу», яка б «відтяжила

німецьку армію й пішла негайно в бій», а також у тому, щоб надати «економічну допомогу німецькій армії».

А ось що говорилося в «офіційному звіті» про збори 30 червня 1941 року: «... всі присутні вітали зокрема дуже гаряче й широко присутніх на зборах високих старшин німецької армії. Представник німецької армії... професор Кох привітав також присутніх і візав до праці та якнайтіснішої співпраці з німецькою армією під проводом великого вождя німецького народу Адольфа Гітлера». Не менш показовими були й тексти телеграм, надіслані Я. Стецьком Гітлеру, Герінгу, Муссоліні, Франко та іншим фашистським лідерам. Гітлера, приміром, націоналісти величали «нашим фюрером».

Такими були справжні причини і обставини, що зумовили проголошення бандерівцями «акту 30 червня 1941 року». Це була суто пропагандистська акція німецької розвідки, здійснена націоналістичною агентурою. Однак у рейхсканцелярії вона не знайшла схвалення. Запаморочений тимчасовими успіхами на фронті, Гітлер тоді вважав зайвим політичне маневрування. І саме з цих причин через кілька днів «акт» було ліквідовано, а деяких «гарячих» «міністрів крайового правління» на чолі з Я. Стецьком і ватажка ОУН С. Бандеру арештували.

Не останню роль тут зіграло й те, що в перші дні війни фашисти зрозуміли — і це підтверджується тогочасними таємними звітами гестапо: український народ з презирством відкинув ворожі домагання нацистів і їх прислужників, виявив могутню силу морального духу, глибоке розуміння необхідності захисту соціалістичної Вітчизни.

Тим часом серед українських буржуазних націоналістів і нині не припиняються спроби обґрунтувати фальшиву тезу, нібито ліквідація «акту 30 червня» і арешт деяких оунівських ватажків призвели до розриву з фашизмом і переходу «в підпілля». Характерною у цьому плані є відозва, з якою виступила у березні 1986 року «політична рада» так званої Організації українських націоналістів за кордоном. Заперечуючи факти заподадливого слугування оунівської верхівки гітлерівцям, які наводяться у статті Дж. Конасона «Схопити нациста», опублікованій нью-йоркською газетою «Віллідж Войс» 11 лютого 1986 року, автори «відозви» обґрунтовують своє «антифашистське наставлення» саме проголошенням «акту 30 червня 1941 року». «І Тимчасове правління, і Провід ОУН,— відзначається у «відозві»,— зігнорували вимогу відкликати Акт 30 червня 1941 р. у Львові про відновлення української держави на західних землях. Відразу ж німці арештували голову Ярослава Стецька й інших членів уряду... Вся організація вповні перейшла на підпільні методи визвольної боротьби».

Та історична правда полягає в тому, що «сімейна сварка» істотно не вплинула на зв'язки оунівців з гітлерівцями. А розпуск «крайового правління» і згадані арешти промайнули тоді майже непомітно. Епізод цей, за визнанням активного колабораціоніста К. Паньківського, залишився на той час справою «вузького кола націоналістичної партії» і розцінювався як звичайне дисциплінарне стягнення.

Заслужовують на увагу і спогади очевидця тих подій Г. Дмитріва, якому за збігом обставин довелося певний час провести в тій самій краківській в'язниці, куди фашистська служба безпеки спочатку помістила арештованих оунівців, у тому числі Я. Стецька. «Бандерівці,— пише Дмитрів,— були в доброму настрою, дивилися на все оптимістично. Своє арештування пояснювали тимчасовим непорозумінням між ними і німцями. Вірили, що справа остаточно виясниться, вони вийдуть на волю... Бандерівці маркували (виявляли.— Авт.) всюди свою прихильність до німців. Коли німецька армія добула Київ, вчинили бандерівці в цілій тюрмі гучну овацію. Тюрма гуділа від їхніх окликів».

Та й підписаний Стецьком 4 серпня 1941 року в Берліні, куди його перевели «під домашній арешт», «комунікат» про «полагодження» відносин з нацистами є красномовним доказом безпідставності тверджень сучасних прибічників українського буржуазного націоналізму, що нібито «вже з перших тижнів німецької окупації України ОУН почала підпільну боротьбу проти окупантів». У «комунікаті» містився наказ оунівцям «допомагати всюди німецькій армії розбивати Москву й більшовизм».

Тоді ж, у серпні 1941 року, серед бандерівського активу було розповсюджено роз'яснювальну директиву, в якій відзначалося, що «ОУН не піде» проти фашистів. «Організація українських націоналістів,— говорилося в ній,— трактує Німеччину як союзну силу... Цим фактом нормується в теперішній час відношення ОУН до Німеччини, зокрема до її армії».

Легко зрозуміти, чому зарубіжні фальсифікатори обходять мовчанкою такого роду документи і водночас спекулюють навколо факту тимчасового «ув'язнення» ватажків ОУН у Заксенхаузені. У цьому зв'язку зазначимо, що Бандера і Стецько перебували там на привілейованому становищі. Хоч між окремими фашистськими концтаборами й не було істотної різниці, проте у січні 1941 року Гейдріх розпорядився поміщати в Заксенхаузен поряд з ворогами рейху осіб, проти яких висуюються дрібні звинувачення, в особливих випадках і для одиночного ув'язнення. Для таких «особливих ув'язнів» відводилися просторі кімнати з усіма зручностями, їх не торкався суворий табірний режим, вони мали змогу

працювати в бібліотеках, вибирати одяг на власний смак тощо. Торонтська оунівська газета «Новий шлях» (1982, 10—17 квітня) писала, що Я. Стецько в Заксенхаузені «носив німецьку уніформу зеленого кольору з темно-брунатним коміром. Не один із в'язнів запитував сам себе, чому «прем'єр» українського уряду вбраний у мундир німецького поліциста». Бандера і Стецько неодноразово зустрічалися з нацистськими функціонерами і обговорювали з ними «поточні проблеми» слугування українських націоналістів фашистській Німеччині. Восени 1944 року ватажки ОУН були звільнені з «почесного арешту» і продовжили слухняно виконувати доручення гітлерівських спецслужб.

Таким чином, реальні історичні факти аж ніяк не узгоджуються з твердженнями про «мучеництво» оунівських ватажків у нацистських концтаборах. Вийшовши із Заксенхаузена, Стецько, за завданням гестапо, займався у Баварії створенням таємних осередків «Вервольфу» — нацистського підпілля для підривної роботи після поразки рейху. Одним із об'єктів цієї «роботи» мала бути антигітлерівська коаліція. Що ж до Бандери, то його направили у розпорядження «абверкоманди 202» до Кракова, де під керівництвом співробітників нацистської розвідки Вітцеля і Мюллера брав участь у підготовці і закиданні в радянський тил оунівців.

Центральне місце у міфах націоналістів про «підпільну боротьбу» проти гітлерівців посідають інсинуації з приводу створення і дій УПА. Ще й досі на Заході друкуються «спогади» і «розвідки» про її банди. Вихваляються їх «подвиги». Протягом останнього часу опубліковано ряд робіт націоналістичних істориків з використанням архівів західних країн, де зберігаються матеріали нацистських служб і відомств. До таких робіт у першу чергу належить багатотомний «Літопис Української повстанської армії», два томи якого вийшли під назвою «УПА в світлі німецьких документів». З'явився і німецькомовний збірник «Третій рейх і українське питання. Документи 1934—1944». На такий же основі написано і чимало статей в оунівській пресі. Їх мета — представити «документальні підтвердження» про УПА як «складову частину європейського руху опору».

Однак цим матеріалам бракує елементарної об'єктивності. Так, у згаданих двох томах «Літопису УПА» документи скомпоновані настільки тенденційно, що навіть Р. Ільницький у рецензії на них констатує: «Недоліком обидвох томів є те, що в зібраному матеріалі є поважні прогалини. Наприклад, нема ні одного звіту за 1941 р... Документація за 1942—1944 рр. також неповна. Німецька нумерація звітів наводить на думку, що багато з них не надруковано в двотомнику».

Цитуються націоналістичними істориками переважно ті архівні джерела, у яких подається не оперативна, а політична оцінка дій УПА. Оскільки ж під політичним кутом зору нацисти скептично ставилися до українського націоналізму в цілому, то й ставлення до УПА у цьому розумінні було відповідне. Інша справа — використання збройних загонів УПА у боротьбі проти радянських партизанів, а згодом і для проведення акцій терору і диверсій в тилу наступаючої Червоної Армії.

У ряді випадків у німецьких звітах формування УПА названі «бандами», що теж стало об'єктом націоналістичних спекуляцій. Розгадка тут проста. Ще до створення УПА фашисти називали «бандами» радянські та польські партизанські загони. І щоб уникнути термінологічної плутанини, а не з якихось інших міркувань, гітлерівська окупаційна адміністрація частенько вживала слово «банда» і стосовно УПА. Слід враховувати ще й інше. «Широка участь націоналістичних пособників у масовому знищенні радянських людей,— слушно зауважують упорядники виданого 1986 року Політвидавом України збірника трофейних документів про злочини фашистів та їх пособників на тимчасово окупованій території України,— привела до того, що оунівські карателі почали іменуватися у німецьких донесеннях «дружнім військом».

Звернемось до питання про обставини і час формування УПА. Якби вона дійсно організовувалась у відповідь на ліквідацію «акту 30 червня 1941 р.», то елементарна логіка підказує: це мало б статися одразу. Та навіть згідно із заявами бандерівських істориків, перші збройні загони УПА були сформовані «у жовтні 1942 р.». Ця дата має створити враження, що, мовляв, і тоді було «не пізно» розпочати збройну боротьбу проти фашистської Німеччини, яка знаходилася «у zenіті слави».

Проте і жовтень 1942 року не став часом виникнення УПА. Ця дата не узгоджується ні з документальними джерелами, де зафіксовано початкові дії її банд, ні з офіційними оунівськими директивами, на основі яких вони створювались. Так, у виданому націоналістами ще 1955 року збірнику документів «ОУН (1929—1954)» говориться: «Провід ОУН на III конференції в лютому 1943 р. зважив стан внутрішніх сил та сил ворога, розглянув зовнішні політичні обставини і ствердив, що настали сприятливі обставини для військової дії. Після цього на терені Полісся і Волині виступили перші збройні відділи Української повстанської армії».

Отже, як максимум, тільки навесні 1943 року могли виникнути перші збройні загони УПА.

Усвідомлюючи, очевидно, що жовтень 1942 року і весна 1943 року — це далеко не одне і те ж, якщо йдеться про хід подій на фронтах другої світової війни, Я. Гайвас «усуває» суперечність у такий спосіб: «Початки УПА позначені у великій мірі стихійним виникненням більших чи менших збройних відділів... Однак це ще не були кермовані одним центральним штабом одиниці і вони, коли йдеться власне про партизанські відділи, організовані з дорученнями і людьми ОУН-б (бандерівців.— *Авт.*), на початку не носили назви УПА. З політичних та конспіративних міркувань ОУН-б, як теж ОУН-м (мельниківців), не подавали офіційних інформацій про існування таких відділів та їхні операції».

Тут потрібні роз'яснення. Відомо, що у соціальному плані населення західноукраїнських земель до возз'єднання з Радянською Україною було неоднорідне. Певну частину його становили міська дрібна і середня буржуазія, а також куркульство, тісно пов'язані з українськими націоналістами. Вони вороже зустріли встановлення Радянської влади, протидіяли політичним і соціально-економічним перетворенням та з нетерпінням чекали приходу гітлерівців.

Трудящі верстви населення з радістю зустріли возз'єднання, активно підтримували заходи Радянської влади. Однак були і складності. Адже протягом десятиліть свідомість народних мас Західної України отруювалась націоналістичною ідеологією, що, з урахуванням невисокого культурно-освітнього рівня робітників і особливо селян, не могло не дати негативних наслідків. Коли на західноукраїнські землі прийшли фашисти, то серед трудящих знайшлися і такі, хто не відразу став до лав антифашистів, зайняв вичікувальну позицію. Лише переконавшись на власному досвіді у тому, яку загрозу їм і їхнім сім'ям несе фашизм, вони пішли у ліс. Їхні загони діяли стихійно і вступали в сутички з гітлерівцями, але до УПА відношення не мали.

Остання створювалась свідомо і для діаметрально протилежних цілей. Певне світло на причини формування УПА проливає М. Прокоп. Уже наприкінці 1942 року, пише він, розвиток подій на східному фронті розкрив націоналістам «щілини» «майбутнього» провалу гітлерівців. Тому «на початку листопада 1942 р. Лебедь, як тодішній виконавець обов'язків провідника ОУН, поставив на програмі засідання проводу питання — як це тоді названо — «повернення Сталіна». Мова йшла про підготовку до майбутньої «організованої боротьби проти більшовиків».

«У той час,— твердить бандерівський «Визвольний шлях» (1986, № 4),— протиросійський фронт мав другорядне значення, бо більшовики не були спроможні кинути на нього більше сил, а крім цього головна загроза для... відділів УПА

була не з боку німців, але з боку червоних партизан». Оскільки, мовляв, німецький терор на Волині і на Поліссі був жорстокіший, ніж у Галичині, то саме тут і були сформовані перші збройні відділи УПА, які «розпочали боротьбу проти насильного вивезення населення до Німеччини, проти грабунку хліба», за «звільнення в'язнів» тощо.

Насправді створені на Волині й Поліссі озброєні загони УПА мали на меті перешкодити радянським партизанським з'єднанням, які наприкінці 1942 — на початку 1943 років вирушили в рейди у ці райони для здійснення бойових операцій у глибокому тилу ворога. Саме з метою боротьби проти радянських партизанів пізніше була створена і так звана «українська народна самооборона» — «галицький варіант» УПА. Ось що з цього приводу пише Г. Левенко у «Нарисі історії боротьби Української повстанської армії (УПА)»: «Безпосередньою причиною до явного виступу українських збройних сил на галицькому терені був рейд більшовицької партизанки під проводом Ковпака, що літом з Курщини через Чернігівщину й Волинь вдерлася в Галичину й прямувала в Карпати... В обличчі цієї небезпеки змобілізовано в Галичині збройні відділи та кинено їх проти червоних... в Карпати. Відділам цим, які починають діяти в Карпатах, надано назву УНС (Українська народна самооборона)».

Сформовані спочатку як знаряддя боротьби проти радянських партизанів, підрозділи УПА почали згодом виконувати ширші ідеологічно-підривні, каральні та шпигунсько-диверсійні функції: стримувати виступи західноукраїнських трудящих проти фашизму шляхом насильної мобілізації в оунівські банди; тероризувати населення західних областей УРСР і Східної Польщі; поповнювати каральні частини гітлерівців; здійснювати шпигунсько-диверсійні акції в тилу наступаючих радянських військ і на звільнених від фашистів територіях. Коли фашистський вермахт здавав одну позицію за іншою, коли на зайнятих гітлерівцями територіях величезного розмаху набув рух опору, такі дії українських націоналістів були «популярним вкладом» у відстрочку німецької капітуляції.

Таким чином, створення і підривна діяльність бандерівської УПА були продиктовані насамперед новими завданнями, які покладалися на оунівських прислужників фашизму в результаті втрати гітлерівською Німеччиною стратегічної ініціативи й неухильного відступу на Захід. Можна впевнено говорити, що УПА була непотрібна нацистам 1942 року, але стала конче необхідною в 1943—1945 роках. Цю думку підтверджує, зокрема, історія з використанням фашистами націоналістичних банд, які діяли під назвою «Поліська січ» на чолі з Т. Боровцем (псевдонім — Бульба). Очолений цим

петлюрівським ватажком збройний загін націоналістів приступив до здійснення диверсійних акцій в радянському тилу з перших днів фашистської агресії. Головними районами його дій стали поліські райони Ровенщини і Житомирщини.

Ці «бульбівці» нападали на невеликі підрозділи Червоної Армії, висаджували у повітря мости та лінії зв'язку, нищили оборонні споруди і транспорт тощо. «Німці,— констатує сучасний оунівський журнал «Самостійна Україна» (1986, № 3),— радо користувалися допомогою українських повстанців... але в їхніх планах зовсім не було формування сильної військової частини, якою стала б «Поліська січ», маючи фахове керівництво і обсаджений кадровими старшинами штаб. Іншими словами, німці погоджувалися використовувати партизанку, але не дозволяли творити армії. Виконавши покладену на неї функцію, «Поліська січ» була розпущена гітлерівцями у листопаді 1941 року.

І лише навесні 1943 року фашисти знову наказали Боровцю доукомплектувати «військо» й кинути його проти радянських партизанів, сконцентрованих на Поліссі. У листопаді 1943 року сам Боровець розробив новий план допомоги гітлерівським окупантам. У своїх мемуарах, виданих 1981 року в Торонто, він писав: «Вночі з 15 на 16 листопада 1943 року ми склали меморандум до німецького військового командування, в якому пропонували німецькій стороні:

1. З огляду на змінену ситуацію (йдеться про переможний наступ Червоної Армії.— *Авт.*)... скласти договір про спільну боротьбу проти більшовизму.

2. Наші лісові партизанські війська реорганізуються на менші бойові групи і лишаються під досвідченим командуванням для дальшої боротьби в тилах СРСР. Ці війська забезпечуються воєнним матеріалом німецької армії, який залишається при відступі на захід.

3. Решту партизанського війська ми демобілізуємо, або пропонуємо евакуювати його в дальші тили німецької армії і там реорганізувати його в регулярні бойові частини... при німецьких збройних силах.

17 листопада 1943 року я наказом по УНРА («Українська народна революційна армія» — так з липня 1943 року йменувались «бульбівські» банди.— *Авт.*) передав командування нашою армією отаманові Зубатому-Щербатюкові, а ми з сотником Ждановичем виїхали до Рівного. Там через відповідні секретні зв'язки ми передали наш меморандум до штабу головнокомандуючого тилами німецької армії в Україні генерала Кіцінгера. Половину пунктів нашого меморандуму німецьке військо було готове здійснити власним авторитетом. 20 листопада 1943 р. ми виїхали товаристві кількох німецьких офіцерів під керівництвом обер-лейтенанта Гі-

цінгерота в кур'єрському вагоні до Варшави, а з Варшави двома машинами в товаристві шістьох уже цивільних гестапівців ми виїхали до Берліна. Вночі 30 листопада 1943 р. ми вже були в Берліні».

Отакими вони були, так звані борці за «самостійну Україну», — звичайнісінькими гітлерівськими найманцями.

Можна тільки дивуватися, як сьогодні зарубіжні фальсифікатори «упевнено» стверджують, ніби пропозиції «німецьких командирів» порозумітися з УПА «щодо спільної боротьби з більшовиками» «не дали результату», бо «провід ОУН відкинув такі сугестії і заборонив будь-які розмови з німцями». Адже націоналістичним історикам, які намагаються підкріпити нинішні свої виправдання УПА тенденційно підібраними матеріалами із західних архівів, добре відомий, скажімо, такий трофейний німецький документ, як довідка відомства Розенберга під назвою «ОУН — УПА» від 2 листопада 1944 року, що зберігається в Національному архіві США. «В рамках здійснення своїх завдань УПА,— говориться в ній,— з весни 1944 року почала демонструвати зростаючий інтерес до узгодження своїх планів з місцевими німецькими службами вермахту. Одночасно формуванням УПА було віддано наказ підтримати німецькі війська».

Існує і чимало інших документів, які стверджують: банди УПА тісно співдіяли з гітлерівцями.

Чого ж домагаються фальсифікатори історії?

По-перше, політично й ідеологічно виправдати український буржуазний націоналізм, бо ж надто вже компрометує його пронацистське минуле. По-друге, хочуть дати можливість колабораціоністам, які втекли на Захід, спокійно дожити свій вік.

Тільки в Сполучених Штатах, за підрахунками відомого американського дослідника і публіциста Чарльза Аллена перебувають війнні злочинці, винні у знищенні під час війни 2 400 000 чоловік. Та американська Феміда часто мовчить, хоча справедливості повинна восторжествувати в ім'я майбутнього, в ім'я миру на землі. Мовчить, незважаючи на те, що окремі державні діячі, парламентарії і впливові юристи західних країн виступають за покарання учасників гітлерівського геноциду. Так, юрист із США Аллен Райен під час роботи на керівній посаді у спеціальній комісії міністерства юстиції по розслідуванню воєнних злочинів виявив, що близько 10 тисяч воєнних злочинців в'їхали до США у перші повоєнні роки. Серед них, пише Чарльз Аллен у книзі «Нацистські воєнні злочинці в Америці: факти... дії», охоронники концтаборів і таборів смерті, наглядачі, члени каральних загонів, складених із місцевих колабораціоністів, агенти гестапо, інформатори. Але тільки в середині 70-

років заходами конгресменів Джошуа Айлберга і Елізабет Гольцман уперше питання про притягнення воєнних злочинців до відповідальності було, і то в обмежених масштабах, винесено на розгляд конгресу. Лише через 30 років після війни із Сполучених Штатів депортували першого нацистського воєнного злочинця — наглядачку концтабору Майданек Херміну Браунштейнер Райян. Ще кілька злочинців було випроваджено з країн їх поселення. Та більшість з них і нині продовжує користуватися благами західної демократії в США, ФРГ, Канаді, Великобританії...

Тижневик Товариства об'єднаних українських канадців «Життя і слово» 23 червня 1986 року у редакційній статті «Хто і чому» писав так: «Виходить, що в Канаді, як і в інших країнах по цей бік океану, є якісь «могутні сили, які не зацікавлені в тому, щоб воєнні злочинці були притягнуті до відповідальності. Хто навіть і сьогодні покриває воєнних злочинців, той важко зневажає пам'ять жертв, що загинули з їхніх кривавих рук». Буржуазна американська газета «Майямі Геральд» 18 серпня 1983 року теж у редакційній статті твердила: «Міністерство юстиції (США) відзначає, що сподівана справедливість не може торжествувати з огляду на строк давності... а тому жодне переслідування винних неможливе. Це безглуздя. Ніякі строки давності не можуть захистити воєнних злочинців, жоден строк давності не може бути вжитий для захисту і тих, хто допомагає чи сприяє врятуванню воєнних злочинців від справедливого суду».

Немає строку давності і для українських буржуазно-націоналістичних пособників гітлерівського геноциду, варварського знищення мирного населення і військовополонених, пограбування національних багатств і культурних цінностей.

Ось сторінки з кривавої біографії деяких з них.

Василь Артишенко — 1923 р. н., звинувачується у катуванні, переслідуванні і знищенні біля 100 мирних циган, виключно жінок і дітей. Служив у поліцейських формуваннях гітлерівської Німеччини. Нині проживає у Східному Брансвіку, штат Нью-Йорк.

Іван Гриньох — колишній капелан «Нахтігалья», один з тих уніатських священиків, що благословляли націоналістичних убивць на винищення львівської інтелігенції у перші дні після окупації Львова гітлерівськими загарбниками. Вхідив до керівництва бандами УПА. Агент гестапо. Був причетний до створення есесівської дивізії «Галичина». Його заслуги перед СС і гестапо відзначені гітлерівським Залізним хрестом. Проживає у Мюнхені.

Анатолій Грузицький — 1917 р. н., був офіцером в німецько-українській поліції. Винен у переслідуванні і зни-

щенні багатьох беззбройних громадян у селищі Чорний Острів на Хмельниччині. Нині вбивця проживає на Флориді.

Микола Жук — німецько-український поліцай, винен у масових вбивствах українців, росіян, євреїв на тимчасово окупованих гітлерівцями територіях Радянської України. Громадянин Сполучених Штатів Америки.

Микола Климишин. Про його злочинне минуле говорить хоча б такий факт: він був одним із шефів кухонь у таборі смерті Освенцім. Сьогодні — один з ватажків бандерівської ОУН. Проживає в Нью-Йорку.

Сергій Ковальчук — у роки війни був заступником гітлерівського коменданта поліції міста Любомль. У жовтні 1942 року брав участь у знищенні майже 5 тисяч радянських громадян. Користується підтримкою поліції міста Філадельфія, де сьогодні проживає.

Дмитро Куп'як — очолював каральну групу ОУН, учасник масових розправ над радянськими людьми, у тому числі дітьми, в Кам'янсько-Бузькому, Бродівському і Золочівському районах, містах Львів, Буськ. Разом із своєю групою карателів вбив кількасот радянських і польських громадян, спалив ряд сіл на Львівщині, а також Посадів на території Польщі. Проживає у місті Міссісага, куди втік із Торонто.

Микола Лебедь — очолював бандерівську «службу безпеки», добирав кандидатів до «Нахтігалю», винен у масових вбивствах і знущаннях над радянськими людьми, здійсненні терористичних акцій. Його злочини перед людністю настільки кричущі, що навіть у США сьогодні його вважають четвертим за розмахом скоєних злочинів нацистським воєнним злочинцем, у зв'язку з чим у документах державного департаменту він значиться як «особа Д» (четверта буква латинського алфавіту). Тим часом цей мешканець Йонкерса (штат Нью-Йорк) продовжує залишатися на свободі.

Степан Мудрик — професійний вбивця, навіть серед своїх колег по бандерівській «службі безпеки» вважався садистом. Організуючи диверсійно-терористичні акції проти мирного населення на окупованих гітлерівцями територіях, брав та кож участь і в організації переслідувань і масових вбивств тих українців, що відмовлялися вступати в банди ОУН — УПА, служити гітлерівцям. Живе у Мюнхені.

Іван Попов — служив в «айнзатцгрупах», учасник анти семітських погромів. Переховується в Майямі (Флоріда під прізвиськом Джон Ніколс).

Юрій Теодорович — звинувачується у тому, що 1942 рік у Львові знищував мирне населення, передусім євреїв. Наприкінці 1933 року, коли про це стало відомо громадсь

кості міста Троя (штат Нью-Йорк), де проживав цей воєний злочинець, перебрався до Філадельфії.

Список цей може бути доповнений іменами інших фашистських вбивць з-під знаку тризуба. Покарання їх вимагає не лише сама справедливість, не тільки людське сумління, людська пам'ять. Воно було б і реалізацією ряду міжнародних домовленостей, а також законодавчих актів багатьох західних держав. Радянський Союз неухильно дотримується положень міжнародного права щодо притягнення до відповідальності осіб, винних у скоєнні воєнних злочинів. Ще й сьогодні у нас час від часу відбуваються судові процеси над окремими карателями, іншими фашистськими пособниками, які тривалий час приховували своє минуле. Робиться це у повній відповідності з союзницькими домовленостями.

Ми не забули і не простили.

* * *

Друга світова війна зі всіма страхіттями, які вона принесла сотням мільйонів людей, виглядала б як «епізод» на загальному фронті бойових дій, якби була розв'язана війна з використанням сучасних засобів масового знищення людей. Вона, безумовно, і це доведено вченими різних країн, привела б до припинення існування людської цивілізації. Наша планета стала б мертвою.

Однак існують ще сили, що продовжують мріяти про «екзотичні» ядерні люстри в космосі, заперечують саму можливість мирного співжиття, шукають аргументів на користь ядерної зброї.

«Політика тотального протиборства, воєнної конфронтації не має майбутнього,— підкреслює М. С. Горбачов.— Втеча в минуле — не відповідь на виклик прийдешнього, а, скоріше, акт відчаю, проте від цього така позиція не стає менш небезпечною. Коли і якою мірою усвідомлять це у Вашингтоні, покажуть діла. Ми зі свого боку готові зробити все від нас залежне, щоб радикально змінити на краще міжнародну ситуацію. Для цього соціалізму немає потреби відмовлятися ні від своїх принципів, ні від своїх ідеалів. Він незмінно виступав і виступає за мирне співіснування держав, що належать до різних суспільних систем».

Терорист на пенсії ЦРУ

У досє американської розвідки та інших відомств США він відомий як «Суб'єкт Д». Справжнє його ім'я — Микола Лебедь. Має сімдесят сім років. Мешкає у цегляному ко-теджі на мальовничому пагорбі Йонкерса — передмістя Нью-Йорка. «Професія» — терорист, нацистський воєнний злочинець, агент абверу і ЦРУ, за що й радянська громад-ськість вимагала від властей США видати його для суду.

На політичній арені М. Лебедь з'явився на початку 30-х років як відомий функціонер шпигунсько-терористичної «Організації українських націоналістів» (ОУН), діяв він під керівництвом німецького агента Є. Коновальця і кадрового німецького розвідника Рико Ярого у Західній Україні, що бу-ла на той час окупована буржуазно-поміщицькою Польщею.

У 1934 році Микола Лебедь пройшов інтенсивний курс терористичної підготовки на тренувальній базі абверу «Янка Пуста», разом з усташами А. Павелича. З бази «Янка Пуста» почався його зловісний вояж у Польщу, де 15 червня 1934 року на вулиці Фоксал було вбито міністра внутрішніх справ Польщі Б. Перацького. Звідси протяглись сліди до іншої кривавої драми — вбивства усташами в жовтні цьо-го ж року в Марселі югославського короля Олександра і французького міністра іноземних справ Барту, здійсненого за завданням німецької розвідки.

Важливим етапом на шляху до розв'язання другої світо-вої війни став, як відомо, підписаний у січні 1934 року ні-мецько-польський пакт «Про незастосування сили між Поль-щею і Німеччиною». Готуючись до його підписання, прав-лячі кола Німеччини запевняли польську сторону, що агенту-ра, яка діє на території Польщі в інтересах німецької розвід-ки, особливо з числа українських буржуазних націона-лістів, буде використовуватися проти СРСР, країн Прибалти-ки і Балкан. Закриті статті договору забороняли ведення підривної роботи проти договірних сторін, передбачаючи взаємний обмін розвідувальною інформацією. Але дотриман-ня вимог пакту аж ніяк не входило в розрахунки рейхсверу.

Шеф абверу — капітан I рангу Патцг, ознайомивши ви-щих чинів розвідки із змістом пакту, заявив: «Само собою розуміється, що ми повинні продовжувати свою роботу». Військові кола, очолювані Шлейхером, шукали привід спровокувати конфлікт з Польщею, щоб позбутись таким чином небажаного для них договору. Незабаром трапилася на-

года. Під час візиту Геббельса до Варшави група Шлейхера мала намір здійснити замах на рейхсміністра. Виконання було доручено абверівській агентурі — українським націоналістам. Але реалізувати намір повністю не вдалося. Вбили тільки Б. Перацького. Причому після того, як Геббельс покинув польську столицю.

«Замах на Перацького вчинено не так, як планувалось, — відзначалось у довідці зовнішньополітичного відділу фашистської партії — НСДАП. — Ярий останнім часом був близько зв'язаний з групою Шлейхера. У цьому колі і виник задум — під час виступу Геббельса у Варшаві у приміщення, де знаходитимуться німці і польські міністри, кинути бомбу. Шлейхер і його сподвижники сподівались таким чином завдати шкоди імперському уряду і підірвати німецько-польські стосунки. Ярий переконував своїх наближених, що саботаж німецько-польської угоди вкрай необхідний, оскільки Німеччина тільки тоді підтримає українців (оунівців. — *В. Ч.*), якщо з Польщею у неї не складуться відносини. Будучи незорієнтованими у перипетіях плану, призначені для виконання замаху українці (оунівці. — *В. Ч.*) з власної ініціативи вирішили не робити нічого до тих пір, поки німецький рейхсміністр буде знаходитись в країні. Замах на Перацького здійснено одразу ж, як тільки Геббельс покинув Варшаву».

Коли Геббельсу доповіли про замах, він затаврував націоналістів як шкідників, звинуватив їх у зв'язку з групою Рема-Шлейхера. Вбивство Перацького, констатував Геббельс, здійснено з метою підірвати дружні німецько-польські відносини.

Польська поліція, як відомо, не зуміла по гарячих слідах затримати вбивць. Вони втекли. У «вільному» місті Данціг заховався М. Лебедь. Там, у резидентурі абверу, що діяла під прикриттям німецького консульства, він одержав закордонний паспорт на ім'я Євгена Скиби і на німецькому судні «Пройсен» відбув до Німеччини. Для абверу М. Лебедь (Скиба) віз важливі шпигунські матеріали, зібрані українськими націоналістами у Польщі.

Польський уряд через посла Липського вимагав від німецьких властей видачі Є. Скиби. 23 червня 1934 року східнопруським судном із Сопота в Свінемюнде, вказувалось у звіті зовнішньополітичного відділу НСДАП, прибув українець Є. Скиба... Він привіз з Польщі у Німеччину для розвідки рейхсверу важливі у воєнному відношенні документи... Німецька розвідувальна служба в Свінемюнде була проінформована про його прибуття. Слід припустити, що польська поліція якимсь чином дізналася про нього, коли він від'їхав із Сопота. Інакше вона вимагала б від нас видати

його ще в Данцігу. Очевидно, поляки мали інформацію і про шпигунську діяльність Скиби і тому прагнули його видати. Свої вимоги вони обґрунтовували тим, що Скиба брав участь у вбивстві Перацького. Під час затримання і обшуку Скиби був присутній польський генеральний консул у Штеттіні Г. Штарк. Він виявив у затриманого папери для німецької розвідки. Таким чином, робиться висновок у документі НСДАП, агентурна мережа абверу в Польщі знаходиться під серйозною загрозою.

У Берліні Гімmlер особисто відвідав польське посольство. Фюрер, заявив він, вирішив видати злочинця і наказав без будь-яких формальностей доставити його літаком у Варшаву. Минув певний час, і рейхсфюрер зв'язався по телефону з Липським. Він сказав, що видача Скиби-Лебеда затримується, оскільки з'ясувалося, що той належить «до якоїсь міжнародної організації», і для уточнення певних обставин його вирішено ще на деякий час залишити в Німеччині. Потім, під час неофіційної розмови з Липським, Гімmlер признався, що затримка з видачею Польщі Скиби-Лебеда сталася тому, що за нього горою заступився абвер, на який Лебедь працював як агент.

Побоювання гітлерівців за провал агентури у Польщі виявились, однак, даремними. Перш ніж видати Скибу-Лебеда польським властям, нацистські розвідники вилучили шпигунські матеріали і проінструктували його стосовно лінії поведінки на слідстві і в суді. Тож не випадково Г. Штарк, виступаючи як свідок на суді у Варшаві, заявив, що в зошиті Скиби-Лебеда, який побував у німецьких руках, стало набагато менше сторінок, ніж було при затриманні злочинця у Свінемюнді.

За участь у вбивстві Перацького Лебеда засудили до смертної кари, але незабаром її замінили довічним ув'язненням. Однак через чотири з гаком роки Лебедь, як і його колега по тероризму С. Бандера, опинився на волі. Потурбувались про це гітлерівці, що окупували Польщу в 1939 році.

Лейтенант Вільний, як почав іменуватися в абвері Лебедь, очолив спеціальні курси німецької розвідки в містечку Закопане під Краковом, де навчались 120 оунівців. Гестапівці В. Крюгер і В. Розенбаум викладали прийоми ведення шпигунсько-підривної і поліцейсько-інформаторської роботи, а також допитів, знущань і катувань. Велику увагу приділяли практичним заняттям. Уночі оунівці виходили в місто, затримували там, як правило, єврея і приводили його у місце розташування курсів.

Якось, згадував один з гестапівських курсантів, пізно ввечері наприкінці листопада чи на початку грудня 1939 року притягнули молодого єврея. Підкріпившись спиртним, Крю-

гер і Розенбаум дали урок допиту. Жертву жорстоко збили, прикладали до тіла розжарене залізо, рани посипали сіллю. Лебедь допомагав гестапівцям, приказуючи: «...обов'язок кожного оунівця довести німцям, що наші нерви не слабші, а серце зроблене зі сталі...» Після жорстоких знущань націоналісти вивели юнака на мороз, прив'язали до стовпа і облили водою...

На базі закопанських курсів був сформований бранденбурзький підрозділ абверу — легіон «Нахтігаль», головорізи якого залили кров'ю окупований гітлерівцями Львів. Про це детально відомо з радянської історіографії і публіцистики. «Службу безпеки» у маріонетковій «самостійній державі», проголошеній з санкції фашистів у Львові, очолив Микола Лебедь. Десятки тисяч радянських людей стали жертвами націоналістів, чимало патріотів було передано в руки гестапо.

У 1943 році у західних областях УРСР Лебедь разом з іншими поплічниками за погодженням із спецслужбами гітлерівської Німеччини сформував збройні банди так званої «Української повстанської армії» (УПА), які організовували засади на партизанів, нападали на розвідувальні і підривні групи народних месників, охороняли дороги, якими нацисти перекидали на фронт свої підрозділи, військову техніку, боєприпаси. Члени УПА палили села і хутори, населення яких активно допомагало радянським патріотам, грабували, вбивали людей.

Особливо заподадливо допомагали українські буржуазні націоналісти гітлерівцям у вивезенні молоді на каторжні роботи до Німеччини. «У рейху, — писали вони в жовтні 1943 року губернатору Галичини О. Вехтеру, — працюють 0,5 мільйона українців (з дистрикту «Галичина». — В.Ч.) і 2,5 мільйона з рейхскомісаріату України. У цілому приблизно 10 процентів українців». Це, стверджували націоналісти, є «гідним націоналістичним внеском у боротьбу за долю Європи». І хоча подані цифри були навмисне перебільшені, а «заслуги» — явно гіпертрофовані, вказана заява нацистських прислужників зайвий раз свідчить про глибину їх зрадництва, їх моральне падіння.

Під час агонії нацистів Лебедь разом з шефами абверу і гестапо турбувався про те, щоб залишити в радянському тилу якомога більше головорізів із «служби безпеки», постачаючи їх зброєю, вибухівкою, радіостанціями, шпигунським спорядженням. Наприкінці 1944 року гітлерівці виділили своїм найманцям 50 мільйонів карбованців, 5 мільйонів з них одразу ж вручили оунівцям, яких під керівництвом кадрового німецького розвідника капітана Кірна закинули для підривної роботи у звільнені райони України. У їх підготовці і спорядженні Лебедь брав активну участь. Його

багаточисельна охорона, що грабувала і вбивала населення польських і чеських сіл, у складі військ СС до останнього моменту захищала під Дрезденом конуючий рейх.

«Уряд називає цю людину «Суб'єктом Д»,— писала про Лебеда нью-йоркська газета «Віллідж войс».— У період другої світової війни він співробітничав з німцями. В наступні сорок років був під покровительством ЦРУ». Американська розвідка дбайливо опікала абверівського агента.

Крах фашистської Німеччини застав Лебеда у Ватікані. Співробітникові американської розвідки Новаку його представили як лютого ворога СРСР. Розвідувальне відомство США одержало шпигунські матеріали про нашу країну, які Лебедь зібрав ще за завданням абверу. Американська розвідка, хвалився Новак, ще ніколи не мала такої всебічної і точної інформації.

З цього часу «Суб'єкт Д» стає однією з діючих осіб у справі підготовки шпигунів і терористів з середовища оунівців для закидання їх у Радянський Союз. У Кауфбейрені, Бадверісгофені, Обербейрені, Мюнхені та інших містах ФРН були організовані розвідувально-диверсійні школи американської розвідки. Для шпигунського навчання в них рекрутували близько 40 оунівців. Наприкінці 40-х і на початку 50-х років з американських літаків без розпізнавальних знаків у райони гірсько-лісових масивів західних областей УРСР було закинуто кілька груп американської агентури, що мала завдання шпигунського і терористичного характеру. Усі терористи, підготовлені Лебедем за завданням ЦРУ, були виявлені радянськими людьми і отримали по заслугі.

Робота Лебеда не залишилась непоміченою. Як «надзвичайно цінному агенту» йому в 1949 році надали дозвіл оселитися у США. Через вісім років він став повноправним американським громадянином. ЦРУ потурбувалось і про реноме Лебеда: йому доручили очолити видавництво «Пролог», що спеціалізується на випуску антирадянської літератури. Щорічно цьому філіалу ЦРУ виділялось 100 тисяч доларів. Тепер, як свідчать американські газети «Віллідж войс» і «Нью-Йорк таймс», Лебедь-пенсіонер пише мемуари. Ми, звичайно, не маємо наміру підказувати йому тему для спогадів. У ЦРУ не прийнято зізнаватися в такій «делікатній» роботі, як злочиння. Однак цією статтею ми хочемо (вже вкотре!) привернути увагу американців: **у вас під боком живуть нацистські злочинці**. Справедливість повинна восторжествувати, а злочинці типу «Суб'єкта Д» — покарані!

Хто ви є, редактор УС?

АБО КІЛЬКА ПОЛЕМІЧНИХ ПРИЧИНОК
ДО БІОГРАФІЇ КОЛИШНЬОГО ВИДАВЦЯ
ГАЗЕТИ «ВОЛИНЬ» * УЛАСА САМЧУКА
І ЙОГО КОЛАБОРАНТСЬКИХ ПОПЛІЧНИКІВ

Запитатися берусь,
хто ви є, редактор УС?..
Бранденбурзьким вітром гнані
у коричневий дурман
ви, що родом із Дермані,
осоромили Дермань.
Може, вас гіркавить нині
власна совість, мов полин?
Ви, що родом із Волині,
осудомили Волинь.
По старім нацистським німбі
б'ють залізні молотки,
у куценькім псевдонімі
ви застрягли навіки.

Псевдонім, псевдонім,
скільки магії у нім:
до сінця з чужого воза
привела вас псевдопоза;
до знімеччиного зілля
вас пригнала псевдовіра.

Ех, якби літа солоні
вітер спогадів одніс,
ви би куций той псевдонім
одсікли по самий хвіст.

Тільки ж каятися годі,
забувати правду — теж.
Як говорять у народі?
Що посієш, те й пожнеш.

* «Волинь» — газета, яку видавав
У. Самчук у Ровно під час окупації
Радянської України фашистською Німеччиною.

Що там довго ворожити,
витискати правду з жил.
Ви хотіли сильно жити,
як ніхто іще не жив.
Ви хотіли жити гладко,
ви воліли світ — у сіль,
щоб нечуваним достатком
дивувався власний батько,
мати, сестри і сусід.
Ви кидалися в ту пору
у химерію принад,
ви не хтіли бути поруч,
ви хотіли бути — над.
Ви хотіли — в бездну синю,
в синю прірву заповзти,
щоб вознестись над Волинню,
над собою, над — людьми.
Не простим селянським сином,
що у полі мокне в дощ:
ви хотіли бути сильним,
як велів арійський вождь.
Не рум'яне сяйво хліба,
не вівсяний околот,
а нацистське слово *über* *
шматувало вашу плоть.
І посипалось безладдя,
мов з дірявого коша:
über-влада, *über*-зрада,
über-зламана душа.
Мов у ту дуплясту грушу,
що всихає щовесни,
у поганську *über*-душу
заповзали дикі сни.
Ви хотіли бути паном,
нести високо чоло,
заїдати марципаном
сфашизоване трійло.
І коли ви перезріли,
мов алжирський апельсин,
ви із фіри пересіли
у німецький лімузин.
Вам запахла путь далека,
почалась арійська Мекка **.

* *Über* — над (нім.).

** Мається на увазі поїздка
У. Самчука до Берліна
1933 р.

Та в Берліні, Римі, всюди
ви жили, мов пес без буди.
Витирали тим одвірки,
хто давав на чай та жир,
ви забули пісню зірки,
що прохала: «Чесно жий»?
В аншлюсованому Відні
ви згубили честь і гідність.
Ви трималися за лину,
що вела у каламуть.
Ви забули ту калину,
що казала: «Чесним будь»?
Ви блукали по столицях,
спотикались об льоди.
Ви забули, що криниця
вас благала: «Не впади»?

Отаке воно, Уласе:
не збулося щастя ваше.

Хто лишає рідну маму,
потрапля у вовчу яму.

Не шукайте похвали:
що шукали, те знайшли.
Хлібом-сіллю поклянусь.
Кожен батько, кожна мати
достеменно мусить знати,
хто ви є, редактор УС?

Що колись, у сорок першій,
у Берлін писав депеші,
не рукою — обома:
«Ми не маємо культури,
приїжджайте, дядку фюрер,
вчіть нас розуму-ума».

Що колись, во время оно
був чорнильним солдафоном,
в правду кривдою стріляв,
продавав свого собрата,
в головного Герострата
гонорари відробляв.

Чи хоч раз пожалкували
ви, знімечений Улас,
що у чорний час навали

ви перо перекували
в кузні Коха * на палаш?
Як ви, пане, низько впали
за германські гонорари.
А за що ж ті гонорари...—
за дойчкарти на цигари?
А за що ж ті гонорари...—
за порізані отари?
А за що ж ті гонорари...—
за сплюндровані кошари?
А за що ж ті гонорари...—
за кортеліські кошмари?
А за що ж ті гонорари...
Мовчите. Із уст ні пари.

Скиньте з пам'яті, Уласе,
псевдолаври та прикраси,
не носіться в голові
із банальним се ля ві**.
Так. В житті буває різне:
хтось напнеться, інший — трісне.
Ви не трісли. Вам не трісло,
ви вознеслися у крісло
щуцредактора «Волині»
по коричневій драбині.
Ви собі гадали так:
я — редактор, не дурак,
посміхалися з антрактом:
не дурак я, а — редактор.
Із посади не зіскочу,
зредагую все, що схочу:
скаже Адольф-отаман —
зредагую всю Дермань.
Скаже Геббельс-патріот —
зредагую весь народ.
Буде дозвіл із Берліна —
щезне з карти Україна.
Нині надрива мигдалі
і вибулькує у світ:
— Ми не ждали, ми страждали...
— Та чи ви з ракети впали?
Майте стримок. Не брешіть.
Глумом правди не лінчуйте,
закругляйте казочки,

* Е. Кох — гебітскомісар Волині.

** Таке життя (фр.).

а послухайте, почуйте,
що вам кажуть земляки:

— За ганебні ваші твори,
що хвалили тінь потвори
в найсумніші із хвилин,
за лакейські вихияси
не когось, а вас, Уласе,—

звинувачує Волинь.

За коричневу розпусту,
за пісенну річку Устю,
що в огні губила плин,
за наруги та образи
не когось, а вас, Уласе,—

звинувачує Волинь.

За грабіжницькі побори,
за зруйновані собори,
за арійський свист фашин *,
звергнені іконостаси
не когось, а вас, Уласе,—

звинувачує Волинь.

За есесівські підкови,
що дощенту стерли Ковель,
за розтоптаний полин,
за плебейські викрутаси,
не когось, а вас, Уласе,—

звинувачує Волинь.

За сумні сирітські долі,
за поранені тополі,
за згорілий цвіт калин,
за оте нашестя враже
не когось, а вас, Уласе,—

звинувачує Волинь.

* Фашина — різка (діал.).

ОЛЕСЯ ШУРИК,
МИКОЛА ДЕНИСІВ

СКВУ: вільних від чого?

Деякі вчені вважають, що вік людства становить приблизно 600 000 років. Якщо уявити собі історію у вигляді марафонської дистанції в 60 кілометрів, то лише на 58—59 кілометрах бігу можна знайти відносно складні знаряддя виробництва й ознаки культури, на останньому кілометрі з'являється землеробство, за 200 метрів до фінішу виникають мощені бруківкою шляхи й римські фортеці, за 100 метрів — середньовічні міста, за 10 метрів до фінішу — газові лампи і лише на останніх п'яти метрах дистанції «бігун» вступає у світ електроенергії, неонових ламп, автомобілів, літаків і телевізорів. Але і з цих п'яти метрів сучасна науково-технічна революція займає декілька сантиметрів.

Власне, ці сантиметри висунули на порядок денний головну загальнолюдську проблему сучасності — проблему виживання у ядерний вік. Як зазначав М. С. Горбачов, остання чверть XX століття відзначена революційними за своїм змістом і значенням змінами в матеріальній основі буття. Вперше за свою історію людство здатне вирішити багато проблем, які віками гальмували його прогрес. З точки зору наявних і знову створюваних ресурсів і технології немає перешкод до того, щоб нагодувати, забезпечити житлом і підтримувати здоров'я багатомільярдного населення. При очевидних розбіжностях і можливостях тих чи інших народів в цілому намітилася перспектива забезпечення гідних умов для жителів Землі.

В той же час виникла небезпека, яка ставить під загрозу саме продовження людського роду. Тому необхідні нові правила співжиття на унікальній нашій планеті, які відповідали б новим потребам в умовах, що змінилися.

Ця глибока філософська думка радянського керівника виникла з того, що реалії нинішнього сторіччя об'єднують людство в єдине ціле. І через те вимагають нового мислення, нових підходів, відмови від застарілих догм і стереотипів. На жаль, конструктивний підхід до найпекучіших проблем сьогодення має впливових противників. У результаті значна частина людства перебуває в абсурдній ситуації: її намагаються переконати в тому, що маршрут до безодні — єдино правильний.

Особливу активність у цьому напрямі проявляють закордонні формування українських буржуазних націоналістів.

У наш час існують три основні течії: організації так званого «Визвольного фронту», який практично ідентифікується з Закордонними частинами ОУН (бандерівці); «Ідеологічно споріднені націоналістичні організації» (ІСНО) на чолі з Проводом українських націоналістів (ПУН) — мельниківським відгалуженням ОУН та більшістю «братніх» союзів; «Український демократичний рух» (УДР), до якого належить ОУН — за кордоном, Закордонне представництво Української головної визвольної ради (ЗП УГВР) та Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО).

Створено ряд «спільних» нібито позапартійних установ регіонального характеру, найбільш впливовими серед яких є: бандерівський Український конгресовий комітет Америки (УККА) та Українська американська координаційна рада (УАКР), що діють у Сполучених Штатах; Комітет українців Канади (КУК); Союз українців Британії (СУБ) та інші.

«Вершиною» оунівського «державного мислення» було скликання у листопаді 1967 року в Нью-Йорку першого так званого Світового конгресу вільних українців (СКВУ), який формально об'єднує в наші дні 137 націоналістичних організацій і груп.

Ідея скликання «всеукраїнського емігрантського конгресу» виникла ще на початку 30-х років. Але, не отримавши необхідної підтримки з боку імперіалістичних служб, націоналісти так і не спромоглися здійснити свої проєкти. У перші повоєнні роки, коли «холодна війна», як на це сподівалися реакційні кола Заходу, мала от-от перетворитися на «гарячу», українські буржуазні націоналісти використовувались переважно для диверсійної та провокаторської діяльності. Як відзначив 1948 року колишній посол США в СРСР Сміт у своєму листі до конгресу, використання нацистських колабораціоністів у пропагандистських акціях в ті часи було небажаним — занадто вже скомпрометували себе воєнні злочинці в очах світової громадськості. Однак у цьому ж листі Сміт радив у майбутньому використовувати гітлерівських прислужників у «психологічній війні» проти СРСР.

Скликання СКВУ відбулось, річ ясна, при активній участі західних спецслужб. Чому саме в 1967 році? Все дуже просто. Цього року прогресивне людство відзначало 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції. Підготовка і проведення ювілею привернули увагу світової громадськості до нашої країни, в очах мільйонів людей зросла притягальна сила соціалізму, зросло довіря до СРСР. Інтенсивно розгавала крига «холодної війни». До того ж авторитет Сполучених Штатів на міжнародній арені був значно підірваний брудною війною в Індокитаї. От і згадали зацікавлені

особи на Заході про оунівську ложку дьогтю. Та не тільки про оунівську. Принагідно відзначимо, що 1967 року на Тайвані було засновано й таке одіозне формування, як Всесвітня антикомуністична ліга (ВАКЛ).

Гострі розбіжності серед організаторів «конгресу» викликало питання про його характер та напрямок діяльності. Переважна більшість української громади США і Канади воліли, щоб СКВУ займався проблемами українських поселень у різних країнах світу, взяв на себе турботу про еміграцію. Як зазначається у документах І СКВУ, «серед широких народних мас було виразне прагнення бачити українське громадське життя впорядкованим».

Та зовсім інші цілі переслідували формальні «батьки-фундатори» «конгресу» з так званої Панамериканської української конференції (ПАУК) та їх покровителі. Вдаючись до балачок про «свідомість того, що наша доля нерозривно пов'язана з долею українського народу», вони в той же час недвозначно окреслили свої справжні цілі: добиватися утвердження горезвісного стереотипу «холодної війни» — «Росія — ворог цілого вільного світу».

Цьому завданню були підпорядковані як перший, так і всі наступні конгреси СКВУ. Показово, що в останні часи, відкинувши пишномовну фразеологію, націоналісти самі визнають «конгрес» інструментом політичних провокацій. Ось що писала з цього приводу газета «Свобода»: «Під час підготовки до І СКВУ були пропозиції, щоб СКВУ назвати громадським, а не політичним центром... Це, очевидно, тільки гра слів, бо на практиці це нездійсненно. Бо сам факт скликання першого і наступних СКВУ — це політична подія, це політична маніфестація і демонстрація. Всі завдання СКВУ, занесені в статут, політичні... весь характер, вся атмосфера СКВУ — політичні».

Про те, яка політична атмосфера найбільше до вподоби лідерам конгресу, свідчать перші «меморандуми» СКВУ, опубліковані в центральних американських газетах того часу. Зокрема, у заяві під назвою «Українська національна революція проти російської більшовицької революції», надрукованої газетою «Нью-Йорк таймс» 19 листопада 1967 р., стверджувалось: «З 1920 року, коли Україна була окупована комуністичною Росією, український народ вів і веде безперервну боротьбу за своє визволення і незалежність». Наводились такі приклади «боротьби»: проголошення в 1939 році маріонеткової так званої Карпатської України, здійснене з дозволу гітлерівської Німеччини; проголошення в окупованому нацистами Львові 30 червня 1941 року «самостійності» України.

У заяві, підписаній багаторічним головою УККА, професійним американським розвідником Л. Добрянським стверджувалося, що 45 мільйонів українців на Батьківщині перебувають у комуністичному рабстві і тому, мовляв, націоналісти мають повне право виступати від їхнього імені. Апелъ закінчувався слізним проханням до американського народу допомогти українцям та іншим нібито уярмленим комуністами націям.

Як бачимо, заява була складена за всіма рецептами геббельсівської школи провокацій. Аналогічний «меморандум» надіслали Генеральному секретареві ООН. У ньому, «уповноважені представники України» (?), зокрема, пропонували:

«1. Створити спеціальний комітет Об'єднаних Націй, який прослідив би ситуацію поневолених народів у СРСР, а в першу чергу колоніальне поневолення України...

2. Звернутися з закликом до всіх членів Об'єднаних Націй з проханням, щоб вони підтримали всі народи в їхніх стремліннях до волі і незалежності, а не лише народи Африки та Азії. Поневолені народи в СРСР мають таке саме право на свободу і самовизначення, як і народи Африки та Азії.

3. Дозволити представникам вільних українців брати участь у різних комісіях недержавного сектора ООН, де вони мали б можливість репрезентувати інтереси поневоленого українського народу».

Звичайно, оунівці і не сподівалися на те, що їх гучні «вимоги» будуть виконані. Просто, одержавши від своїх хазяїв з імперіалістичних спецслужб замовлення на політичний скандал, вони мали намір використати для антирадянських провокацій трибуну ООН.

За роки існування СКВУ відбулося чотири його «конгреси». Кожен з них був своєрідним підтвердженням невідповідності його діяльності інтересам української етнічної групи в країнах поселення, штучності СКВУ як центра реакційних організацій. Протягом всієї історії «конгресу» його ватажки брали і беруть активну участь у «психологічній війні» імперіалізму проти країн соціалістичної співдружності.

Націоналісти відверто заявляють, що Сполучені Штати та їх союзники не повинні допустити до здійснення намічених радянським народом програм. Бо, мовляв, «вони (реформи.— Авт.) зроблять» ту країну — «люту імперію ще більш сильною і небезпечною для Заходу і для всього людства» («Свобода», 1986, 8 лип.). Риторикою про «радянську загрозу» був пройнятий і виступ нинішнього президента СКВУ П. Саварина 29 травня 1986 р. на банкеті УНСоюзу з приводу підготовки до 1000-ліття християнства. Здавалося б, який зв'язок між цією датою і міфом про «радянську

загрозу»? Та чого не скажеш у пропагандистському за-
палі! І от доводиться читати такі вигадки: «Покажімо з
цієї нагоди (!!) вільним державам світу (під «вільними»,
за канонами антикомуністичної пропаганди, слід розуміти ви-
ключно капіталістичні країни.— *Авт.*), а зокрема англомов-
ним, серед яких живемо, яку загрозу представляє Москва
всім вільним державам світу на живих прикладах народів,
які вона загарбала і досі держить у неволі».

Одним з першочергових завдань СКВУ, вважає голова,
є «донести до свідомості США й інших англомовних дер-
жав, що найкращими їхніми союзниками є поневолені ро-
сійською комуністичною імперією народи. І то ще поки пре-
зидент Рейган є президентом. Зробити його приятелем
української справи, попросити його, щоб проголосив свої
«точки», як колись був їх проголосив президент Вілсон...
1000-ліття — це нагода раз назавжди довести світові, що ко-
муністична російська імперія — це найбільша загроза світу
і що деколонізація її — це єдина запорука миру в світі»
(«Свобода», 1986, 12 черв.).

Як бачимо, нагороджено чимало. Тут і реверанси у бік
могутнього «приятеля», і незграбне маніпулювання словом
«мир», і туга за часами імперіалістичного диктату... Що ж
до риторики, то вона повністю відповідає «витриманим» бан-
дерівським стандартам. «Найкращі союзники Заходу», «де-
колонізація СРСР — єдина запорука миру», «Росія — це
найбільша загроза світу» — всіма цими заявленими стерео-
типами повна-повнісінька бандерівська преса, вони, власне, є
гаслами так званого «Визвольного фронту».

Як би не «ворогували» між собою націоналістичні ватаж-
ки від правих до так званих лівих або й взагалі «позапартій-
них», — виступають вони майже з однакових позицій антико-
мунізму та антирадянщини. І відверто про це говорять. «Біль-
швики праві», — писав у «Новому шляху» один з найстарі-
ших оунівських «ідеологів» І. Кедрин, — підводячи нас під за-
гальний знаменник «буржуазних націоналістів». Висловлю-
вання голови СКВУ повністю підтверджує цю думку. До того
ж колегами П. Саварина по «конгресовому секретаріату» є
запеклі бандерівці, гітлерівські колабораціоністи — військові
злочинці С. Мудрик, І. Білінський, Р. Дrajньовський
та інші.

Поширюється подібна характеристика і на націоналістич-
ну пресу. Не варто, мабуть, згадувати рупори донцовсь-
кого ортодоксального націоналізму — «Шлях перемоги» чи
«Гомін України». Їх рівень та й репутація настільки низькі,
що навіть у націоналістичному середовищі посилалися на
них не прийнято. Та ось перед нами примірник «лібераль-
ної», з оунівської точки зору, «Свободи» від 27 лютого 1987

року. В номері вміщено статтю під інтригуючим заголовком «Найбільше нещастя ХХ століття». Ним якийсь М. Кучер вважає те, «що Радянський Союз виграв Другу світову війну і Західна Європа та й цілий західний світ живе згідно з планами Ялти... Західний світ і досі не розуміє небезпеки московського більшовізму і соціалізму», — теревенить далі цей писака. І закінчує своє «розумування» суто геббельсівською фразою: «СРСР — це антисвіт, де не можна застосовувати звичайні для Заходу поняття».

Така тотожність «політичного мислення» українських буржуазних націоналістів цілком зрозуміла. Найбільше їх лякає перспектива того, що здорові погляди на міжнародні стосунки врешті-решт візьмуть гору над політичним авантюризмом деяких буржуазних урядів. З цього приводу дуже відверто висловилися детройтська націоналістична газета «Українські вісті», яка зазначала, що націоналістична контрреволюція «процвітає в атмосфері «холодної війни, як це було останніми роками... Не дивно, що більшість із нас... проти відновлення детантської атмосфери».

З цим важко не погодитись. І націоналістичним функціонерам, і створеним ними організаціям, в тому числі «набудовам» типу СКВУ, порозуміння між країнами, знищення ядерної зброї не потрібне. Бо це позбавить їх можливості і надалі паразитувати в ролі зняряддя войовничого антикомунізму. Адже вони найщиріше «люблять» Україну.

«Українська спільнота на чужині може похвалитися значними новими успіхами в намаганнях допомогти тобі, нескорена Україна. Так, наприклад, уже не лише українці та представники інших поневолених народів на Заході відзначили в 1981 році 40-річчя відновлення української держави, а в 1982 році — 40-річчя з часу створення героїчної армії волі України — УПА, а й законодавці могутньої американської держави та інших вільних урядів країн світу. А цього року ми відзначили, разом з американським народом, 25-річчя Тижня поневолених націй і 40-річчя Антибільшовицького блоку народів, — разом з американським конгресом, і на цих святкуваннях у Капітолії та в Білому домі у Вашингтоні промовляли президент ЗСА Рональд Рейган і голова Українського державного правління з 1941 року та президент АБН Яр. Стецько».

Наведену вище цитату — із звернення четвертого СКВУ до українського народу на Батьківщині опубліковано бандерівським «Шляхом перемоги» 8 січня 1984 року. Спробуємо прокоментувати цю фальшиву риторику словами, сказаними самими ж націоналістами, тільки, можливо, трошки поміркованішими, аніж «конгресові» ватажки.

Так, один з кореспондентів націоналістичного «Нового

шляху» у номері від 8 лютого 1986 року з обуренням пише: «Я не можу зрозуміти, чому представники громадської централі СКВУ, звертаючись до українського народу, не бажають йому здоров'я, добробуту, свободи, але вчать його...

Дивно, що представники СКВУ вибрали хвалитися перед українським народом осягами Стецька (багаторічний голова ЗЧ ОУН та АБН, гітлерівський колабораціоніст. Помер влітку 1986 р.— *Авт.*). Не тільки дивно, але й страшно стає, коли бачимо, що СКВУ висуває на провід людину, яка разом з німцями поголошувала Україну у Львові дня 30.6.1941 р. в годині 8 вечора в залах Товариства «Просвіта»... Сам акт проголошення Української Держави вихвалює Гітлера і німецьку армію. Незрозумілою для мене справою є це, що 40 літ після «проголошення України» провідники СКВУ в'яжуть українську справу перед урядом ЗСА і демократичним світом з німецьким нацизмом і політичним штурбцтвом галицького оунівства...»

Те, що так дивує дописувача «Нового шляху»,— для нас зовсім не новина. Адже за двадцять років свого існування «конгрес» стільки разів засвідчував «любов» до України та її народу, що тут ілюзій жодних бути не може.

Не будемо перелічувати всі провокації та підривні акції проти Української РСР, проведені під егідою СКВУ. Вони здебільшого переконливо викриті у попередніх книжках «Поста імені Ярослава Галана». Проілюструємо лицемірну суть базікань «конгресових» політиканів про «український патріотизм», «турботу за долю неньки-України» лише кількома прикладами останніх років.

Усі знають, яку біду пережила Україна весною 1986 року. Чорнобильська аварія коштувала багатьом здоров'я, а то й життя. Потрібно було чимало матеріальних і людських ресурсів, щоб у стислі строки ліквідувати наслідки катастрофи. Весь Радянський Союз прийшов на допомогу українським братам і сестрам. З вдячністю згадують люди і американських громадян — А. Хаммера та Р. Гейла, які одними з перших запропонували свою допомогу.

Якою ж була реакція українських буржуазних націоналістів на чорнобильську трагедію? Скажімо відразу: за своїм цинізмом відгуки на цю подію націоналістичної преси та організації, що стоять за нею, мають мало аналогів у сучасній історії. Чого вартий хоча б коментар, вміщений у «Свободі» 7 травня 1986 року, тобто по гарячих слідах аварії. «Немає зла, яке не вийшло б на добре» — ця правда виправдалася також у випадку останньої катастрофи в Україні, — зловтішався націоналістичний листок. — Ніколи від кінця другої світової війни та переміни первісної Ялтинської американо-совітської ідилії в холодну війну не було в світі стільки

обурливих слів на адресу Москви, як в останні тижні». А ось розумування у зв'язку з аварією бандерівського «Шляху перемоги»: «Логіка підказує («логіка», звичайно, оунівська.— *Авт.*), що єдиною правильною тактикою Заходу було б повернення до первісних тез і заходів Регена, розмовляти з СРСР зі становища політики сили...» (1986, 8 черв.). Як бачимо, іуди, що сміють називати себе «частиною українського народу», намагалися гріти руки на ядерній пожежі у самій-таки Україні.

Не будемо докучати читачеві безліччю вигадок та нісенітниць, які розповсюджували оунівці у зв'язку з Чорнобилем. Відзначимо лише, що вони значно переплюнули всіх своїх колег по жовтій пресі. Та на одній замітці хотілося б зупинитися. 19 жовтня 1986 року той же «Шлях перемоги» надрукував «сенсаційне» повідомлення про... «бунти в Україні». Бандерівський офіціоз старанно поширював обов'язкові для націоналістичних газет того часу плітки про те, що населення Києва «позбавлене молока, м'яса, масла. Все затруєне радіоактивним промінням, затруєна вода». Та поруч з цим «традиційним» набором «вістей з України» оунівські провокатори не посоромилися спекулювати на батьківських почуттях киян. Той факт, що учням київських шкіл надали можливість провести літо в піонерських таборах, будинках відпочинку — в безпечних для їх здоров'я місцевостях, у жовто-блакитній інтерпретації виглядав так: «Бунт киян зростає тим більше, що їх діти насильно вивезені ще в травні на піонерські табори свіжого повітря, перебувають у жахливих обставинах життя». Отакими, з дозволу сказати, методами намагались оунівці розчулити західного обивателя. І ця брехня видавалася за «свідчення очевидця», причому до уваги не бралось ні те, що на час виходу в світ «сенсації» основні наслідки аварії були ліквідовані, ні те, що після відпочинку київські діти давно вже вчилися у своїх школах...

Не відставав від бандерівських провокаторів і найвищий націоналістичний «форум» — СКВУ. Його президія оголосила 1987 рік — роком жертв Чорнобиля. Націоналісти залишилися вірними собі, цинічно пояснивши, чому вони прийняли таке рішення. «Чорнобильська трагедія — це виняткова нагода, щоб вільний світ заговорив про Україну («Шлях перемоги», 1987, 10 трав.). Отже, і тут бачимо неприховану радість. Аякже, є можливість поспекулювати на «неньчиному» нещасті!

Широка гласність у висвітленні всіх аспектів життя нашої країни поставила буржуазну пропаганду в скрутне становище, оскільки тепер годі спекулювати на наших недоліках і невирішених питаннях. Однак спецслужби і формування типу СКВУ не сидять склавши руки. Вони наполегливо під-

бурюють звільнених від покарання радянських громадян, засуджених раніше за антирадянську агітацію і пропаганду, яких 1987 року помилувала Президія Верховної Ради СРСР, до здійснення нових протиправних дій. Мета провокаторів очевидна — інспірувати проведення демонстративних антигромадських акцій, які викликали б відповідну реакцію правоохоронних органів, а тоді зчинити черговий галас про утиски прав людини в СРСР, тобто очорнити процес демократизації в нашій країні.

Однією з останніх провокацій є підготовка під егідою СКВУ пропагандистського фільму, в якому буде зроблено спробу ще раз перекрутити історію другої світової війни. Президія секретаріату СКВУ планує зібрати на зйомки кінострічки 500 000 доларів. Про її зміст промовисто свідчать назви окремих розділів сценарію: «Перша більшовицька окупація Західної України 1939—1941»; «Боротьба українського народу проти нацистських і більшовицьких окупантів — УПА»; «Друга більшовицька окупація Західної України» тощо. Отже, невдовзі західний обиватель знову побачить море бруду, яке націоналісти звикли лити на «неньку Україну», недолугі спроби виправдатися перед історією...

Націоналісти «люблять» своєрідною любов'ю і українців країн поселення. Наприклад, у постанові четвертого «конгресу» СКВУ говориться: «Закликаємо діячів української культури обороняти українську спільноту у вільному світі від допомоги, яку в ділянці культури пропонує еміграції СРСР, а зокрема УРСР, у формі т. зв. культурного обміну...» («Шлях перемоги», 1987, 1 лют.) Мовляв, нема чого підтримувати культурні та наукові зв'язки з Радянською Україною, землею батьків. Свого часу, ще задовго до створення СКВУ, Я. Стецько вимагав заборонити гастролі радянських митців на Заході: «Так звані культурні й творчі групи, які Москва посилає у вільний світ, справляють вплив на багатьох американців і населення західного світу своїм акторським виконанням. Це, в свою чергу, викликає сумніви американського народу відносно того, чи є комунізм у кінцевому рахунку таким злом, якщо він породжує такі прекрасні художні вистави і настільки прекрасних акторів». Його сучасні однодумці не втомлюються і собі теребенити: «Для Москви культурний обмін — це ще один засіб політичної пропаганди і ніщо більше» («Свобода», 1986, 21 серп.); «Немає сумнівів, що Москва і її сателіти відповідно використовують теперішню ситуацію культобміну для поширення не тільки своєї культури, але також своєї пропаганди проти Америки» («Свобода», 1986, 5 квіт.). Поширюються вигадки про «ліквідацію» окупованих Москвою всіх літературних видавництв».

Що ж розуміють під терміном «пропаганда» оунівці, чому вони так панічно бояться контактів зарубіжних українців з радянськими людьми? Та тому, що кожен такий контакт надрузки розбиває націоналістичні стереотипи, згідно з якими український народ — і «поневолений», і «неосвічений», і «голодний». Мовляв, розповіді гостей про справжній рівень життя на Україні — це пропаганда.

Та обдурювати зарубіжних українців стає дедалі важче. «Щораз більше і більше проявляють зацікавлення до цих зв'язків (з Радянською Україною.— *Авт.*) канадці українського походження, діти навіть тих батьків, які були найголоснішими в кампанії, щоб не мати нічого спільного з сучасною Україною, її народом, його культурою,— відзначав один з керівників Товариства об'єднаних українських канадців (ТОУК) П. Кравчук.— Багато тих, що відвідали Україну раз (або й кілька разів) поглибили свою національну свідомість, почуваються гордими, що їх коріння ідуть від великого 50-мільйонного українського народу. І хто сьогодні хоче обрубати ці коріння, робить страшний злочин по відношенню до своїх дітей, внуків, правнуків» («Життя і слово», 1981, 7 верес.). Про природний потяг зарубіжних українців до землі їх батьків свідчить і така переконлива статистика. 82 проценти канадців українського походження виступають за розвиток і розширення культурних зв'язків з Радянською Україною, 3 проценти вважають такі контакти корисними, але не підтримують їх, і лише п'ятнадцять процентів — згодні з націоналістичним тлумаченням культурного обміну.

Не бажають зарубіжні українці брати участь і в так званих протестних акціях оунівців, спрямованих проти радянських митців, які гастролують за океаном. Націоналістична «Свобода», зокрема, з жалем констатувала 7 червня 1986 року, що більшість українців американського міста Трентон з обуренням відкинули спроби націоналістичних політиканів з УККА залучити їх до провокаційного пікетування під час спектаклів ленинградського театру ім. С. М. Кірова, який перебував тоді в США.

Особливу зацікавленість у підтримуванні культурних зв'язків з Україною проявляє молоде покоління зарубіжних українців. Вони розуміють, що іншого шляху зберегти національну ідентичність в умовах еміграції просто немає. До того ж високий освітній рівень молоді, незалежність політичних поглядів дозволяють їй сприймати реальності сьогодення такими, якими вони є. Так, у резолюції одного із з'їздів молодіжної націоналістичної організації — ОДУМу — зазначалося: «З'їзд уважає протести проти митців з України є невідповідними, з морального боку несправедливими і з політичного боку шкідливими». Як бачимо, навіть в націо-

налістичному середовищі помірковані особи починають розуміти необхідність більш тісних контактів з Українською РСР.

«Є один голос,— писав з цього приводу націоналістичний автор,— до якого слід прислухатись з особливою увагою: голос молодого покоління. Якщо це не члени організації, які послухно виконують накази згори, то з уст молоді звідусіль чуємо, що для них зустрічі з митцями з України дуже цікаві й цінні» («Свобода», 1986, 3 квіт.). А от СКВУ, який, згідно з заявами його ватажків, «виражає інтереси еміграції», вважає інакше, віддає перевагу організації антирадянських провокацій.

При СКВУ існують шкільна, наукова й інші, здавалося б, корисні для еміграції, комісії і ради. На ділі ж, як неодноразово визнавала націоналістична преса, всі так звані громадські установи СКВУ є ледь закамуфльованою фікцією: коштів на їх діяльність майже не виділяється. До того ж навчальні програми «українознавчих» шкіл, якими має опікуватись «конгрес», настільки примітивні й пройняті зоологічним антикомунізмом та антирадянщиною, що викликають відразу у більшості етнічних українців.

Громадський діяч націоналістичного кшталту М. Куропась, якому, правда, освітній рівень і здоровий глузд дозволяє піднятися над оунівськими догматами, писав з цього приводу: «Чому наші українські школи мусять учить дітей української історії лише до 1922 року? Що сьогодні є важливіше: Іван Мазепа чи фашистська окупація України? Чому наша молодь не може пізнати того періоду української історії? Чому наші педагоги не хочуть учить наших дітей історії української еміграції? Чи не є завданням школи приготувати учнів до спільноти, в якій ця школа існує? Чи наші діти не повинні познайомитися із усіма тими труднощами і саможопосвятою, які були зв'язані із створенням і закріпленням нашої теперішньої спільноти в ЗСА («Свобода», 1987, 15 січ.).

Що ж слухно... Адже, як зазначалося у соціологічному дослідженні «Будування майбутнього: канадські українці в ХХІ столітті», опублікованому в Едмонтоні 1986 року, в наші дні «асиміляційний процес серед українців (зарубіжних.— Авт.) досягнув критичних розмірів». Про це свідчать і статистичні дані. В Канаді, наприклад, кількість громадян, які вважають українську мову рідною, зменшилась за двадцять років (з 1961 по 1981) майже на 70 тисяч осіб. Як бачимо, широкі коло для діяльності «культурного сектора» СКВУ, якби його члени справді dbали про духовне зростання канадських українців, розвиток зв'язків з Радянською Україною, про якесь піклування не вельми заможних верств

людей українського походження. Але націоналісти не були б націоналістами, якби не займалися спекуляціями навколо 1000-річчя прийняття християнства на Русі, питань віри взагалі, не виступали проти утвердження нового політичного мислення, поліпшення взаємин між СРСР та США. Майже неможливо уявити собі, що реальності епохи вплинуть якимось чином на тих, хто завжди заробляв собі харч у різних спецслужб.

«Кришталева ніч». До і після

7 листопада 1938 року було вбито Ернста фон Рата, співробітника німецького посольства в Парижі. Того, хто стріляв, звали Гіршель Грюншпан, було йому тоді сімнадцять років. Взагалі кулі, випущені у фон Рата, призначалися не йому, а послу третього рейху у Франції. Мотив замаху: висилка з Німеччини у Польщу 15 тисяч німецьких євреїв. Серед останніх були і батьки юного Гіршеля. Сам він уже декілька років жив окремо від них. Роз'їжджав між Брюсселем і Парижем, встановив контакти з членами молодіжних єврейських організацій сіоністського штибу, серед яких були як пронацистськи настроєні елементи, так і безпосередні агенти німецьких таємних служб.

Добитися аудієнції у посла Грюншпану не вдалося. Єдиним співробітником посольства, котрий погодився його прийняти, виявився Е. фон Рат. До речі, вбитий, хоча й був німецьким дипломатом, але нацистам не симпатизував і знаходився, як кажуть, «під ковпаком» у гестапо. Але як би там не було, а постріли у німецькому посольстві в Парижі дали формальний привід «коричневим» для проведення всеімперського погрому в ніч з дев'ятого на десяте листопада 1938 року, названого схильними до псевдоромантики націонал-соціалістами «Кришталева ніч».

«Помста» Грюншпана обернулась трагедією для євреїв рейху. У другій половині дня дев'ятого листопада шеф імперської служби безпеки Рейнхард Гейдріх розіслав усім поліцейським управлінням Німеччини телеграму такого змісту: «В результаті замаху на життя секретаря посольства в Парижі фон Рата сьогодні вночі на всій території рейху очікуються демонстрації, спрямовані проти євреїв. Поліцайпрезиденти зобов'язані зв'язатися з гауляйтерами з метою прийняття погоджених заходів в умовах, що складаються». Далі в телеграмі говорилося про те, що «поліція не повинна чинити перешкод для проведення демонстрацій». Ясно і недвозначно. Пізніше ця телеграма фігуруватиме як документ PS-3051 в матеріалах Міжнародного військового трибуналу над нацистськими злочинцями в Нюрнберзі.

Як бачимо, акція була ретельно спланована і санкціонована «зверху» і аж ніяк не була проявом «народного гніву», як стверджують одні, або спалахом «одвічного антисемітизму неєвреїв», що намагаються довести інші.

Наслідки погрому відомі: спалено 191 синагогу і ще 76

повністю зруйновано, зрівняно з землею понад 170 житлових будинків, населених євреями. 7600 торговельних і промислових підприємств, котрі належали євреям, розгромлено і пограбовано. Вбито 243 людей, серед них 43 жінки і 13 дітей. 20 тисяч євреїв були заарештовані і відправлені в концтабори.

А що ж трапилося з Грюншпаном? Він благополучно пережив шість мільйонів своїх співгромадян, котрих спалили в крематоріях, отруїли в газових камерах, розстріляли, замордували голодом і рабською працею. В 1940 році після капітуляції Франції колабораціоністи з Віші передали його до рук властей рейху, і доктор Геббельс мав намір провести в травні 1942 року пропагандистський шоу-процес, на якому обвинуваченням повинен був стати не так сам Гіршель Грюншпан, як у його особі «світове єврейство», «що прагне арійської крові». Однак перед судом Грюншпан так і не постав. До кінця війни його протримали в Заксенхаузені, потім у Моабіті. А в 1957 році з'ясувалось, що він під чужим прізвиськом проживає в Парижі.

Виникає законне питання, чому Грюншпан, котрий убив німецького дипломата, залишився жити, тоді як сам факт єврейського походження для величезної кількості людей означав смертельний вирок? Кому була вигідна його «помста»? Не берусь стверджувати, що він виконував чиїсь вказівки, хоча це теж не виключено, якщо прийняти до уваги коло його знайомих у Бельгії і Франції. Врешті, це важко довести. Важливо інше: здійснений ним терористичний акт був на руку по крайній мірі двом силам. І націонал-соціалістам, і сіоністам. Перші мріяли зробити Німеччину «юденфрай», тобто «вільною від євреїв». Для них «кришталева ніч» була лише одним з перших кроків у «остаточному рішенні єврейського питання» — спочатку в масштабах Німеччини, а потім — і в Європі.

Що ж стосується сіоністів, то для них операція «кришталюхт» була, безумовно, вигідна. На думку сіоністської верхівки, акція, проведена нацистами в ніч з дев'ятого на десяте листопада 1938 року, повинна була стимулювати рішучість німецьких євреїв емігрувати. А вже потім сіоністи потурбуються про те, щоб євреї з Німеччини подалися не куди-небудь, а саме в Палестину. Адже ж остання продовжувала залишатись, за їх твердженнями, «землею без народу». До речі, цієї брехливої історичної посилки продовжують дотримуватись і нинішні керівники держави Ізраїль. Цю байку і сьогодні повторюють в Ізраїлі, як це зробив у лютому 1985 року в інтерв'ю гамбурзькому журналу «Шпігель» президент Ізраїлю Хаїм Герцог.

Підтвердженням того, що акції, подібні до «кришталевих ножей», були обопільно вигідні, міститься у пам'ятній записці, підготовленій управлінням політичної поліції Баварії. У цьому документі від 13 квітня 1935 року, зокрема, говорилося: «Щира активність сіоністів, спрямована на еміграцію, відповідає намірам уряду рейху вигнати євреїв з Німеччини».

Мабуть, не випадково процитований документ з'явився саме 1935 року, тоді, коли були прийняті нюрнберзькі расові закони, що фактично позбавили єврейське населення країни залишків громадянських прав. Як не випадково того ж року відбувся XIX конгрес Всесвітньої сіоністської організації (ВСО), який прийняв рішення у дусі нюрнберзького законодавства. Але на цьому справа не закінчилась. Через два роки після створення держави Ізраїль там був прийнятий так званий «закон про повернення». Суть цього законодавчого акту така, що його творці цілком могли б поділити авторство з авторами «положення» про «тисячолітній рейх» взірця 1935 року.

Світ аж ніяк не був байдужим до долі євреїв Німеччини, котрих переслідували нацисти. За кілька місяців до погрому, влітку 1938 року, в французькому місті Евіан відбулась міжнародна конференція. Одним із пунктів порядку денного конференції був пошук шляху для надання допомоги євреям. На жаль, ніяких рішень, які змогли б полегшити долю потенціальних жертв гітлерівців, не було прийнято, і передусім через обструкціоністську позицію Всесвітньої сіоністської організації. Як все-таки допомогти євреям-заточеникам, так і не вирішили. Були, наприклад, проекти вивезення євреїв до США, на Британські острови, в інші місця. Але це абсолютно не влаштовувало сіоністів. Євреї потрібні були в Палестині, причому — молоді, здорові, здатні трудитися і тримати в руках зброю (про це особливо турбувались у спеціальних військово-трудових таборах, котрі діяли і в Німеччині), або ж такі, що мали товсті гаманці.

Про те, що в Німеччині відбувалася нова «варфоломіївська ніч», за кордоном дізналися не від «захисників єврейства» — сіоністів, а від біженців та іноземних журналістів. Сіоністи ж, котрим, здавалось би, слід було бити на сполох, немов води в рот набрали. Вони виконали обіцянку, що її дали Герману Герінгу ще в березні 1933 року. Тоді, зібравши у себе лідерів єврейської громади Німеччини, в тому числі сіоністів, Герінг вимагав від них направити уповноважених в європейські столиці і в штаб-квартиру ВСО із завданням сприяти припиненню антинімецької кампанії у пресі відповідних країн, викликаній переслідуваннями, котрим було піддає єврейське населення рейху. В протилежному випадку Герінг

не гарантував безпеки ні рядовим членам громади, ні її лідерам.

Таким чином, сіоністи мовчали, як мовчали вони і через рік, коли наприкінці 1939 року нацистські молодчики змусили віденських євреїв чистити бруківку зубними щітками. Мовчали вони і тоді, коли на всю потужність працювали «фабрики смерті» в Освенцімі, Майданеку, Треблінці. Адже що значить життя декількох сотень, тисяч і навіть мільйонів співгромадян у порівнянні з досягненням «великої мети» — створенням єврейської держави за сіоністською моделлю? Саме цим і пояснюється, за словами Махатми Ганді, «колабораціоністське виправдання» сіоністами політики німецьких властей стосовно євреїв. А вже якою ціною буде це досягнуто, сіоністів турбувало мало.

Єдиною суспільною силою у нацистській Німеччині, котра підняла голос на захист жертв погрому, була Комуністична партія Німеччини, яка змушена була піти в підпілля і зазнала нечуваних репресій. Компартія робила все, що було в її силах, аби привернути увагу громадськості як у самій Німеччині, так і за її межами до долі німецьких євреїв. У бюлетені «Дойчланд-інформаціон» № 4 за 1938 Комуністичної партії Німеччини писалось: «...Цей єврейський погром — це тільки підготовка до більш страшнішого погрому, до масових жертв серед трудящих, незалежно від «раси», у великій війні, якої хоче Гітлер».

У «кришталевій ночі» КПН бачила перший прояв того, що чекає народи Німеччини та інших країн у випадку здійснення гітлерівських планів, сконструйованих за маніяцькими постулатами «расової теорії» націонал-соціалізму та його ідеї світового панування. А тому в заяві ЦК КПН «Проти ганьби єврейських погромів», опублікованій в партійному органі, що виходив нелегально, «Роте фане» було висунуто гасло створення широкого народного фронту проти гітлерівської диктатури.

Природно, що буржуазні лідери єврейської громади Німеччини зігнорували заклик КПН. Та й чи могло бути інакше, якщо ще у 1932 році, коли Гітлер тільки рвався до влади, демагоги з «Сіоністського об'єднання Німеччини» організували антикомуністичні збіговиська, на яких залякували єврейську молодь небезпекою «червоної асиміляції». Якийсь Гаррі Захер у статті «До проблеми нового німецького націоналізму», до якого він сам, будучи націоналістом, правда, не німецьким, а єврейським, ставився дуже прихильно, відверто зізнався: «Для сіонізму лібералізм — ворог, він ворог також і для нацизму; отже — сіонізм повинен співчутливо і з розумінням ставитись до нацизму».

Наслідки сіоністської політики загравання з нацистами і замовчування їх злочинів, у здійсненні яких сіоністи активно допомагали гітлерівцям, даються взнаки і донині. Тут ми не будемо торкатися фашизації внутрішнього життя і зовнішньої політики сучасного Ізраїлю. Це окрема тема. Але ось що, наприклад, знає молоде покоління Ізраїлю про події попередні і під час другої світової війни. За свідченням журналу «Шпигель», один ізраїльський школяр, п'ятнадцятирічний підліток, вважає, що геноцид стосовно європейських євреїв мав місце під час першої світової війни. Інший хлопчик приблизно того ж віку не міг сказати щось конкретне про Освенцім і вважає, що нацисти — це «мерзенні єгиптяни».

Часи міняються, міняються і ролі. Тепер уже не нацисти використовують сіоністів, а останні намагаються одержати пропагандистські дивіденди з процесів над нацистськими злочинцями. Так було під час процесу над Адольфом Ейхманом. Так відбувається і нині на судовому процесі над катом з концтабору Треблінка Іваном Дем'янюком, на совісті якого сотні тисяч жертв. За словами ізраїльської вчительки Ціппі Кіхлер-Гілад, «цей процес покаже молоді (Ізраїлю.— С. Б.) значення сіонізму і нашої держави». Ось, виявляється, для чого потрібний суд над нацистським злочинцем! Подібної точки зору дотримуються й офіційні сіоністські кола, котрі замовчують роль Великої Перемоги у врятуванні євреїв, та й не тільки їх, від повного знищення, вирішальний вклад у цю перемогу радянського народу і його армії, в рядах якої воювали і євреї, справжні патріоти та інтернаціоналісти.

ЯРЕМА ГОЯН

Уроки Нюрнберга

Струнка жіноча постать, білосніжний хітон, на очах — пов'язка, як символ безсторонності, а в руках — терези, щоб зважити тяжкість злочину і вину підсудного. Цей образ Феміди, богині правосуддя, прийшов у історію з міфології стародавньої Греції і живе в пам'яті людства пересторогою — порушувати закони не дозволено ні богам на небі, ні людям на Землі. Своєю гордою поставою, суворим виглядом і величчю справедливості міфічна богиня мовби попереджує: горе тому, хто насмілиться поспрати право людини на життя, прощення злочинцям не буде, праведна кара спостигне їх.

Та цей німий крик кам'яної статуї, який лунав через тисячоліття, заглушили вибухи бомб двадцятого віку. І зробив це фашизм. Певний у безкарності за вчинені злочини проти людства, він зневажив Феміду і впритул розстріляв правічний образ справедливості.

— У важкі дев'ятсот днів блокади Ленінграда, — почав свій виступ ленінградський професор, редактор журналу «Правоведение» Н. Алексеев на міжнародній конференції «Уроки Нюрнберга», яка в середині листопада 1986 року відбулася в Москві, — було зруйновано фашистами багато пам'яток культури, а серед них лежав у руїнах і палац, збудований видатним архітектором Карлом Россі. Від ворожих бомб і снарядів потерпіла статуя Феміди, вона була поранена, як і її місто, але терезів справедливості з рук не випускала — кара не мине супостата.

Правду мовить народна мудрість: хто у минуле вистрелить з пістолета, в того майбутнє вдарить із гармати. Свій прихід до влади в Німеччині фашисти відзначили зловісно — вони підпалили рейхстаг, щоб через кілька років полум'я рейхстагу роздмухати в пожежу другої світової війни. Нацисти сфабрикували суд у Лейпцігу над Георгієм Димитровим, який дуже точно назвав верхівку фашистської держави «режимом правлячої злочинності». Але процес цей наперекір його організаторам перетворився ще тоді, в тридцять років, у перший трибунал над фашизмом. Лейпціг став прологом до Нюрнберзького епілогу.

Уперше тут, у баварському місті Нюрнберзі, де на величезному стадіоні Гітлер щороку приймав паради своєї орди,

перед судом народів постали злочинці, які заволоділи цілою державою і саму державу зробили засобом своїх жахливих злочинів. Уперше народи судили тих, хто залив кров'ю земні простори, знищив мільйони невинних людей, ввів у систему катування, вбивства жінок, дітей, стариків і кинув світ у безодню небачених бідуваль. Уперше перед лицем міжнародного трибуналу стояв фашизм, його злочинні організації і установи, його людиноненависницькі «ідеї» і «теорії».

І тоді в усій суворій правді і грізній величі постала на суді народів у Нюрнберзі розстріляна фашистами Феміда. Вона возродилася з попелу маутхаузенів і дахау, майданеків і освенцімів, з мук замордованих і розстріляних у Янівському концтаборі і Бабиному Яру, вона прийшла в Палац юстиції важкими дорогами війни через море народного горя, і пов'язка безпристрасності на її очах засолонила від сліз, і терези в її руках стогнали болями людськими, і білосніжний її хітон червонів од ран. То кривавий шрам у історії людства залишав фашизм: понад 50 мільйонів життів забрала розв'язана ним війна, стогін жертв виривався з чорних димів крематоріїв і розкритих могил закатованих — зловісна «індустрія смерті», яку створили в Європі гітлерівські убивці, відкривала вікам свою страшну правду. І незаживаючою ранною у пам'яті народів залишиться ця телеграфна стрічка, винесена на титульну сторінку книги-мартиролога, стрічка вічного трауру по великій трагедії ХХ віку, телеграфна стрічка, відстукана мільйонами сердець, як пересторога, передана в прийдешнє. Лаконічний і жорстокий її текст: «З 1936 року по 1945 рік на території Німеччини і окупованих нею країн діяли 23 концентраційні табори з двома тисячами філіалів. За ці роки в них були кинуті 18 мільйонів чоловік, 11 мільйонів з них знищені. Бухенвальд — 56 000. Равенсбрюк — 92 000. Заксенхаузен — 100 167. Берген-Бельзен — 48 000. Дахау — 31 951. Освенцім — 4 000 000. Майданек — 1 380 000. Треблінка — 800 000. Маутхаузен — 122 766...» Ніколи раніше наша планета не знала злодіянь такого масштабу.

Я зустрівся на конференції з білоруським робітником В. Булаховим. Він був увесь білий, як молоко. Але його сивина мене спочатку не здивувала, бо між учасниками конференції я бачив багатьох людей уже в літах. Та коли В. Булахов став розповідати про своє життя, ця сивина почала волати про пережиту трагедію і глибоко потрясла мене, він посивів у дитинстві. Його ще дитиною разом з матір'ю і сестрами схопили фашисти і загнали в табір смерті Майданек, потім перевезли в Освенцім.

— Я бачив смерть своїх трьох сестер, я дихав димом крематоріїв, я пройшов усі дев'ять кіл пекла, і від імені

загиблих рідних, від імені жертв фашизму, від усього болю свого змученого серця кажу як священний заповіт: немає прощення фашистам і немає строку давності їх злочинам,— закінчує він розповідь про себе і долю своєї родини, яку так люто поламала війна.

Слухаю цю страшну сповідь і думаю: ось він, один із тих 180 дітей Освенціма, яких у середині дня 27 січня 1945 року врятувала від смерті Радянська Армія. Ось він, свідок есесівських злодіянь, один з тих, кого вберегла доля і не дала ступити за межу життя, де стали прахом, як встановив Нюрнберзький трибунал, понад 4 мільйони людей. Я дивився на цього чоловіка, майже мого ровесника, дитинство якого пройшло через три табори смерті і посивіло з горя, і хотів мовити йому слово співчуття за пережите, але не зробив цього, щоб жалем не принизити його високого болю, який підвладний тільки одним лікам — справедливій карі нацистським нелюдам. Я торкнувся його руки, на якій чорнів номер — жорстоке фашистське тавро, єдиний знак в'язня, і розумів, що ці чужі цифри ставали в таборі його ім'ям, а нацистська довга ігла вбивала його життя, його сонце, його рід. І душа німо кричала: як це все можна було витримати! Як маленьке дитяче серце вмістило в собі цілий світ горя і не розірвалося з болю? Звідки в хлопчини і його вцілілих ровесників узялася та сила, яка допомогла пережити жахи найстрашнішого фашистського пекла — Освенціма? Але я не запитав В. Булахова про це, щоб не розворушувати його давно запечений біль, та й немає на світі такого слова, яке могло б виповісти все, що вистраждала душа...

Кажуть, що час зарубцьовує рани. Може, й так, може, рана на тілі й заживає з роками, але душевна рана гоїться дуже повільно, якщо взагалі її можливо залікувати. Ця думка все настійливіше свердлила мозок, чим більше я роздумував над одкровенням освенцімського в'язня, над почутим на конференції у виступах про злочини нацистів у тюрмі Зоненбург, у Штудхофі, в Бухенвальді, в Маутхаузені, про злочини фашизму проти дітей. І відповідь приходила сама собою: скоєне фашистами забуттю не підлягає! Строку давності для воєнних злочинців не існує!..

Зустріч з освенцімським в'язнем тут, на берегах Москви-ріки, враз круто повернула мої думки до спомину: двадцять років тому я з великою групою львівських журналістів подорожував Польщею, і один з наших туристських маршрутів проліг тоді в Освенцім — у цей найстрашніший на землі музей злочинів фашизму. Так, минуло уже двадцять років з того липневого дня, як ми ступили на ту смертельно поранену землю, просякнуту кров'ю і всипану людським попелом, а стражденне слово колишнього в'язня відроджувало все поба-

чене в цьому музеї смерті до найменших подробиць і бо- ліло мені. І я подумав про дивну загадку і незбагненну міру часу: чим далі ми віддаляємось від пережитого чи баченого, тим настійливіше воно нагадує про себе і зриміше постає перед зором. Тільки двадцять років відділяло тоді нас, ту- ристську групу львівських журналістів, від тих днів, коли війська Першого Українського фронту, які визволяли і Львів, принесли свободу мученикам Освенціма і зупинили пекельне колесо комбінату людифікації, а нам здавалося, що всі злочини в нацистській катівні відбувалися дуже і дуже дав- но, ніби в якомусь іншому, неземному світі,— таким диким поставало усе скоєне гітлерівцями проти людства для погляду з нашого мирного дня. Та ось сплигло ще двадцять літ. Вони мали б, згідно з законами часу, затерти в пам'яті сліди війни і ще більше віддалити її від нас. Але сталося диво: час виявився безсилим віддати забуттю найстрашнішу з воєн на планеті, а мовби наблизив до нас її жорстокий лик, як всенародний обвинувальний акт злочинів фашизму проти людства.

...Осорожна і німа огорожа, чітко окреслена під ліній- ку, і їй, здається, немає кінця-краю. Залізобетонні стовпи, як укопані в землю кістяки замучених, ідуть і йдуть, тримаю- чись за колючий дріт, ідуть трагічними свідками на суд історії. Іржава смерть колючого дроту, яким фашизм погро- жував оперезати планету і який струмом високої напруги спалював кожного, хто за цим густим чорним плетивом про- бував знайти свободу. Глибокі рови, шлабгаум як вирок смерті, сторожові вишки, які вже не грозять кулеметами, ма- сивна брама і арка над нею з словами лицемір'я і свято- татства: «Праця робить вільним».

А край воріт, біля входу в концтабір, зажурилась бе- реза. Але це не та берізка, з якої починається Батьківщина, не та берізка в полі чи коло рідного порога, яка освітлює лю- дини дорогу в життя. Тут, коло цієї берези, яку гітлерівці не зрубали тільки тому, що вона мала свідчити про їх любов до природи й порядку, починалася для в'язнів дорога смерті. Саме тут черговий вартовий перевіряв за списком ново- прибулих у табір жертв. Саме тут людина востаннє чула своє ім'я і одержувала взамін номер. Саме під цією березою люди останній раз стояли у власному одязі і навіки про- щалися з широким світом. Сотні тисяч чоловіків і жінок, дітей і стариків із окупованої гітлерівцями Європи пройшли повз цю березу в небуття. Їм, як казав на відкритті «ві- тальної церемонії» начальник табору, «є тільки один вихід — труба крематорію».

Самітна береза на найбільшому цвинтарі планети: на території Освенціма немає ні одного могильного горбика, але

гут поховано чотири мільйони. Біла береза в чорному траурі — дим з крематоріїв осідав на її листя, гілля її гнулося від мук, і кора тріскалася та чорніла від криків страждань. Плакуча береза, вона долею засуджена на вічний плач, але немає на світі таких сліз, якими можна було б оплакати жертви Освенціма. Його територія стала найбільшим в історії людства полем брані, де фашистська машина смерті щодня вбивала і спалювала від 10 до 12 тисяч людей, і їх тіні в смугастому одязі, здається, ще й досі гримлять дерев'яним взуттям і блукають цим страшним могильником, в якому все залишено так, як і було,— для історії, для вироку фашизму.

«Якщо націонал-соціалістській Німеччині судилося загинути,— прорік у березні 1945 року Гіммлер,— то наші вороги, які сидять у концтаборах, не повинні дожити до перемоги і стати переможцями». А трохи пізніше, в середині квітня, коли до краху фашистської Німеччини лишалися лічені дні, він повторив обер- і унтерубивцям свій наказ — коротко, телеграфним стилем: «Ні один в'язень не повинен потрапити живим у руки ворога».

Та ні цим наказом, ні цьому пророцтву рейхсфюрера СС не судилося збутися — навальний наступ Радянської Армії не дав есесівцям поховати разом з жертвами сліди своїх злочинів. Вони підірвали в Освенцімі та Бжезінці три крематорії, підпалили склади з одягом, який залишився після спалених у газових камерах людей, демонтували засоби масового знищення і евакуювали багатو в'язнів, та стерти з лиця землі комбінат смерті і всіх його мучеників не встигли — своє вирішальне слово сказав радянський солдат.

«Ні один в'язень не повинен потрапити живим у руки ворога». Думаю про цей страшний гімлерівський наказ, а перед очима стоїть уже немолодий чоловік, один з приречених фашистами на смерть, доля якого п'ять років ішла через жахи Освенціма — від перших днів, як тут закрутилося пекельне колесо душогубки, і до урочої миті визволення. Це — поляк Кароль Гілярович Радецький. Так повністю він виписав своє імення як автограф на книзі «Освенцім. 1940—1945» — путівнику по музею, бути екскурсоводом у якому вважає заповітом і клятвою живого перед пам'яттю мертвих. Він виписував на білій сторінці повністю своє ім'я, яке за похмурою брамою біля берези було назавжди замінене на № 3011, і мовби через двадцять років після великого дня свободи знову і знову утверджував його на землі. Книжку написав Казиміж Смолень, який теж п'ять років промучився за колючим дротом в Освенцімі, а тепер очолює цей жахливий музей на планеті, де кожна піщинка і крапля води тужать над прахом жертв і виносять вирок нацизмові.

Ми розуміли, як нелегко колишнім в'язням — Казиміжу Смоленю, екскурсоводам Каролію Радецькому, Тадеушу Шиманському, Броніславу Бернацькому знову і знову проходити через усі кола освенцімського пекла, розповідати людям і переживати з ними те, що довелось самим пережити наяву. Але ми розуміли і те, що вони роблять це іменем пам'яті про замучених і спалених, і саме ця пам'ять веде їх по сивій від попелу землі, і зболена душа не дасть зупинитися перед табличками, які залишилися так, як були вкопані колись, — на кожному кроці, і кричать з минулого: «Стій!» Слово коротке, як постріл, але воно безсиле тепер зупинити людей, і вони йдуть уперед, вони мусять побачити усе те, що натворив на землі фашизм, щоб це більше не повторилося ніколи. Слово коротке, як постріл, але воно волає сьогодні голосами вбитих пересторогою паліям нової війни — «Стій!», щоб постріл не став вибухом, який спопелить землю.

Освенцім відкривав нам свої рани, і ми знали, що віднині вони болітимуть нам усе життя як трагедія XX віку. І ці кам'яні та дерев'яні бараки, мов велетенські труни, в яких кувалися поховані живцем люди. І ці залізничні колії, які закінчувалися перед брамами крематоріїв, мов обірвана дорога життя. І це чорне озеро, засипане людським попелом. І захований за високим муром «корпус смерті» зі «стіною смерті», земля перед якою просякнута кров'ю 20 тисяч в'язнів, розстріляних з пістолета у потилицю. Тепер тут, на цій вічній могилі, червоніють квіти. І зелена банка з нацистською емблемою смерті — банка з-під газу «циклон Б», який був випробуваний тут ще в перші місяці війни. Тоді жертвами його стали 600 радянських військовополонених, а за ними в колону смертників стали сотні тисяч громадян Європи, задушених у газових камерах. І загальна шибениця перед табірною кухнею, і стоячі карцери, де в'язні задихались без повітря, і страшні пащі печей та глибокі рови, в яких спалювали приречених на смерть, і рокований десятий корпус із забитими дошками вікнами — катівня злочинних дослідів лікарів СС над людьми, і гори дитячих сорочок, взуття, протезів, обгорілих зубних щіток і пензлів для гоління...

Але є в меморіалі Освенціма такий експонат, від якого німієш у відчаї: це величезна, на весь барак, від підлоги до стелі, гора людського волосся і сувої полотна, витканого з нього. Сім тисяч кілограмів жакливого «товару», знятого з 140 тисяч жінок, убитих у газових камерах, чекали чергової відправки в «рейх», і тільки навальний наступ радянських полків зупинив колесо цього сатанинського експорту в методично заведеному фашизмом механізмі смерті. Волосся чорне і русаве, біляве і сиве, світле і каштанове — довгі пасма, як траурні стрічки на прапорах 28 країн Європи, схилених

у Залі народів музею над пам'яттю своїх закатованих синів і дочок. А на цій горі волосся плаче русява коса, ота, оспівана віками в українській народній пісні,— «Руса коса до пояса, в косі стрічка голуба».

— Тут, саме на цьому місці, стався один випадок,— казав нам Кароль Радецький, вражений безкінечно довгою хвилиною нашого заціпеніння.— Влітку 1959 року меморіал відвідала група американських туристів. Серед них була дружина одного чикагського мільйонера. І ось саме в ту мить, коли група зупинилася біля гори жіночих кіс, вона враз геть зблідла, схитнулася, встигла ще крикнути: «Це, напевно, звідси!» — і впала без пам'яті. Всі сполошилися і не могли зрозуміти, в чому справа. Та за хвилю все прояснилося. Як тільки гостя-мільйонерка розплющила очі, вона кинулася на пошту і телеграфувала дочці в Чикаго: негайно спали накладну косу, яку я купила після війни в Західній Німеччині...

Куплену косу можна спалити, але не спопелити людської пам'яті, як це намагаються зробити за післявоєнні роки деякі кола на Заході. Дуже точну оцінку цій політиці забуття дала нью-йоркський юрист Елізабет Хольцман, виступаючи в 1980 році в конгресі: «Якщо б Гітлер пережив війну, він без перешкод зміг би приїхати в США». Слова, які вже стали крилатими, така гірка і така болюча в них правда...

В Освенцімі діяли групи Опору — російська (до неї входили, звичайно, представники різних народів СРСР), польська, югославська, французька, про їх боротьбу розповідає в музеї багато документів, серед яких — зібраний в'язнями впродовж п'яти років великий обвинувачувальний матеріал про злочини есесівців. А коли радянські солдати з'явилися біля колючої огорожі табору, згадував Кароль Радецький, назустріч їм вийшли майже сім тисяч в'язнів. Вони швидше нагадували мерців, ніж живих людей, але піднятий угору для вітання кулак правої руки — «Рот фронт!» — свідчив, що дух цих людей не зламала нацистська машина смерті і вони боротимуться проти фашизму, поки стоять на землі.

Час розплати настав: комендант табору в Освенцімі Рудольф Гесс і його есесівці-підручні постали перед Верховним народним трибуналом у Польщі. У своєму останньому слові перед стратою Гесс заявив:

— У тюремній самотині я прийшов до гіркого усвідомлення того, які тяжкі злочини вчинені мною проти людства. Як комендант табору смерті в Освенцімі, я реалізував частину страшних, людиновбивчих планів «Третього Рейху»... За свою вину я плачу власним життям. Хай факт виявлення і підтвердження цих страшних злочинів проти людства буде пе-

ресторогою для майбутнього, хай він відверне навіть можливість таких передумов, які могли б привести до таких страшних дій...

«Встати. Суд іде». Слова цієї вселюдської правди 20 листопада 1945 року вперше прозвучали під старовинним склепінням Палацу юстиції в Нюрнберзі мовами країн-переможниць. Так почався суд народів над фашизмом. Майже рік, аж до 1 жовтня 1946 року, коли пролунали останні слова суворого історичного вироку Міжнародного військового трибуналу, звучала ця фраза в Нюрнберзі. Головним фашистським злочинцям, виконавцям їх наказів і фашизму в цілому як ідеології і політиці було віддано по-справедливості: дванадцять верховодів гітлерівського режиму були засуджені до смертної кари через повішання.

Законом справедливості поставлено останню крапку в війні країн антигітлерівської коаліції з фашизмом, останню крапку в недовгій, але похмурій історії «третього рейху».

Усе це відбувалося сорок два роки тому — строк для нашого швидкоплинного віку немалий. Багато що змінилось в світі з того часу. Але Нюрнберг належить не тільки історії, уроки Нюрнберга служать сучасності і майбутньому. Бо Нюрнберг — це не тільки справедлива кара верховодам «третього рейху», яких Ярослав Галан називав «мюнхенським зборищем бандитів», що прийшло в Німеччині до влади, а зародження нових принципів у міжнародних відносинах. Нюрнберг — це і грізна пересторога паліям ядерної війни.

— Слова «принципи Нюрнберга» давно стали загально-визнаними, а боротьба за їх реалізацію набирає сьогодні особливої актуальності,— сказав у розмові з журналістами голова Оргкомітету міжнародної конференції, директор Інституту держави і права АН СРСР академік В. Кудрявцев.— Хочу підкреслити, що в Нюрнберзі було винесено вирок агресивній війні, палієм якої став німецький фашизм, вирок війні взагалі, як великому злу, наслідки якої не обмежуються тільки воюючими країнами, а зачіпають весь світ. Тому розв'язування агресивної війни — не просто злочин міжнародного характеру, але й найтяжчий міжнародний злочин. Значення цього висновку нюрнберзького вироку в наш ядерний вік незвичайно виросло.

Скажу і про такий важливий принцип Нюрнберга, як неминучість покарання злочинців, арешт і видача яких має вестися в будь-який час, бо строк давності на них не розповсюджується. На жаль, цей правовий принцип був реалізований не повністю, і дуже багатьом воєнним злочинцям, які втекли на Захід, удалось уникнути кари. В світі ще нараховується до 50 тисяч нацистських катів, і кожний п'ятий з них користується гостинністю в США. Три тисячі колиш-

ніх нацистів знайшли притулок у Канаді, багато з них живуть у ФРН та інших країнах. Але в галузі міжнародного співробітництва по розслідуванню їх злочинів і належного покарання були і залишаються великі труднощі. Прикладів можна навести немало. В американському суді розглядалася справа про позбавлення громадянства колишнього поліцейа Анатолія Грузицького. Та все закінчилося тим, що він «добровільно» відмовився від американського громадянства і виїхав до Венесуели. Те ж саме зробив інший каратель — Василь Артющенко, який залишив криваві сліди на Гомельщині. Вільно покинув США колишній поліцейа з Івано-Франківської області Богдан Козій, хоча радянські слідчі органи передали американській стороні документи, які викривають його тяжкі злочини. Справді, виходить, що мозок американського правосуддя вражений хворобою Альцгеймера, перші ознаки якої — втрата пам'яті, орієнтації і простих рахункових здібностей...

Спроби виправдати колишніх воєнних злочинців безкарно робляться у ФРН. Там вийшли наклепницькі книги «Брехня про Освенцім», «Майданек на вічні часи», автори яких зі всіх сил стараються заперечити факти масового знищення людей в нацистських концтаборах. Двадцять років уникає кари один з убивць Ернста Тельмана, колишній штабсшарфюрер СС Вольфганг Отто, який працював у післявоєнні роки учителем (?!) і одержує навіть державну пенсію. І все це йде рука в руку з пропагандою реваншизму і неонацизму.

Слухав ці факти, що так яскраво свідчать про намагання ворожих мирові сил на Заході звести нанівець правові принципи Статуту і вироку Нюрнберзького трибуналу, і чув, як у зал міжнародної конференції долинали голоси багатолюдних народних сходів на Україні.

Тут, над Москвою-рікою, в Міжнародному центрі ради прийняти всіх, хто їде до нас з добрими почуттями і мирними намірами. Я бачив і слухав тут цих людей, синів і дочок різних країв і континентів — учених, юристів, борців антифашистського руху Опору, жертв фашизму, парламентаріїв, політичних, громадських, релігійних діячів, публіцистів. Їх привело в Москву — столицю країни, яка зазнала найбільшого горя від злочинств нацистських агресорів, прагнення ще більше активізувати свої зусилля в боротьбі за врятування земної кулі від ядерної загрози.

Перші хвилини зустрічі борців за мир. Ось вони зупиняються біля стендів виставки документальних фотографій, розгорнутої у фойє Міжнародного центру. Підготувало її Українське товариство дружби і культурного зв'язку з зарубіжними країнами. «Ні давності, ні забуття!», — гла-

силь назва виставки, і цей клич звертає до серця кожна фотографія на стенді — документ надзвичайної сили про злочини, скоєні гітлерівцями на землі України. Перед зором постають зруйновані міста, спалені села, висаджені в повітря заводи, шахти, греблі і мости, гори трупів невинних жертв у Києві, Львові, Ровно, Одесі та інших містах і населених пунктах, страшні факти вандалізму і наруги над пам'яттю Тараса Шевченка в Каневі. Народ України свято зберігає пам'ять про жертви фашистського терору — знищених на нашій землі майже п'ять мільйонів чоловік, насамперед жінок, дітей, стариків, військовополонених, хворих, пам'ятає, що матеріальна шкода, завдана гітлерівцями господарству України, становить понад третину національного багатства, і в ім'я найвищої справедливості вимагає суворого покарання нацистських убивць.

«Цього забути не можна!» — так заявляють трудящі України на численних народних сходах і звертаються з законними вимогами до властей США, Канади, ФРН, деяких інших країн Заходу видати нацистських злочинців і сприяти звершенню правосуддя над ними. Голос цієї справедливої вимоги донесли з українських міст і сіл сюди, на Міжнародну конференцію «Уроки Нюрнберга», і фотографії виставки. Підходжу до її стендів, бо вже здалеку бачу коло них голову Товариства об'єднаних українських канадців, відомого публіциста Петра Кравчука.

Добре стає на душі, коли на життєвих шляхах-дорогах зустрічаєш цю шановану людину. Петра Кравчука я знаю уже понад двадцять років, ще з його відвідин редакції львівської обласної газети «Вільна Україна», де я тоді працював, і, звичайно, зустріч у Москві дуже втішила мене. Я дістав нагоду привітати Петра Ільковича з сімдесятип'ятиріччям, яке він недавно відзначив, з високою нагородою — орденом Дружби народів, яким Радянський уряд вшанував його працю, і з виходом у Києві його книги «Мої друзі і знайомі» — схвильованих есе про діячів КПЗУ, поборників по спільній революційній боротьбі на західноукраїнських землях, письменників, художників, учених.

Серед цих публікацій були розповіді і про добре знаних мені людей, і я з повагою думав про автора як про старшого товариша і про молодого духом бійця на бойовому галанівському посту, який зумів намалювати словом портрети близьких людей і не допуститися в малюнках фальшивих фарб і тонів. Книга викликала в мене багато думок, але зараз я з особливою чіткістю відновив у пам'яті спомин Петра Кравчука про Ярослава Галана — спеціального кореспондента «Радянської України» на Нюрнберзькому процесі. Зустріч їх відбулася у Львові понад сорок років тому, коли

Ярослав Галан вернувся з Нюрнберга, але в книзі вона відновлена так точно, ніби це було щойно. Бо правда пережитого не забувається, як і уроки Нюрнберга, які не дають заснути совісті народів і покликали в Москву так багато борців проти фашизму. Кажу про це Петрові Ільковичу, сердечно привітавшись з ним, а він знайомить мене з своїми колегами, які прибули з-за океану: членом Виконавчої Ради Ліги американських українців, редактором прогресивної газети «Українські вісті» Михайлом Ганусяком та журналістом і громадським діячем Чарльзом Алленом із США.

— Мене схвилювало все те, що я побачив на цих фотографіях,— сказав Чарльз Аллен, коли я запитав його про враження від виставки,— схвилювало те невимовне горе, яке пережив український народ у роки війни, те лихо, якого завдав йому фашизм. Я хочу після завершення роботи конференції поїхати на Україну, побачити вашу землю, відроджену від воєнних ран, послухати з уст людей правду про злочини, які вчинили нацисти у ваших містах і селах.

Забігаючи трохи вперед від нашого знайомства з Чарльзом Алленом і цього першого інтерв'ю з ним, нагадаю, що він таки здійснив своє бажання відвідати Україну. І це вже було навіть не бажання, а тверде рішення: воно прийшло до американського журналіста після перегляду в Москві фільму «Іменем закону пам'яті», створеного режисером Євгеном Таттарцем і письменником Михайлом Ткачем на студії «Укркінохроніка». Чарльз Аллен після конференції разом з Михайлом Ганусяком і Петром Кравчуком приїхав до Києва, познайомився з Україною, а також побував на народному сході в Миронівці.

Фільм «Іменем закону пам'яті» — фільм-доказ, фільм-звинувачення фашизмові та його прислужникам ми дивилися в залі міжнародної конференції разом з Петром Кравчуком і Михайлом Ганусяком. Документальні кадри і зболене слово розкривають пережиту народом трагедію, і в усій страшній правді постають на екрані злочини нацистських прихвостнів, і гнів всенародний, мов той вітер у розбурханих кронах дерев на згарищах сіл та місцях масових розстрілів, кличе покарати винних.

...Тривожна тиша залу сільського Будинку культури, в напрузі і гніві — сотні облич, звернутих у презирстві до людей, що намагаються заховати і свої обличчя, і очі,— в Горохівському районі на Волині йде суд над колишніми поліцейськими. Свідчить Сергій Степанчук, вертає з воєнного дитинства трагічний спогад, і голос його пробивається крізь сльози:

— То було зимою, тільки було так — не зима і не весна, місцями стояв сніг, а місцями поміж грудками вже добре прокисло... То як забрали батька, ну, відвезли від хати, то на отій

дорозі під горбочок — від хати до центральної лінії лишився слід пробитий... У нас коней не було, ми ніколи не заїжджали в двір, то на отой слід пробитий ми дивились все літо... Мати завжди припадала до того сліда і плакала... От бандит сидить, ото він стояв під вікном і сказав: «Скоріше, чого там вовтузйтесь!» Ну, щоб скоріше виводили батька. Став і я виходити за батьком, а він ударив мене ногою... То був страшний кат, усі вони бандюги. Жаль, що не всі сидять тут. Їх боялися не тільки люди, навіть худоба ревла, як вони йшли вулицею... Вони не були такі скучні, як тепер. То були пики зухвалі, веселі, п'яні кожного дня. То звірі були. Худоба відчувала свіжу кров на них, ревла, собаки ховалися по будах, чули смерть. Кури навіть на сідалах ховалися, як вони заходили в двір. Бо вони не заходили добро робити, а тільки або побити людину, або забити, тільки зробити біду... Зараз вони не пам'ятають ніц, не знають, викручуються. Як же ж то було дивитись на ті сльози, на ту кров, скільки ви пролили! Собаки, дитинку взяли, і ніхто не знає, де вона, а її з криниці достали...

...Чорна фашистська свастика впилася пазурами в живе тіло України. Ідуть дорогами біженці, сіють смерть на поранену землю хрестаті літаки, падають під кулеметним вогнем безневинні жінки і діти, руки убивць накидають петлі на шиї приреченим умерти — слізьми і кров'ю затопив Україну фашист. А на обличчях націоналістичних упирів — усмішка, вони вийшли на міські плаці і під нацистськими прапорами виструнчилися в догідливій позі перед катами з рейху... Другий зліва на цьому фото, коментує диктор документальний знімок, стоїть під оунівським прапором Дмитро Куп'як — бандитська кличка Клей. За вказівкою своїх ватажків Куп'як створив у листопаді 1943 року боївку так званої служби безпеки ОУН. Різав, палив, вішав мирних людей. Масовий терор боївки Куп'яка пам'ятають у Сокалі, Радехові, Буську та в багатьох селах Львівщини... Але справедлива народна кара не спостигла бандита, він живе в канадському місті Міссісага, куди втік з Торонто, намагаючись заховатися від гнівного осуду прогресивної громадськості... Вітер стривожено шумить у густих кронах дерев, гне їх до землі, мовби хоче показати усі її рани, нанесені сорок років тому. Саме тут, під кронами цих дерев, що ростуть біля села Кримно на Волині, впали від куль майже чотириста беззахисних стариків, жінок і дітей. Їх розстріляли комендант районної поліції Дуфанець та його поплічники — поліцаї Рибачук, Бубела... Ось вони, кати свого народу, виходять із машини, ідуть і шуляться під гнівними поглядами селян, закінчилась їх дорога ганьби і зради, а життя суворо повернуло лицем до закону... Та не було на цьому процесі ще одного ката —

Кирила Зварича... Він змінив прізвище й утік від правосуддя до Великобританії.

Віти дерев припадають до холодного сірого каменя — це пам'ятник на братській могилі. Журяться дерева, вони поранені і обпалені вогнем, вони бачили, як Зварич палив хату, в якій люди справляли весілля, бачили, як він постріляв усіх, хто виривався з полум'я, тільки сказати не можуть нічого, мовчать над могилою, в якій кат поховав весілля...

Честь — категорія моральна. Мораль злочинців — людинонависництво. Чорну пам'ять залишив по собі Богдан Козій у селі Лисець на Івано-Франківщині, де пам'ять про його кривавий розбій не відходить у забуття, а стоїть у людей перед очима, як грізний суддя.

— Від поведився так, як катюга, — свідчить на вулицях села селянин Антон Вацеба. — Він убивав мирних людей, він над народом збиткувався дуже... Бив, бив, збиткувався сам, як хотів, то його влада була... Він дитину виніс з поліції, сюди от, так і за волосся тримав це дівчатко — ну, може, йому було чотири роки. А він отак тягнув поза будинком, а там була криниця... І біля тої криниці дитя поставив, а сам стояв собі навимашку, з усмішкою... Козій прилюдно це робив, Козій ніколи не скривав... А ми, малі, поховалися з страху і чуємо, як те дівча каже йому польською мовою: «Що пан бендзе зо мнов робіць?» А він тільки подивився на неї — і «трах» раз, «трах» другий раз — вона і впала...

Тихо і мирно сьогодні на вулиці прикарпатського села, але враз затемняє екран рука з сигаретою і мовчки стрясє попіл, ніби хоче покрити попелом забуття і дитячу кров біля криниці, і слово правди очевидців. Рука убивці тоді не здригнулася, коли стріляла в дитину, рука убивці і тепер демонструє спокій, та відплата за пролиту кров гряде. Після тривалого судового процесу, на підставі неспростовних доказів відділу спеціальних розслідувань воєнних злочинців, створеного при Міністерстві юстиції в США під тиском прогресивної громадськості, Козій був позбавлений американського громадянства й опинився під загрозою депортації до Радянського Союзу, і кат з італійським паспортом опинився в Коста-Ріці. Та народна кара спостигне нацистських слуг.

Іменем закону пам'яті...

Світло заливає екран і змиває страшні видіння, як гинуть від сонця привиди ночі, а останні слова фільму б'ються в наше сумління, як серце в грудях.

Іменем закону пам'яті... Саме з цих слів почав свій роздум після фільму Михайло Ганусяк:

— Нюрнберг будить пам'ять, стукає в серця всіх людей планети і нагадує, що наша земля дуже мала для «театру» воєнних дій, який силкуються розпалити на ній мілітаристи.

Тому мені припав до душі девіз цієї конференції: світ без зброї, світ без воєн. Світ, сповнений протиріч і тривог за долю людства. І я думаю, що зараз немає важливішого завдання, ніж боротьба за життя на землі.

Думаю і над назвою конференції — «Уроки Нюрнберга». Слова ці надзвичайно актуальні на сьогоднішній день. Справа ось у чому: суд народів виніс вирок найстрашнішому породженню нашого століття — фашизмові, покарані головні воєнні злочинці, але фашизмові не завдано смертельного удару, він і досі проливає на землі людську кров, а уряди ряду капіталістичних країн сприяють цьому і пригріли в себе багатьох нацистів та їх прислужників. Є їх немало і в нашій країні, а серед них — і українців за походженням. Викриття їх воєнних злочинів — справа совісті кожної чесної людини на землі. Газета «Українські вісті», яку я редагую, не раз писала про гітлерівських прислужників Сергія Ковальчука, Богдана Козія, Івана Дем'янюка та інших. Вони повинні бути передані радянському правосуддю і понести покарання за злочини, вчинені на території Радянського Союзу. Але із них усіх позбавлено американського громадянства і відправлено з США за адресою тільки Федора Федоренка, колишнього роттенвахмана СС табору смерті Треблінка, над яким влітку 1986 року звершився справедливий суд на Україні. Щодо інших, то Івана Дем'янюка депортували до Ізраїлю, а Богданові Козію дали змогу перебратися до Коста-Ріки...

Схвилювано говорив після перегляду фільму і Петро Кравчук, і я подаю його роздуми, виголошений в залі міжнародної конференції в Москві:

— Ненависть канадського народу до фашизму давня. Чесні трударі Канади завжди давали рішучу відсіч фашистським бандитам, які ще в тридцяті роки намагалися задушити боротьбу безробітних за життєві інтереси, розправлялись з членами українських робітничо-фермерських організацій, застосовуючи навіть вогнепальну зброю. А в тяжку годину, коли франкісти підняли в Іспанії фашистський заколот, понад 1200 канадських антифашистів поспішили на допомогу іспанським трудящим. Кожен третій з цих добровольців був українцем. Ми бережемо пам'ять і про тих 40 тисяч українських канадців, які добровільно вступили в канадські збройні сили, боролися на фронтах проти гітлерівських військ і віддавали своє життя за перемогу над фашизмом.

Тож чи може не боліти нас те, що після другої світової війни до Канади різними неправдами проникли воєнні злочинці, які заподіяли великого лиха народам країн, окупованих гітлерівцями. Серед тих злочинців були і есесівці з дивізії СС «Галичина».

Як це сталося?

Звернемося до вироку міжнародного трибуналу в Нюрнберзі: він визнав злочинними організаціями керівний склад нацистської партії Німеччини, гестапо, СД (службу безпеки) та військові формації СС. А це ж незаперечно, що дивізія СС «Галичина» була фашистською військовою організацією, яка складалася з українських націоналістичних добровольців. Ті добровольці носили фашистську уніформу, присягали на вірність Гітлеру, верховне командування в ній було виключно німецьке. Отже, дивізія СС «Галичина» була частиною нацистських збройних сил під контролем шефа гестапо Гімmlера...

Іменем закону пам'яті громадяни Любомльського району на Волині вимагають, щоб каратель Сергій Ковальчук, який заховався він народної кари у місті Філадельфії (США), почув голос правосуддя тут, на нашій землі, де залишив після себе так багато могил.

Іменем закону пам'яті трудящі Львівщини і Волині вимагають суду над запеклими нацистськими воєнними злочинцями М. Сулимою та К. Зваричем, які знайшли притулок у Великобританії.

Іменем закону пам'яті жителі Буська на Львівщині, Селидова і Олександрівки на Донеччині звертаються до уряду Канади з вимогою видати правосуддю гітлерівських запродавців Дмитра Куп'яка, Івана Діка, Федора Дмитрієва, які пролили невинну кров людей і знайшли в цій країні сховок від справедливої кари.

Уроки Нюрнберга зобов'язують уряди названих країн почути ці голоси пам'яті.

— Уроки Нюрнберга кличуть до пильності,— наголошував у розмові перший заступник генерального прокурора НДР, доктор юридичних наук Карл-Гейнц Берхарт,— застерігають проти всіх і всяких форм відновлення фашистської ідеології, засуджених народами ідей расизму та мілітаризму. Ми повинні боротися проти ревізії принципів Нюрнберга, спроб поставити під сумнів правомірність самого Нюрнберзького процесу і таким чином виправдати злочини. Але цього виправдання не буде. В нашій країні постали перед судом тисячі нацистів, тих, хто вбивав людей у газових камерах і заливав кров'ю Європу. Розцінюємо переслідування фашистських злочинців як основу відвернення злочинів у майбутньому і запоруку миру. Ми стоїмо на тому, щоб злочинці, на совісті яких — кров мільйонів людей, були знайдені навіть на краю світу і покарані. Це такий же наш кровний обов'язок, як і те, щоб з німецької землі ніколи не почалася війна...

Вирок війни, винесений у Нюрнберзі, не можна забувати, він вимагає від усіх чесних людей не допустити катастрофи, яка загрожує загибеллю людства. Ця думка була визначальною усіх виступів, діалогів, «круглих столів», зустрічей, диспутів, інтерв'ю та розмов на московській конференції «Уроки Нюрнберга». Мені довелося зустрітися з багатьма її учасниками, і їх думки не можуть залишити нікого байдужим.

— Вельмишановний Ніно Пасті,— звернувся я до гостя з Італії,— щиро вітаю Ваш приїзд у Москву на міжнародну конференцію «Уроки Нюрнберга» і хочу попросити Вас відповісти на декілька запитань для читачів моєї Радянської України, народ якої зазнав у роки війни, розв'язаної фашистами, страшного лиха. Запитання перше: чому Ви, колишній натовський генерал, заступник головнокомандуючого об'єднаними збройними силами НАТО в Європі з питань ядерного планування, перейшли в ряди борців за мир?

— Повторю стару істину — ніхто краще за воєнних не знає, чим може обернутися для людства ядерна війна. Я — колишній військовий і добре розумію, що така війна загрожує знищенню цивілізації. Щоб відвернути її, треба діяти сьогодні, негайно, і зробити це під силу тільки антиядерному і антивоєнному руху, який набрав у наші дні могутнього розмаху і до якого і я додаю свій голос.

Скажу і про те, що до такого висновку мені вдалося прийти не одразу. Я вважав, працюючи в шістьдесяті роки в НАТО, що великий потенціал смертоносної зброї, нагромаджений у різних країнах світу, сам по собі уже є гарантією миру, адже його використання рівноцінне самовбивству. Але згодом, коли США почали перетворювати в життя нові доктрини ядерної війни, я зрозумів, що навіть загроза «надзнищення» не в змозі відвести від людей можливості катастрофи. Здійснити це можна тільки завдяки розвитку антивоєнного руху. І я покинув командний пост у натовському відомстві.

— Крок сміливий. Цікаво, як він був зустрінутий?

— Військові, звичайно, накинулися на мене з обвинуваченнями, а багато громадських діячів, у тому числі й американських, навпаки, привітали цю мою рішучість. Бо ж відомо, хто робить погоду в політиці США: через деякий час, коли я хотів відвідати цю країну, мені було відмовлено в візі...

— Я не скажу, що ніколи не чув про злочини фашизму,— ділявся роздумами від її роботи англійський публіцист, лауреат Ленінської премії за зміцнення миру між народами Гордон Шаффер,— з його жорстокістю познайомився ще під час громадянської війни в Іспанії. Але факти, які були названі на конференції «Уроки Нюрнберга», навели на мене жаж,

і нам треба знати, як засвоїло людство ці уроки. Фашизм — це система, яка ламає хребет демократії, і в боротьбі проти нього ми зобов'язані пам'ятати уроки історії. Дуже небезпечною для справи миру є політика невтручання, яку можна розглядати тільки як політику війни. Звернуся до трагічної для історії «Мюнхенської угоди». Рівно за рік до початку другої світової війни прем'єри Англії і Франції разом з фашистськими диктаторами Німеччини та Італії підписали угоду про розчленування Чехословаччини. Угоду підтримав уряд США. Це був виклик світовій демократії. Країни Заходу відмовилися поєднати свої сили з СРСР, який завжди був послідовним борцем проти фашизму, і цим самим потурали фашистському розбою. Слово «Мюнхен» стало синонімом політики зрадництва. Боротьба з фашизмом — це не минуле, це насувна потреба сучасності. На цьому зробила наголос наша конференція, що вважаю принципово важливим у її роботі. Вона будить світову думку і примушує поновому глянути на проблеми розвитку людства...

У тиші залу над Москвою-рікою гучно лунав голос голови робітничого співробітництва соціал-демократичних юристів ФРН, професора права Мартіна Хірша — голос правди про злочини нацистів, яким західнонімецька Феміда, поправши принципи Нюрнберга, дала змогу уникнути кари. Це був голос, звернутий до миру як до головного уроку Нюрнберга:

— Восени цього року я побував у Прибалтиці. Було перше вересня — день, який у 1939 році став трагічним днем початку другої світової війни... Тепер цього дня ішов перший урок у школі. Діти відповідали на запитання, що кожен з них зробив для миру? І ось що я почув у відповідь: ми збираємось написати листа школярам з ФРН. Це чудово. Ось вони, стежки до миру, які починаються від дитячих сердець. Я дуже хочу, щоб німецькі діти писали такі листи радянським дітям. А те, що вміють діти, повинні вміти і ми, юристи. Ми зобов'язані не повторювати тих помилок, які допустили в 1933 році, коли цілою німецькою державою заволоділи нацистські злочинці. Боротьба проти відродження фашизму — заповіт нашого життя. Кожен з нас, проживши день, має увечері запитати себе: що ти зробив сьогодні для миру? Заповіт і заклик нашої конференції священний: спільними силами народів дати світові останній і єдиний шанс — врятувати людство і його цивілізацію від ядерної катастрофи.

«Історія ще не раз оглянеться на суд у Нюрнберзі», — писав Леонід Леонов, який разом з групою письменників представляв на процесі, як і Ярослав Галан, радянську пресу. Відсунемо на мить в уяві завісу років і заглянемо у Палац юстиції в розбомбленому американською і англійською авіа-

цією Нюрнберзі. Суд виносив вирок гітлерівській кліці, винній у страшних злочинах проти світу і людськості. На касках і рукавах мундирів солдатів, які оберігали безпеку процесу, були зображені терези — символ правосуддя.

— Серед солдатів, які охороняли Палац правосуддя у Нюрнберзі, було немало канадців, батьки яких за буржуазно-поміщицької Польщі емігрували із західних областей України у пошуках заробітків, — згадує колишній помічник Головного обвинувача від СРСР на Нюрнберзькому процесі професор М. Ю. Рагінський. — Багато з них зберегли мову батьків і цікавились життям у Радянському Союзі, потайки почитували радянські газети, а деякі — посиляли газети додому: хай і батьки почитають!

Запам'ятався цікавий епізод: іде наша перекладачка на роботу. Біля входу вартовий в американській формі вимагає показати перепустку. Часу до початку судового засідання залишилось зовсім мало, а вона не може знайти перепустку, нервує, перебирає речі в сумці, але безрезультатно. Вартовий подивився на неї, оглянувся, чи немає поблизу офіцера, махнув рукою і мовив: «О'кей!» Перекладачка продовжує шукати. Тоді він каже їй українською мовою: «Я скавав тобі «О'кей», чого ж ти чекаєш? Іди».

...Терези справедливості... Хай вічно тримає їх у руках древньогрецька богиня Феміда. Але хай не буде солоною від сліз пов'язка на її очах і хай народи світу врятують планету від злочинів, щоб одвічні терези зупинилися в рівновазі і мирному спокої. До цього закликають уроки Нюрнберга.

Із зграї яничар і убивць

Вересневий день 1941 року повільно хилився до вечора. Селяни в цю передвечірню пору хутчій поспішали до домівок, щільно зачиняли ворота і двері, з острахом очікуючи ще однієї окупаційної ночі. І раптом село здригнулося від церковних дзвонів. Дзвонили безладно, мідь то рокотала на повен голос, то на якусь хвилю змовкала, і тоді чути було людський зойк. Катували першого голову колгоспу із села Оглядів Василя Івановича Зварича. Потім поліцаї з жовто-блакитними пов'язками на рукавах повели свою жертву за село і розстріляли.

І в цю ж пору, під церковний дзвін, постріли і людський стогін, давав присягу на вірність «справі ОУН» Роман Дідух. Приймав його в націоналістичну банду сам Іван Стець. Запеклий оунівець, він восени 1939 року, після возз'єднання західноукраїнських земель у єдиній Українській Радянській державі, втік за кордон, де проходив вишкіл у фашистів. І ось тепер Стець повернувся у формі гітлерівського лейтенанта, пихатий і войовничий. Тільки зістрибнувши з фашистського обозу, відразу присвоїв собі роль хазяїна в Оглядіві і навколишніх селах, почав створювати банди, що разом з окупантами взялися насаджувати в районі «новий порядок». Членом однієї з банд стала і мати Дідуха, ревню виконуючи обов'язки «господарчої», тобто розпорядниці майна. Чи треба пояснювати, чиє то насправді було майно і як припливало воно до хати на околиці Оглядова.

Знав про це і Роман, та не знудило його від людської крові, яку нерідко треба було змивати з чужих піджаків і блузок. Прагнув і собі долучитися до «борців за Україну». Стець гідно оцінив бандитські пориви юнака: одержавши кличку Влодко, Дідух став щось на зразок ад'ютанта бандерівського «зверхника», а заодно — і зв'язковим між націоналістичними бандами. Вислуговувався заповзято, і той же Стець в грудні 1943 року зарахував його бойовиком так званої служби безпеки ОУН, доручивши пост особливий — виконавця вироків.

— Отже, перебуваючи в оунівській банді, ви, по суті, виконували роль ката? — запитує суддя Дідуха.

— Так, — відповідає підсудний.

Протягом десяти днів на виїзному відкритому засіданні судової колегії в кримінальних справах Львівського обласного суду розглядалася справа колишнього оунівського бан-

дита Р. А. Дідуха. Страшна картина злочинів, скоєних бандерівським катом, постала перед учасниками судового засідання, сотнями жителів Радехівщини, що з дня в день заповнювали зал районного Будинку культури. Десять томів кримінальної справи відображають кривавий шлях злочинця, який понад сорок років уникав справедливої кари. Затриманий навесні 1945 року органами держбезпеки, Дідух тоді приховав більшість фактів своїх злодіянь, до того ж видав себе за неповнолітнього, що значно пом'якшило вирок. Потім на довгі роки поселився далеко від рідних місць, упевнений, що вдалося спритно замести сліди.

Але пам'ять людська — незгасна. Ішли роки, та не загоювалися рани у серцях матерів, дружин, братів і сестер тих, кого позбавив життя кровожерливий есбіст. Відкривалися нові обставини і факти його злочинів, знайдено переконливі матеріали і докази. Тому президія Львівського обласного суду скасувала попередній вирок, і колишній оунівський кат знову сів на лаву підсудних.

...Березень 1944 року. Червона Армія, громлячи фашистських загарбників, наближалася до західних областей України. І чим палкіше поневолене населення краю чекало дня визволення від ворога, тим знавісніліше лютували найманці фашистської Німеччини — оунівські головорізи. Знищивши радянських активістів, зачинателів колгоспного руху, бандерівці взяли за членів їхніх сімей, рядових колгоспників, учителів, тих, хто згодом міг засвідчити криваві злочини фашистських прихвостнів.

Увечері 26 березня бандити із зграї Стеця пригнали до Оглядівської школи мешканців села Івана Мусія, Петра Фуїну, Миколу Шумського та директора школи, прізвище якого в ході слідства встановити не вдалося. Серед тих, хто зганяв своїх односельців «до ніг» ватажка банди, був і есбіст Дідух. Познущавшись над ні в чому не повинними людьми, бандити зв'язали їм руки, кинули в сани і доручили Дідуху відконвоювати приречених до місця страти, що той і зробив. Таким був перший крок теперішнього підсудного до катівського ремесла. А вже через місяць чергову «операцію» він проводить сам.

Свідчить житель села Оглядів Адам Васильович Шарко:

— Восени 1941 року оунівці вбили мого батька, що до війни працював головою сільського споживчого товариства, і голову сільської Ради Йосипа Казанівського. А тієї ночі на 26 березня 1944 року, коли банда Стеця розправилася з чотирма нашими односельцями, бандерівці напали і на нашу хату. Матері, мене і брата вдома не було: знаючи, що за нами полюють, ми ночували в інших людей. Озлоблені бандити викрали коней, свиней, пограбували хатне майно...

І ось одного квітневого вечора у наш садок прокрався Дідух. Нічого не підозрюючи, мій сімнадцятирічний брат Андрій вийшов з хати. І тут пролунало два постріли. Брат упав мертвий. Тоді Дідух увірвався до хати і двічі вистрелив у маму. Та схибив у темряві бандит, потрапив у обидві руки матері...

Цього промаху не міг собі простити есбіст Влодко. І пізніше його катівська рука не здригнулася ні разу.

У липні 1944 року Радехівський район, а згодом і всю Львівщину, було визволено від фашистських загарбників. Боячись народного гніву, утік зі своїми хазяями бандерівський «зверхник» Стець. Та не склав зброї оунівський терорист Дідух. Націоналістичні банди позакопувалися у свої норі в лісах, убивствами, катуваннями, пожарищами й грабунками намагаючись залякати людей, перешкодити утвердженню нового життя у визволених містах і селах. За Дідухом і далі залишили пост ката, причому тепер він уже не конче дочікувався вказівки «зверху», а й сам присвоїв собі право вбивати і грабувати.

...Десь на Смоленщині, чи, може, на Поділлі, на березі Дону чи тихої Ворскли понад чотири десятиліття тужить солдатська вдова, розшукують місце загибелі батька двоє уже давно дорослих дітей. І не знають вони, що у квітні 1987 року посеред Оглядова на Радехівщині виросла братська могила, у яку урочисто перезаховали останки убитих оунівською бандою людей. На гранітній плиті поруч з прізвищами закатованих односельчан жителі Оглядова викарбували: «Невідомий Солдат, загинув у серпні 1944 року». Того червоноармійця убив Дідух. Убив підступно, як, зрештою, підступними й цинічними були всі злочиння бандита.

Чи служив той солдат у тилових військах, а чи був піхотинцем, що після поранення доганяв свою частину? Мабуть, ми ніколи вже не дізнаємося про це. Їхав він того серпневого дня верхи на коні, коли з лісу за селом вийшов Дідух. Побачив коня, побачив закинутий за спину червоноармійця автомат — і тут же в голові бандита виникає підступний план. Прикинувшись п'яним, він дочекався, поки солдат порівняється з ним, і тоді «попросив закурити». Поліз солдат за тютюном — і враз зустрівся з націленим в обличчя дулом пістолета. «У мене двоє дітей», — тільки і встиг промовити червоноармієць.

Пролунав постріл. За якийсь час, нашвидку закопавши труп, бандит забрав коня, автомат, шинель, польову сумку і подався в ліс.

Свідчить жителька Оглядова Марія Юріївна Яцина:

— Жила я тоді по сусідству з хатою Дідухів. Недобра слава ходила про підсудного. Часто в нього збира-

лися бандерівці перед тим, як їти вбивати людей. Ані я, ні інші мешканці села не ризикували зайвий раз показатися йому на очі. Дідух не просто чинив свої криваві злочини, але й хизувався ними. Пам'ятаю, зібрав він якось на вулиці і дорослих, і дітей — і став розписувати, як «хитро» вбив червоноармійця, забравши в нього коня і зброю. І досі моторошно від його хижого погляду у ту мить.

Свідок Марія Іллівна Бутлер:

— Іду одного разу повз хату Дідухів — і бачу Романа біля перелазу. «Ти чув,— запитую,— що Маньку Баранецьку вночі убили?».— «Чув, чув,— відповідає він,— то моя робота».

Дідух не просто ретельно виконував свою катівську роботу, він пишався своїм становищем у банді. Його колишній спільник М. Похалюк, який за скоєні злочини відбув справедливе покарання, на суді заявив:

— Оунівська служба безпеки діяла так само, як гестапо. Влодка боялися навіть члени банди. Усі знали його підступність і жорстокість, знали, що він не зупиниться ні перед чим, коли запримітив для себе жертву. Тому і рядові «боївкарі» намагалися не мати з ним жодної справи. Він знав про це, хизувався своєю владою.

Навіть багато років після свого розбою «слава» ката розпирала Дідуха. Якось, хильнувши оковитої, підійшов до сестри вбитого ним Антона Шарка і, єхидно усміхаючись, запитав: «Чи впізнаєте мене, тітко?»...

Його упізнали. Його злочинів не забули, не простили люди. Один за одним виступають свідки злочинів бандита — і кров холодне в жилах від їхніх розповідей.

Зв'язавши тринадцятирічного Василя Шкрабу, Дідух гнав його, збиваючи, через усе село до хати родича Кріси Іллі. Залишивши одного бандита пильнувати хлопця, есбіст разом з іншим пішов до ближнього лісу, вирізав товсті дубчакі і власноручно почав катувати дитину. Мати Василька впала в ноги бандитові, просила пощадити ні в чому не винного хлопчика. «Забирайся звідси,— визвірився Дідух,— а то й тобі буде те, що йому». Напівживого вивели підлітка з хати і потягли в ліс. «Від знемоги хлопець упав, тоді я відштовхнув його ногою і вбив пострілом у голову»,— зізнається на судовому допиті бандит.

«Копнув ногою — і вбив», «приставив пістолет до скроні — і вбив», «прицілювся у потилицю — і вбив»... Такі зізнання оунівського сокирника, припертого в кут численними свідченнями, матеріалами експертизи останків закатованих ним жертв, іншими доказами, звучали в залі протягом усіх днів судового процесу. І зал болісним стогоном відлунював на цей «реєстр» кривавих справ бандерівця. «Постріл у голо-

ву — це був мій почерк»,— додасть Дідух істотний штрих до своїх показань.

Сорок два роки не знала про долю своєї дочки Олени Євдокія Семенівна Цвіток з Вінниччини. У 1940 році дівчина за скеруванням райкому комсомолу поїхала у возз'єднанні з Радянською Україною західноукраїнські області, поступила вчитися в Сокальську педагогічну школу, де й застала її війна. Пережила окупацію, а після визволення Львівщини від фашистів стала вчителювати на хуторі Бабино біля Оглядова. В листопаді 1944-го написала листа, що збирається додому, грошовий переказ матері вислала. На тому слід її пропав... Не змогла вісімдесятисемирічна Євдокія Семенівна приїхати на суд у Радехів. Приїхав брат учительки, Станіслав Степанович. Приїхав, щоб вклонитися праху старшої сестри. Щоб глянути у вічі катові і запитати перед тисячолюдним залом: «За що знищив Оленку?».

Дідух забрав її з хати, де вона квартирувала, посеред білого дня. Привіз на узлісся біля Оглядова і застрелив. Тоді зайшов до хати своїх родичів Крісів. «Ходіть зі мною, я вам щось покажу»,— сказав до двоюрідної сестри Марії і її подруги Стефи Матерацької. Привів їх до кущів, де лежала мертва вчителька, і каже: «Можете забрати собі її спідницю і кофту, бачите, одяг чистий і зовсім новий». Дівчата тільки жажнулися.

— Коли Дідух повернувся до хати, мама якраз макітру з варениками на стіл поставила,— розповідає Анастасія Іллівна Кріса.— Почала дорікати Романові за його (чорні справи, за вбивства невинних людей. Тоді Дідух, визвірившись, кинувся до столу, занурив свої закривавлені руки в макітру — і вареники враз почервоніли. «А тепер їжте»,— кинув злорадно і пішов з хати.

На совісті підсудного — смерть однієї з перших комсомолок села Ганни Петруш. Катували її перед тим у хаті Дідуха. Свідок М. Бутлер розповідала судові, що на прохання матері Петруш зайшла до Дідухів, щоб дізнатися про долю дівчини і виблагати для неї життя. У снігах було темно, тільки за перегородкою хтось важко стогнав. Коли запитала про це матір Дідуха, та, не зморгнувши й оком, відповіла: «Тобі причулося, ніхто не стогне. Хіба, може, собака?».

Через тиждень постріл у голову обірвав життя подруги Ганни — Матрони Хоростецької. Чим завинила перед бандитом дівчина? «Мені не сподобалося, що вона часто ходить в райцентр,— пояснив на суді Дідух.— А ми ж наказували: зі села — ні кроку!».

Так, бандерівські головорізи бісились від того, що ні погрози, ні катування, ні навіть смерть не могли поставити людей на коліна, залякати, відвернути від Радянської влади.

Убив Дідух вчительку Олену Цвіток — але навчання у школі тривало. Убив комсомолку Петруш — у відповідь сільська комсомольська організація зросла удвоє. Убив підлітка Андрія Шарка — його старший брат Адам очолив винищувальний загін, який один за одним викурював бандерівські лігвиська з навколишніх лісів... Оунівський кат Дідух, або, як зневажливо прозвали його в селі, Рачок, усвідомлював, що наближається і його кінець. І від того шаленів ще більше...

У зал судового засідання входить свідок Катерина Василівна Гавриш. Дідух відчув себе вельми незатишно на твердій дерев'яній лаві, його обличчя густо вкрилося червоними плямами. Катерина Василівна — його тітка, і в часи свого кривавого розбою він частенько гостював у неї.

— Приходив зі зброєю, розлягався на тапчані і «відпочивав»,— говорить свідок.— Не виженеш, бо знала, чим це може скінчитися. Ото лежить одного разу — і завів розмову, від якої мурашки по спині забігали: «Є люди, які, буває, вб'ють kota чи там пташину яку — і вже совість їх мучить. Яка совість? Я от 23 чоловік відправив уже на той світ — і ніяке сумління мене не гризе». Тут до хати увійшов ще один бандит і каже: «Ходи, Влодку, вона вже вдома». Тієї ночі не стало Ганни Петруш...

На обеліску в центрі Оглядова, де викарбувано ім'я першої сільської комсомолки, значаться й прізвища 108 односельчан, що полягли смертю хоробрих на фронтах Великої Вітчизняної війни. А всього з Оглядова і навколишніх сіл воювати з фашизмом пішли 238 чоловік. Почуття синівського обов'язку перед Батьківщиною — не для дідухів, степів та іже з ними. Навпаки: оунівці всіляко перешкоджали мобілізації в Червону Армію, знищували тих, хто ішов здобувати перемогу над ворогом... У серпні 1944 року з Лопатина через Оглядів на станцію Радехів направлялася велика група призовників у супроводі працівників райвійськкомату. Зупинилися на відпочинок у клубі. Ось тут, як згодом з'ясувалося, за задалегідь розробленим планом, на них напали бандерівці, однією з груп яких керував Дідух.

— Коли почалася стрілянина, ми з сестрою Ольгою виглянули у вікно,— свідчить на суді очевидець цього бою М. М. Турянська.— Заховавшись за кущі неподалік нашої хати, у бік клубу стріляв з автомата Дідух. Досі пам'ятаю його перекошене обличчя, страшні очі...

Як не намагався володіти собою на суді колишній бандит, його хижий погляд усе ж проривався то в переповнений зал, то в бік чергового свідка. Як не викручувався він, намагаючись применшити свою роль в оунівському терорі, перекласти вину на інших, факти злочинної діяльності були доведені в ході судового слідства повністю.

— Понад 300 мирних жителів Радехівщини впали жертвами розгулу бандерівщини,— сказав у своїй промові державний обвинувач, перший заступник прокурора Львівської області, старший радник юстиції І. Д. Заплотинський.— Лише на території Оглядівської сільської Ради закатовано, розстріляно, задушено 80 чоловік. У їх числі — радянські активісти, військовослужбовці, жінки й підлітки, убиті підсудним Дідухом. Зрадивши Батьківщину, добровільно вступивши в антирадянську організацію українських буржуазних націоналістів, що перебувала на службі в німецьких фашистів, Дідух вчинив страшні злочини проти рідного народу. Нема обставин, які б пом'якшували його вину. Навпаки: на судовому засіданні було викрито справжнє обличчя оунівського ката — його жорстокість, підступність, цинізм, мародерство. Зрештою, таким є обличчя і самої ОУН, яку Ярослав Галан влучно назвав бандою яничар і убивць...

— Іменем Української Радянської Соціалістичної Республіки...

У глибокій тиші переповненого залу звучать слова головуючого на судовому засіданні, члена Львівського обласного суду Є. І. Крючкова-Дворецького. За здійснення злочинів, передбачених частиною першою статті 56 і статтею 64 Кримінального кодексу УРСР із застосуванням Указу Президії Верховної Ради СРСР від 4 березня 1965 року «Про покарання осіб, винних у злочинах проти миру і людяності і воєнних злочинах, незалежно від часу скоєння злочинів», Дідуха Р. А. засуджено до найвищої міри покарання — розстрілу. Присутні схвально зустріли вирок колишньому оунівському кату.

* * *

Того дня, коли було оголошено вирок, я знову відвідав Оглядів. Напрочуд красиве, оточене зеленою підковою лісу село. Широкі асфальтовані вулиці, чепурні оселі, густі крони садків. У розпалі кошовиця, і на все село впереміш із запахом липового цвіту розноситься аромат свіжого сіна... Оглядів працює, вчиться, мріє, впевнено крокуючи у день завтрашній.

А під могутніми ясенами здійсмається стрімкий обеліск. Понад півтори сотні прізвищ односельців викарбувано на камені: тих, що не повернулися з фронтів Великої Вітчизняної, і тих, що впали у боротьбі з оунівськими бандитами. На гранітних плитах — квіти. Пам'ять про героїв — безсмертна.

Але нічого не забули жителі Оглядова. Не буде прощення тим, хто намагався зупинити поступ нового дня. Ще до судового процесу тут відбулися сільський сход, громадсь-

кий суд, учасники яких гнівно затаврували мерзенних зрадників народу. На жаль, не всіх їх покарано. Знайшов, зокрема, пристановисько за океаном і оунівський верховода Іван Стець, під орудою якого діяли Дідух і йому подібні. Тому трудівники колгоспу «Більшовик», всі жителі району, хоч і відбувся судовий процес над бандерівським катом Влодком, справу закритою не вважають. Народ не прощає. Лава підсудних чекає на інших із зграї яничар і убивць.

Не прощають катам безсмертні Кортеліси

*Чому за океаном ходить на свободі один з них —
військовий злочинець, на совісті якого сотні стра-
чених особисто або за його розпорядженням мир-
них мешканців волинських сіл, зокрема й Кортеліс,
П. Дейнека?*

Майор поліції Ю. Голлінг був арійцем у найвищому, як він вважав сам, розумінні цього слова. Раз так, повинен «бездоганно» винищувати українців, взагалі слов'ян, євреїв... Стирати з лиця землі їхні села. Адже лише за цієї умови на розлогих просторах Росії може запанувати тисячолітня імперія, у якій саме вони, чистокровні арійці, будуть повновладними повелителями тубільців, кількість яких встановлюватимуть самі в залежності від потреби в рабах. А ті каторжно працюватимуть для блага переможців. У перемогу ж гітлерівців Голлінг також вірив твердо й беззастережно. Вважав, це справа кількох тижнів, оскільки доблесні війська фюрера стоять уже під Москвою.

Такою була філософія нациста, котрий у Ратнівському районі став одним з керівників військової окупаційної поліції. Голлінг знав, як її, цю філософію, втілювати в життя. Тотальне знищення мирного населення, вивезення найміцнішої молоді на роботу в Німеччину, направлення за найменший непослух у концтабори — ось було його кредо.

Аж тут — таке неподобство (хто б міг подумати про це!): кортелісці — мешканці одного з найбільших у цій лісовій глухомані сіл спорядили свій партизанський загін. За командира в них Борис Михайловський — кадровий військовий, який дивом уцілів у Брестській фортеці, а бійцями — не лише колишні оточенці, що у перші дні війни прибули в цю глухомань, але й чоловіки з Кортеліс, навколишніх хуторів, кількох білоруських сіл, які поруч з Волинню. Не дають ці нахаби спокою ні їм, фашистам, ні поліціантам: нещодавно розгромили поліцейські дільниці у Кортелісах і Ратному, почувують себе господарями на дорогах. Мусить нарешті майор Голлінг за них узятися. До речі, він уже двічі попереджав кортелісців, що за зв'язки з партизанами село буде стерте з лиця землі, а всіх мешканців — страчено. Нещодавно дві партизанські сім'ї привселюдно розтерзали на сільському майдані, але, видно, не вплинуло це на селян.

Узяв карту. Ось тут — Кортеліси. Навколо — вісімнадцять хуторів. Це в Ратнівському районі. А від них — рукою подати до білоруських сіл Бірки, Заболоття, Борисівка. Звідти також пішов народ у партизани. Тож скільки терпіти таке зухвальство? Вогнем, лише вогнем і мечем потрібно викоринити цю комуністичну заразу...

На карті намалював трикутник. Так і операцію назвав — «Трикутник». Усі села й хутори, що ввійшли сюди, будуть спалені, а населення — знищене. У центрі — Кортеліси. Майже три тисячі мешканців. В основному старики, жінки й діти — чоловіки на фронті або в партизанах. Ну й що? Всіх треба знищити, село спалити...

Операція розпочалася на світанку 23 вересня 1942 року. У середу, яку й сьогодні іменують «чорною»...

За наказом майора Голлінга знищенням Кортеліс зайнялися яничари із роти «Нюрнберг» та банди українських буржуазних націоналістів. Початок операції — половина шостої ранку.

Свідчення Федори Лавринівни Круш:

— Удосвіта хліб пекти стала. Всунула в піч. Крізь вікно бачу, сусіда наш Василь Лихван коня повів на пашу. Тато Лаврін встали...

Небавом сусіда біжить з конем назад, кричить нам: «Село оцеговано німцями». Тато дітей побудив, а крім мене, були у них Кирилко, Нікін, Світлана, Ганя... Все малеча...

А в центрі ми жили. Бачимо: фашисти людей женуть вулицею. Поліцаї з німцями й у наш двір сходять: на сход! на сход! — кричать. Тато каже: «То я піду, а ти з дітьми й хлібом лишайся». А малі: «Ми з татом підемо, бо страшно без тата залишатися».

Я за піч сховалася. Поліцаї до хати зайшли, хліба з печі гарячого дістали, їдять. Нема тут нікого, кажуть. Ще хлібину витягнули, татові чоботи один взув. Пішли.

Подумалось: і мені можна йти, вони хліб мій їли, то не зроблять мені лиха. Нічого й про розстріл не казали...

Одягаюся. Глянь: знову в хату поліцаї. Не пам'ятаю, як вистригнула на горище. Там уже сусіда Огана Лихван з дитинкою, Дарцею, сиділа. Лягли, не дихаємо. Довгенько в хаті були поліцаї, їли... Нарешті пішли геть.

Тихо стало, страшно. Я сніпок з покрівлі витягнула — подивитися, що робиться надворі. І прикипіла. Тітка Огана відтягує — не могу крока ступити, навіть поворухнутися. Закам'яніла...

А там таке робиться... Ведуть нелюди сільчан до ями, з хат навколишніх по п'ять-десять виводять. І там — розстрілюють... Дехто хотів утікати, доганяли й розстрілювали...

Баба Христина Цвіруха з онуком на коліна, так і забила їх... Чийсь хлопчик був з дерев'яним іграшковим автоматом, німець взяв його на руки. Думала, гратися з ним буде... Кинув хлопчика в яму, до тих розстріляних...

Підвода під'їхала. Кілька старих бабусь на возі... Штовхають їх гвинтівками, ті не злазять. Стало кілька поліцаїв, перевернули фіру в яму...

Дівчинка кинулась тікати від ями... Вони по її ніжечках кулями... Мама її хоче підійти, вони по мамі...

Три дочки Василя Гірника обіймали тата зі страху. Так і впали всі разом...

У вуйка Василя під маринаркою внучка була, немовлятко. В ямі побачили, добили...

Голови, руки з ями підіймалися...

Так карателі оточили спозаранку Кортелісі грізною стіною. Прочісували кожен двір, пасовища, городи, клуні. За першим оточуючим загоном, у якому були лише фашисти, пішов другий — з українських поліцаїв. Ті з холуйським педантизмом винюхували все живе у кожному дворі, кожному виярку, під кожним кущем. Усіх гнали у центр села, на площу. Тоді кидалися грабувати людське майно. Накладали на вози все, що потрапляло під руки, виводили із стаєнь худобу, живність...

Свідчить Марія Олексіївна Корнелюк:

— Тієї ночі я, чотирнадцятирічне дівчисько, не ночувала дома: копала картоплю на Млиново, там і заночувала. Чула, як спозаранку з центру села нісся рев автомобільних моторів. Пострілів не чула, як потім дізналася, фашисти спеціально вмикали машини на повну потужність...

Батька, матір, бабцю, сестру та двох братів стратили тоді нелюди.

Сусід Сахарчук Никон Іванович, спасибі йому, не пустив мене тоді в село. Сам якимсь дивом уцілів, вислизнувши з рук убивць. Розповідав, що особливо старалися біля ями бандерівці Петро Дейнека та Козак Дмитро.

Через три дні, коли вже село дотла згоріло, бо підпалили його після страти людей, прийшла в центр, до ями. Думала, може тіла відшукаю рідних... Де там! Сочилася з-під землі, якою вкрили сатрапи цю братську могилу, червона вода... До сьогодні кам'янію, як згадаю про це...

Жили ми всю зиму в лісі: натрапили б на нас фашисти чи поліцаї — відразу б знищили...

Через рік на хуторі Рябине перше весілля після «чорної середи» гуляли. Федір Дордюк женився. Ось тоді я вже особисто познайомилася з «почерком» Петра Дейнеки. Увечері під його командою налетіли круками на весілля банде-

рівці. Дейнека полоскав з автомата по людях, наче милу серцю пісню співав...

Не знаю, як вдалося мені вистрибнути через вікно, сховатися між соснами. Кулі лише свистіли за мною... Одна вухо зачепила...

А хату з гостями бандити спалили... Ось такий кривавий банкет влаштував цей нелюд...

Кажуть, тепер він у Канаді, видає себе за пристойного громадянина... Ні, кат мусить зазнати заслуженої кари...

«Чорної середи» 23 вересня 1942 року нацисти та їх бандерівські поплічники знищили 2875 жителів Кортеліс, серед них — 1620 дітей. Вони спалили 715 хат, залишивши на місці села величезне згарище. Один лише обгорілий дуб уцілів. Стоїть у центрі й зараз — німий пам'ятник жертвам душоубів.

Суворя тиша панувала на місці Кортеліс протягом двох років, аж до приходу Червоної Армії. Ті одиниці сільчан, що дивом не потрапили в лабеті смерті, жили в лісі, чоловіки пішли у партизани, щоб зі зброєю в руках мстити ворогу. На початку 1943 року в Ратнівському районі вже діяв новий партизанський загін імені Щорса. Командиром його був один з організаторів підпілля на Поліссі І. І. Радько, комісаром — учитель із села Кортеліс комуніст Яків Карпук.

Кортеліси, наче цей невмирущий Фенікс, піднялися із згарищ...

...Перше вересня 1987 року. Ласкавому сонечку посміхаються юні Кортеліси. Полум'яніють на шести братських могилах, у яких захоронено жертви фашистського розгулу, червоні квіти. Млосно пахнуть вони у руках людей, котрі сьогодні піїхали в це село-пам'ятник.

Є Кортеліси. Живуть Кортеліси.

Радістю й тихим смутком бринять вони у наших серцях.

Як білоруська Хатинь, як чеське Лідіце, як французький Орадур.

Як ще сто шість сіл Волині, котрих у роки фашистської окупації спостигла доля Кортеліс. Голлінги й дейнеки намагалися таким чином стерти з лиця землі життя радянське. Не вийшло! У болотах поліських знайшов своє безслав'я майор поліції Голлінг, голодні вовки розтерзали його тіло. Справедливо мовиться: вовкові — вовча смерть.

А ось інший сатрап — П. Дейнека у 1944 році обачливо дременував з радянської землі із своїми недобитими хазяями. Та про нього — подальше.

Про нього і йому подібних запроданців українського народу йшла мова на представницькій маніфестації, котра відбулася першого вересня — у День миру — біля меморіалу в невмирущих Кортелісах.

Сорок шість років минає від часу звірячої розправи над кортелісцями. Сорок шість років. Але кожен з тих тринадцяти, котрі ще живі, до найменшої деталі пам'ятають цей трагічний день. Не стирається, не зітреться він. І ми, котрі ділимо з ними горе втрати, ділимо й радість сьогодення, не маємо права забувати про це. Ще і ще раз звертаючись до незгасної пам'яті полеглих у боротьбі з фашизмом, кожен з нас повинен, наголошували на маніфестації промовці, самовіддаючою працею на благо Вітчизни зміцнювати мир, бути в перших рядах борців за нього. І не прощати запроданцям їхніх злочинів проти рідного народу, котрі втекли від справедливої розплати за кордон.

Ще раз повернемося до злодіянь того ж Дейнеки, уродження села Видраниця Ратнівського району, котрий осів зараз у Канаді, в місті Торонто.

Свідчить Христина Пантелеймонівна Нікончук:

— Чотирнадцять літ було мені, як втратила батька... Було це в жнива, сорок третього...

Батько мій — Пантелеймон Максимович Боровський — був членом Комуністичної партії Західної України, боровся за возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною. Буржуазний польський уряд запроторив його в тюрму, вийшов він з неї у славному 1939-му, коли на західноукраїнські землі прийшла зоря свободи. Відразу батько та інші сільські активісти взялися за організацію в Кортелісах колективного господарства. Одного трактора мали в артілі. На ньому й поїхав батько з частинами Червоної Армії, як почалася війна. Потрапив у полон, у концтаборі його мордували фашисти. Втік звідти. Вернувся в село й відразу активно включився у боротьбу з фашистами. Став першим помічником партизанів у Кортелісах.

Одного разу наскочила жандармерія, допитувала батька, чи ночували у нас ті партизани, котрі зірвали моста на ковельському шосе. Не давали йому спокою й бандерівці, особливо Дейнека. Однієї серпневої ночі вони знову прийшли до нас «у гості». Верховодив ними Дейнека, а біля нього крутилися Котюх і Крайнік.

Спочатку іронічно запитували, де наш комсомольчик. Мали на увазі брата Карпа, першого комсомольця на селі, якого вивезли фашисти на каторгу і який звідти не вернувся.

Тоді Дейнека до батька: «Ну, голово, збирайся, настав і твій час». А до війни батько був головою сільради.

Не хотів батько з ними йти, почали бити його шопмолами.

Довго били... А тоді Дейнека зайшов у кімнату й вистрелив батькові в голову...

Свідчить Марко Якович Жерш:

— Якось вертали жінки з поля й співали. Дивно було слухати пісню, коли навкруг смерть панувала.

Прислухався, а це ж пісня-плач! Так люди прощалися із вбитими й замордованими. Співали на той раз про Кіндрата — сина мого старшого брата Сергія. Кажуть мені люди: бачили його, нашого комсомольця, на Лисій горі, по груди закопаним у землю.

Поїхали туди... Що побачили, страшно й зараз згадувати, через стільки літ. Стали брати за руки, а вони обвисають. геть поперебивані і повикручвані. Так його Дейнека зі своєю бандою катував.

Відкопали ми Кіндрата, стали піднімати, аж бачимо, що він ще й прострелений...

Про звірства П. Дейнеки з болем згадували на маніфестації М. І. Березюк, М. К. Гуль, інші мешканці Кортеліс та навколишніх сіл. Наголошували: виконуючи накази німецьких верховодів, Дейнека люто переслідував радянських активістів, патріотів, громадян єврейської та польської національності. Дейнека особисто та з допомогою інших поліцаїв арештовував, катував й убивав радянських людей. Причому не одиниці, не десятки, а сотні жертв на його бандитському рахунку. Служив він фашистам добровільно з 1941 року, у банді УПА був заступником коменданта боївки СБ під кличкою Сокіл.

У 1944 році втік за кордон. Проживав в Англії, десять років — в Аргентині, а потім переїхав у Канаду.

Не може фашистський прихвостень обминути заслуженої кари! — така однастайна вимога учасників маніфестації. Більш ніж три тисячі її учасників поставили підписи під зверненням до прем'єр-міністра Канади Б. Малруні з вимогою видати радянському правосуддю нацистського військового злочинця П. Дейнеку. Вимагаємо не тільки від свого імені, наголошували вони, але й від імені тих, чиє життя обірвала друга світова війна, тих, хто вже ніколи не зможе посміхнутися сонцю, заспівати пісню, посадити дерево, обійняти своїх дітей.

Пам'ять про них кличе нас, не дає спокою...

Цей справедливий голос підтримав і гість Радянської України — Сол Літтман, відомий канадський журналіст.

Ще в червні 1980 року Сол Літтман у газеті «Торонто стар» надрукував статтю «Розшуки воєнних злочинців у Канаді майже не ведуться». У ній автор пристрасно будив громадську думку, закликав її бути небайдужою, коли йдеться про торжество справедливості, переконував, що для нацистських злочинців не може бути строку давності за скоєні злочини, за них вони повинні відповісти сповна. Лише тоді може бути чистою людська совість.

І знову канадський журналіст прибув на Україну в пошуках нових документів про звірства на її території в роки війни фашистських загарбників та їх бандерівських посіпак.

— Завдяки старанням прогресивної громадськості уряд Канади пішов у цій справі назустріч, було створено так звану комісію Жустіна Дешена, котра зайнялася вивченням у країні питання нацистських злочинців,— розповідав Сол Літман.— Під тиском незаперечних фактів комісія змушена була визнати, що проблема фашистських злочинців, насамперед з числа колишніх бандерівців, стоїть у нас гостро; не одиниці, як намагалися стверджувати українські буржуазні націоналісти, а сотні прихвоснів нацизму безкарно проживають на території Канади. Комісія наголосила, що наша країна також повинна дотримуватися міжнародних конвенцій щодо видачі військових злочинців, котрі у роки другої світової війни діяли на території Радянського Союзу, Польщі, Угорщини, Румунії... Запропоновано три засоби. Насамперед, вислати колишніх нацистів у ту країну, в якій скоїли вони злочин. Але це в тому випадку, коли між Канадою й цією державою підписана спеціальна угода. Як відомо, з Радянським Союзом її не маємо.

Другий шлях — судити в самій Канаді. На перший погляд, вихід непоганий, але й тут чимало бюрократичної тяганини. Нарешті, можна вчинити за прикладом Сполучених Штатів, котрі, згідно з законом, можуть вислати з своєї території і позбавити громадянства тих, хто приховав своє нацистське минуле. Словом, боротьба ще попереду...

Так, проблема існує. Подив і обурення викликає у нас той факт, що недавно канадська «королівська комісія по розшуку воєнних злочинців» фактично реабілітувала дивізію СС «Галичина», у складі якої були такі ж вояки-головорізи, як Дейнека. Місце ж цих терористів — на лаві підсудних, за місцем скоєння злочинів, там, де вони залишили після себе могили, кров і сльози.

Скажімо, лише уродженців і колишніх мешканців Волинської області, котрі у роки війни стали німецькими пособниками-карателями, а тепер звили собі кубло в Канаді, чимало. Зокрема, Й. Артищук із села Іванівка Ковельського району, С. Панасюк із села Брани Горохівського району, К. Губарик з села Цир Любешівського району, С. Кислюк із села Свинарин Турійського району, Г. Оліферчук з селища Колки Маневицького району, О. Гришук із села Лучичі Ратнівського району та інші.

Так от, важко зрозуміти, чому вбивство десятків, сотень людей залишається без покарання, коли в тій же Канаді, як і в інших країнах, вбивство однієї людини вважається найважчим злочином. Врешті, чому уряд Канади ігнорує міжна-

родно-правові угоди щодо розшуку, видачі і покарання нацистських військових злочинців?

У листопаді 1968 року світове співтовариство більшістю голосів схвалило Конвенцію про незастосування строків давності до воєнних злочинів і злочинців проти людяності, а наприкінці 1984 року Генеральна Асамблея ООН у резолюції, присвяченій святкуванню 40-річчя закінчення війни, наголосила на тому, що карати воєнних злочинців зобов'язані всі держави, що всі держави повинні «допомагати одна одній у викритті, арешті та виданні до суду» таких осіб.

До цього закликає і священна пам'ять жертв безсмертних волинських Кортеліс.

Кульбаба біля барака

I

Перед бараком зацвіла кульбаба. Діти стали поливати її водою, щоб вона росла швидше. Вони так сильно хотіли цього, як можуть хотіти тільки діти. І не випадково. Хтось із в'язнів склав гарну казку про цю рослину: коли прекрасна жовта квітка відцвіте, то перетвориться у білу пухнасту кульку, таку легеньку, як лебединий пух; вітер підхопить її і понесе за високі стіни з колючим дротом, а потім кулька впаде на землю і висіє зернятка, з яких виростуть не кульбабки, а диво-богатирі, котрі вступлять у бій з есесманами і визволять їх з концтабору. Звичайно, діти свято вірили у правдивість, реальну силу казки і доглядали за квіткою. Одного разу їх запримітила СС-наглядачка. Вони швидко втекли до барака, адже виходити з нього без старших не дозволялось. Нацистка, не роздумуючи, розтоптала кульбабу і покарала дітей. Але не побої засмутили їх (вони звикли й до гіршого) — есесівка розчавила ногою не просто квітку, а їх маленьку радість, їх надії, мрії про свободу...

Радянські жінки-військовополонені, у бараці яких жили діти, сприйняли дитяче горе, як своє власне. Вони розшукали на території концтабору ще дві кульбабки і посадили їх навпроти барака. А на другий день побачили — квітки були політі.

Цю історію розповіла мені львів'янка-пенсіонерка Надія Миколаївна Платонова, колишній в'язень концтаборів Штутгоф і Равенсбрюк. Звідала стільки лиха... Батька розстріляли фашисти за зв'язки з партизанами, а її, сімнадцятирічну дівчину з села Майдан на Харківщині, погнали до Німеччини на каторжну рооту. Дорогою намагалася втекти — разом з своєю недавньою вчителькою Дарією Дмитрівною вистрибнула з вагона, коли поїзд сповільнив хід. Трапилось це десь неподалік від Львова. П'ятнадцять днів і ночей пробивались вони на схід, намагались не потрапити до рук вояків вермахту чи поліцаїв. Допомогали їм місцеві люди. Та знайшовся серед них і гітлерівський лакуза, який доніс на «підозрілих» у поліцію. І знову — вагон для тварин, знову — поїзд для невільників. Тільки на цей раз маршрут дещо змінився. У концтабір. З вересня 1942 року — Штутгоф, з березня 1943-го — Равенсбрюк. Спочатку замість прізвища й імені отримала номер 14404, потім — 18406... П'ятизначні

цифри — значить, тисячі в'язнів, тисячі... А йшов лише сорок третій рік...

Слухаю Надію Миколаївну і згадую літо 1983 року — екскурсію нашої туристської групи по меморіальному музею Равенсбрюк, створеному на місці колишнього жіночого конц-табору біля міста Фюрстенберга.

Мовою документів

За час існування Равенсбрюка (1939—1945) у ньому було ув'язнено близько 133 тисяч жінок і понад 500 дітей з 23 країн, в тому числі понад дві тисячі радянських жінок. 92 тисячі в'язнів фашисти закатували — розстріляли, отруїли в газових камерах, заразили інфекційними захворюваннями, вбили «медичними експериментами», зацькували знущаннями в бункері, що був тюрмою у тюрмі, спалили в печах крематорію...

Отруєння людей газом проводилось невеликими групами і цілими тисячами. Так, у березні 1945 року у газову камеру відправили близько шести тисяч чоловік, але оскільки вона не справлялась з такою інтенсивністю, то керівництво «фабрики смерті» скоротило термін перебування приречених у камері, і звідти в крематорій надходили не тільки отруєні, але й напівживі. Робота крематорію теж була прискорена, і з нього виймали недогорілі людські тіла... І повз них примушували проходити тих, хто ще жив.

Після побаченого документального фільму, після ознайомлення з музейними експонатами — саморобними дитячими забавками з матерії і бляшок, інструментами для тортур і езекуцій, метровим проходом між високими стінами, у якому розстрілювали людей, газовою камерою і печами крематорію — ніхто не міг вимовити й слова. У кожного в очах стояли сльози, і їх ніхто не соромився...

Невже усі ці жахи могли трапитись з мільйонами людей? — не давала спокою думка. Невже могло це бути у цивілізованому світі? Було, усе було...

— У вас є діти? — якось несподівано запитала Надія Миколаївна, і важко було збагнути, яке це має відношення до теми нашої розмови.

— Дівчинка, п'ять років, — відповідаю.

— У які ігри бавиться найчастіше ваша донька?

— Мабуть, у «дитячий садок», «дочку й маму», «по-тіклініку»...

— От-от, мої онуки, коли були меншенькими, теж грались, — посміхнулась моя співбесідниця і враз спохмурніла. — Діти завжди у своїх іграх наслідують поведінку дорослих. Діти Равенсбрюка теж зрідка бавились, навіть не усвідомлюючи, який страшний навколишній світ відобра-

жається у їхніх іграх. Вони грались у «селекцію для газових камер», у «стояння на апелі», у «хворих і вмираючих». Дійсність концтабору така жорстока, така жахлива, така однозначна, що не потрібно нічого додавати чи віднімати.

Надії Миколаївні боляче згадувати. Але хіба можна забути про полювання есесівців з собаками на людей у Штутгофі? Коли хтось утікав з табору, комендант Хоппе оголошував «полювання». Втекти було практично неможливо — Штутгоф знаходився в трикутнику: з двох сторін його омивали рукави Вісли (їх ослабленій людині нізачо не перепливити), з третьої було море. Гітлерівці навіть давали в'язню фору — нехай втече якнайдалі. А тоді спускали собак. Поки відбувалось «полювання», в'язні змушені були стояти на колінах. До тих пір, поки не спіймали втікача і не приволокли його скривавлене, понівечене тіло у табір. Очолоював «процесію» Хоппе з своєю чорною вівчаркою.

— Навіть не віриться що на землі є люди, схильні забути все це. І не тільки схильні,— з гнівом говорить Н. М. Платонова.— Відомо, що колишній комендант Штутгофа Хоппе достроково був звільнений з тюрми у Західній Німеччині, садистка Герта Оберхойзер, котра скалічила у Равенсбрюку тисячі дітей і жінок, вийшовши на волю теж до строку, влаштувалась у Штокзее «за старою спеціальністю» — дитячим лікарем... А якщо взяти ширше — наприкінці війни 40 тисяч есесівців «обслуговували» концтабори, однак за весь післявоєнний час у ФРН було порушено слідство лише проти однієї десятої частини нацистських злочинців, що, як правило, відбулись легким переляком і грошовим штрафом...

— Безкарність одних злочинців,— продовжує Надія Миколаївна,— заохочує до злочинів інших, стимулює тих, хто виношує плани нових авантур, забуваючи уроки історії. Наприклад, у вересні 1987 року у Франції зчинився великий скандал, що мав великий резонанс в усьому світі. 13 вересня лідер ультраправого «національного фронту» Ле Пен заявив по радіо таке: «Мене захоплює історія другої світової війни. Але я задаю собі ряд питань. Я не кажу, що газових камер не існувало, я цього спеціально не вивчав. Але я все-таки вважаю, що це — незначна деталь другої світової...» Отаке одкровення політичного лідера, який рветься до президентського крісла. Закономірно, що окремі прогресивні організації Франції подали на Ле Пена в суд за осквернення пам'яті жертв фашизму. Заява Ле Пена не випадкова. У країнах Західної Європи і США книжкові ринки переповнені книжечками, автори яких намагаються виправдати нацизм будь-якою ціною, стверджуючи навіть, нібито таборів смерті не було.

— Як правило, на Заході власті крізь пальці дивляться

на активізацію неофашистів різних мастей, на злочини голоторізів під час війни...

— На жаль, так. Згадайте, як поставилися правлячі кола США до справедливої вимоги громадськості Любомила Волинської області видати для суду колишнього заступника начальника районної поліції С. Ковальчука, особисто причетного до вбивства близько п'яти тисяч радянських громадян. Однак замість задоволення цієї вимоги американські власті восени 1987 року дали можливість карателіві спокійно виїхати в Парагвай. Жителі міста Цюрупинська Херсонської області вимагають від уряду ФРН видачі фашистського душогуба М. Кармана, який там переховується. Стрияни ще у квітні 1987 року надіслали президенту Сполучених Штатів Рональду Рейгану листа з вимогою видати радянському правосуддю нацистського воєнного злочинця С. П. Голода, однак відповіді не отримали. Чомусь не зацікавлені на Заході і в серйозному розслідуванні Львівської трагедії — про знищення гітлерівцями італійських солдатів. Прикладів можна наводити чимало.

Та пам'ять людська не прощає — воєнні злочини без строку давності. Особливо ж не маємо права мовчати ми, колишні смертники. У Львові не так давно створено Громадський комітет по викриттю нацистських воєнних злочинців, який очолює відомий український письменник Микола Петренко, колишній в'язень кількох фашистських концтаборів. Цей комітет уже розгорнув широку діяльність у боротьбі за мир; збираються показання свідків страшних трагедій, розшукуються архівні викривальні документи, ці матеріали публікуються в пресі, надсилаються урядам і громадським організаціям тих країн, де замаскувалися варвари ХХ століття. Совість кожної чесної людини не дозволяє з цим миритись. Ці вимоги ґрунтуються на нормах сучасного міжнародного права — вони відповідають принципам видачі і покарання воєнних злочинців, які було сформульовано в заявах провідних країн антигітлерівської коаліції і закріплено в Статуті Нюрнберзького військового трибуналу. Вони набули дальшого розвитку в резолюціях Генеральної Асамблеї ООН 1946 і 1947 років, у схвалених в 1973 році Організації Об'єднаних Націй принципах міжнародного співробітництва в цій галузі.

II

Ще одна зустріч з колишньою ув'язненою № 66404 концтабору Равенсбрюк відбулась в Трускавці. Тут з 1947 року живе і працює медсестра Лідія Степанівна Рибальченко. Вона потрапила у табір смерті як військовополонена.

— В армію я прийшла як медсестра у вересні 1941 року, — розповідає Лідія Степанівна. — Потрапила в евакуаційний госпіталь № 2654, що дислокувався тоді у Воронежській області. А в перших числах серпня 1942 року мене скерували у 35-ту гвардійську стрілецьку дивізію, що терміново відправлялась на Сталінградський фронт. Тут мені довелося працювати на передовій у хірургічному загоні. Кровопробитні бої. У нас були великі втрати. На моїх очах гинули медсестри, бойові подруги. Але ніхто не міг у ті дні й подумати, що ми потрапимо в оточення. Це сталося поблизу міста Барвінково. Мене передали в гестапо, потім — у поліцію. Допит вів начальник поліції Микола (прізвища не знаю). Зрадник Батьківщини довго знущався наді мною. І я — не пам'ятаю вже, як це сталося, — схопила стілець і кинула в нього. Наступного дня зранку мене відправили у Барвінковський табір для військовополонених, де мене тримали 10 днів у одиночці. А потім — Павлоградський табір, Вознесенський...

З Вознесенського табору Лідія Рибальченко разом з другою Зіною Котик втекли. Але хтось видав їх, і вони знову опинились у руках ворогів. Увечері Лідії зачитали смертний вирок і попередили, що він буде виконаний через 24 години.

— Я стільки настраждалась, що ця звістка чомусь не справила на мене особливого враження. І все-таки 24 години очікування здавались вічністю, були страшною мукою. Кожний стук, кроки вартового ніби обливали мене то жаром, то холодом. «Ідуть, ідуть», — проносилося у свідомості. Я вже кілька разів прощалась з Зіною. Говорили одна одній якісь слова, що звучали в ті трагічні хвилини як клятва.

Але за Лідією не прийшли ні того дня, ні наступного. Тепер важко сказати, чи смертний вирок був черговим знущанням, чи не було кому його виконати, чи фашисти передумали. Лідію із Зіною переводили з катівні в катівню: Дрогобич (тут знову спроба втекти), Ужгород, Лемсдорф, Бреслау, Берлін...

— У Равенсбрюк ми прибули вже під вечір. Нас вели вулицями табору, підганяючи нагайками тих, хто відставав. Тут я побачила групу полонянок, котрі повертались з роботи. Жахливо було дивитись на цих людей, що буквально повзли до своїх бараків...

У лазні одна дівчина з обслуги тихо запитала, хто ми і звідки прибули. Почувши, що серед нас є військовополонені, вона порадила нам з Зіною після карантину вимагати скерування в 32-й блок, де знаходились військовополонені. Це нас трохи підбадьорило: значить, ми не самі.

— Першої ж ночі прокинулась від пронизливого крику, —

згадує моя співрозмовниця. — Виявилось, що бились жінки у сусідньому блоці для божевільних. Зранку я підійшла до вікна цього блоку і через ґрати побачила страшну картину. В кутку, закутавшись в одяло, сиділа вродлива дівчина. З відсутнім поглядом, вона весь час хитала головою, ніби в такт биттю серця. Потім мені розповіли, що це льотчиця Ліда (прізвища не пам'ятаю) з Києва. Прибула вона в табір у військовій формі. Дві пишні коси підкреслювали її красу. Всі любувались її гордою, стрункою поставою і захоплювались тією гідністю, з якою вона трималась перед есесівцями. Але кати зробили свою чорну справу — людські тортури, глум над тілом і душею дівчини довели її до божевілля. Згодом Лиду, як і всіх жінок цього блоку, спалили в крематорії.

Мовою документів.

Військовополонених, що прибули в Равенсбрюк, незалежно від пори року, роздягали надворі догола, обстригали їм волосся, і вони дочікувались своєї черги в лазню. Після цього в'язні вдягались у смугасті плаття-сорочки, на ноги — пантофлі на дерев'яних підшвах. На рукав пришивався номер і косинець певного кольору. У залежності від національності на косинці були літери: У — українка, Р — росіянка, П — полька і т. п. Червоні вінкелі видавались політичним в'язням, жовті з червоним — євреям, чорні і зелені — асоціальним німкеням.

— Невже щось значив колір косинця для долі в'язня? — запитує Лідію Степанівну.

— Найчастіше кримінальних злочинців табірне начальство призначало «на посади» вивідувачів, катів-екзекуторів над тими, у кого в документах значилось: «Повернення не бажане». Так, уже наперед визначався кінцевий результат «перевиховання», яким замилувала очі світовий громадськості геббельсівська пропаганда. У кого зазначалось «посилений режим», того піддавали тілесним тортурам. Існувала ціла система покарань: штрафблок, бункер тощо. Далеко не кожен міг витримати від 25 до 100 ударів палицею, стоячи чи лежачи на кам'яній підлозі — з бункера повертались одиниці. Польських жінок у таборі називали «кроликами». Над ними медики-есесівці здійснювали «наукові експерименти» з наркозом і без нього: ламали і складали кістки, пересаджували різні органи тіла, видаляли окремі м'язи, зашивали під шкіру скло, голки... Більшість «піддослідних» наприкінці війни відправили в крематорій, щоб приховати результати «експериментів».

Перемоги Радянської Армії додавали есесівцям люті. Все більше й більше приїжджало машин з мученицями

Майданека і Освенціма. Щодня з бараків виносили сотні трупів, котрі біля вхідних дверей складали штабелями, як дрова. Іноді серед них лежали й живі жінки. Прийшовши до свідомості, вони вибирались з купи, і нерідко можна було бачити, як через табір бреде гола і худа як скелет жінка, рятуючись від смерті. Незважаючи на загрозу смертної кари, їм все одно допомагали...

— А за які ще провини есесівці карали в'язнів?

— Наприклад, за те, що людина не могла працювати так швидко, як вимагалось, за поганий настрій у наглядки...

— Які роботи виконували в'язні?

— Будували бараки, мостили вулиці табору, збирали урожай з підсобного господарства... Ви, очевидно, бачили валок для трамбування доріг, що стоїть тепер неподалік від пам'ятника героям і мученицям Равенсбрюка. Тепер подібний валок штовхає потужний трактор, а тоді — жінки-в'язні, серед яких була і я. Найголовніше — не впасти під цей валок, а наступного дня прокинутись о четвертій годині ранку. Я ще й зараз, через сорок з лишнім років, нерідко прокидаюсь у цю пору, і вже не можу потім заснути. Рефлекс виробився, мабуть. Власне, фашисти і намагались добитись того, щоб в'язні втратили усі людські почуття і поводитись відповідно до вироблених у концтаборі «законів».

— І все-таки зламати дух комуністів-антифашистів Равенсбрюка есесівцям не вдалось...

— Коли ми з Зіною прибули в 32-й блок, відразу ж відчули єдність, організованість, бойовий дух «ротармійок». У концтаборі діяла інтернаціональна підпільна організація «Комуністичне кільце», яка вела антифашистську пропаганду, організовувала саботаж на виробництві, розповсюджувала листівки, допомагала хворим, доглядала за дітьми...

Ми всіляко намагались полегшити свої страждання. Пам'ятаю, наближалась 27-ма річниця Великого Жовтня. І ми вирішили зустріти цей день у 32-му блоці урочисто. Опитали надійних дівчат, хто з них міг би взяти участь у святковому концерті. Охочих знайшлось багато. З'явилась загальна таємниця; кожен старанно готував свій номер. Я повинна була танцювати. Уявляєте: ледве ноги переставляла — і танцювати! Назло коричневим нелюдам. На щастя, есесівки-наглядки нічого не запідозрили.

І ось настав той вечір, коли ми, відірвані від Батьківщини, зібравшись маленькою сім'єю, могли приєднатись до свого народу, разом з ним відзначити річницю революції. Чекали з нетерпінням, поки есесівки, закінчивши чергування, підуть додому. Концерт розпочав «хор» — тихо заспівали «Інтернаціонал». Аж мороз по шкірі пішов, це вражало до глибини

душі. Кожна ув'язнена співала своєю рідною мовою... З'ясувалось, що серед нас були здібні співачки, танцюристки, оповідачки. Усе було, як у концертних залах,— оплески, повторне виконання, поклони артистів. Не було лише волі. Але ми, незважаючи на голод, холод, хвороби і побої, знаходили в собі сили, щоб вижити. Особливо піклувались про дітей. У багатьох із них були «табірні мами», котрі як могли заміняли рідних, яких вже не було на світі.

«Табірні мами» пошили для малюків із старої одежі довгі сорочки, штанята. Дерев'яні «черевики» намагались припасувати до дитячих ніжок. Жінки слідували, щоб діти виглядали акуратно, чисто. Їм віддавали частку своїх порцій, щоб малі менше голодували; розповідали дітям казки, вчили їх грамоти, виготовляли для них забавки з кусочків дерева, з паперу; розучували тихесенько пісні — словом, робили усе, щоб діти не забули, що таке радість, що таке сміх...

Наприкінці 1944 року активістки «Комуністичного кільця» вирішили організувати для дітей новорічне свято. Про це якимсь чином довідалось табірне начальство, але, на велике здивування усіх, не заборонило свята. Більше того, начальник табору Бройнінг, старша наглядачка Бінц і староста табору Турі виявили бажання бути присутніми на вечорі. Зважаючи на це, подруга Лідії Рибальченко Марія Петрушина з-під Москви (її усі так і називали Марія-Москва) наважилась пробратись у лісок і принести до бараку маленьку ялинку. Деревце прикрасили саморобними іграшками. Марія була на це великий мастак. Малюки її дуже любили. Вона однією з перших, коли у табір привезли партію дітвори, взяла собі під опіку маленьку дівчинку-сироту Галинку.

...І ось настало 23 грудня — день зустрічі Нового року дітьми Равенсбрюка. Бройнінг виголосив коротку промову, у якій закликав дітей ставати зразковими «фольксгеносен» (громадянами) — тоді їм дозволено буде зустрічати наступне різдво вдома. Діти лише злякано блимали оченятами на людину, котра завжди навіювала на них жах. Вони відчували, що перед ними фальшивець... Заспівав «дитячий хор». «О таненбаум, о таненбаум, ві грюн зінд дайне ігель...» («О ялинко, о ялинко, які зелені твої голки...»). Всі підхопили, але раптом голоси дітей стали перериватись, вони заплакали, спочатку тихо, стримуючись, а потім усе голосніше. У дорослих теж по лиці текли сльози...

— І тут сталося щось неймовірне,— акцентує мою увагу Лідія Степанівна,— жорстока наглядачка Бінц, звір у людській подобі, піднялась з табуретки бліда як крейда і вибігла з барака. За нею вийшли Бройнінг і Турі. Навіть вони не витримали. А ми полегшено зітхнули і продовжили свято.

Ганна Сокова, наша табірна поетеса, прочитала вірші.
Пам'ятаю їх донині:

Говорит у мікрофона в красном галстукє малыш:
Новый год, что нам ты дома
В ночь сегодня подаришь?
Я хочу тебе, как брату,
На ушко слегка шепнуть:
Ты войскам нашим советским
Подскажи, чтоб быстро шли,
Чтоб к кроваткам нашим детским
Пап и мам всех привели.

Потім ми роздали дітям новорічні подарунки: по два шматочки хліба кожному. Для них, вічно голодних, це було такою радістю, яку неможливо описати. Але радість тривала недовго — малюки розійшлись по своїх блоках, де на них чекала страшна буденність. Це свято для більшості з них було єдиним і останнім у житті. Адже під кінець війни у таборі залишилось менше ста дітей...

...Недавно Лідія Степанівна побувала в гостях у Марії Петрушиної в Москві. І зустріла там її названу дочку — Галю з Равенсбрюка. У Галі двоє дітей. І вони теж знають казку про кульбабу.

В'язень № 63081 звинувачує

— Не знаю, чи можна вірити повідомленням західної преси про те, що гітлерівський кат Йозеф Менгеле віддав богові душу, але якщо це правда, то смерть у ліжку — занадто велика розкіш для нього, — сказав, довідавшись про мету мого візиту, змінний електрик виробничого об'єднання «Львівприлад» Михайло Андрійович Атаманюк, котрий пройшов через жахіття концентраційного табору Освенцім. Там він зустрівся з «лікарем» Менгеле і лише чудом уникнув смерті.

Деякі буржуазні інформаційні агентства стверджували, буцімто гауптштурмфюрер СС вже помер, інші доказували, що він і досі проживає в одній з країн Латинської Америки. Мені ж захотілося зустрітися з людиною, яка на собі відчула, що таке фашизм. Адже ми, як правило, коли йде мова про нацистські злочиння, користуємося фактами, цифрами, але іноді забуваємо, що за ними — конкретна людина, її біль, горе. Дехто на Заході взагалі радий би «забути» методичне винищення людей у концтаборах представниками «арійської нації».

— Не сподівалися ми віроломного нападу німців на Радянський Союз, — каже Михайло Андрійович. — А вже зустріч з Менгеле, — «ангелом смерті», як його називали в'язні, навряд чи хтось міг передбачити.

Я саме закінчив шість класів, коли розпочалась війна. Батько з перших днів пішов на фронт, а ми з мамою залишилися на окупованій території: сподівалися, що ось-ось повернуться наші, і ми знову заживемо усі разом. Та минули місяці, а війна тривала. Загарбники почали вихвалитися, мовляв, ми вже і Москву взяли. Незабаром я зрозумів, що це брехня, бо на початку 1942 року фашисти лютували як ніколи. А ще через деякий час селом рознеслася звістка: будуть забирати у Німеччину. Тисячі людей з Черкащини — спочатку дорослих, а потім і підлітків, завантажували, немов худобу, у товарні вагони і відправляли на захід.

Із телеграми Заукеля рейхскомісарам окупованих східних областей про застосування найсуворіших заходів при вербуванні робочої сили.

м. Берлін

31 березня 1942 р.

«Прошу вас форсувати вербування — за котре ви відповідаєте разом з комісіями — всіма доступними засобами, в тому числі найсуворі-

ше застосовувати принцип примусової праці, щоб у найкоротший строк потроїти кількість завербованих».

— Під час літніх канікул я допомагав батькам у колгоспі,— згадує Атаманюк,— та коли мені і моїм ровесникам сказали, що тепер ми повинні справно трудитися на благо «великого рейху», твердо вирішив: не бути цьому — втечу!

Він справді зумів утекти. Та першого разу був на волі лише кілька годин.

Відразу ж після прибуття ешелону у Відень їх відправили на роботу. Супроводжували колону озброєні жандарми. Дорогу перетинала залізнична колія. Зупинилися, щоб пропустити поїзд. Чи то від спеки, чи від надмірної кількості випитого шнапсу «опікуни» втратили пильність. Цього було досить. Мить — і Михайло метнувся до товарного поїзда, встиг заскочити у вагон. Боляче вдарився, на деякий час втратив свідомість. Але що там біль, коли колеса вистукують: до-до-му, до-до-му. Він ще не знав, наскільки відпрацьована фашистська машина, роками перемелюючи тисячі таких, як він. Уже на наступній станції повідомлені про втечу поліцаї з реготом і глузуванням зняли хлопця з товарняка.

Два місяці у віденській в'язниці загартували Михайла. Він тільки чекав слушної нагоди. Потім дійшов висновку: до втечі потрібно добре підготуватися. Зразкова поведінка задовольняла німців. Але чого ж задарма баланду їсти? І Атаманюка знову відправляють на роботу.

Придивляючись до своїх охоронців, Михайло одночасно запасався провіантом: кусень хліба приховає, часом картоплину у полі підбере. І таки знайшов можливість. Підвела німців пунктуальність. Через кілька днів хлопець вже точно знав, о котрій годині засядуть гітлерівці снідати. Спершу пригощалися старші за званням, потім — нижчі чини. Найменшу увагу на полонених наглядачі звертали саме тоді, коли одні були ситі й задоволені, а інші лише думали про те, як швидше накинутися на страви. Отож, коли Атаманюк дав драла в напрямку лісу, охоронці тільки для годиться постріляли вслід, мовляв, втратили підлітка і тільки.

...Залишилися позаду Австрія, Чехословаччина, частина Польщі. Все ближче рідний край. Михайло рухався на схід ночами, вдень переховувався в чагарниках, копицях сіна. Харчувався фруктами, мінімальні запаси їжі давно вичерпались, однак зайти в якесь село не наважувався. Та біля містечка Бельсько його вдруге схопили під час акції проти польських патріотів. Атаманюка разом з ними — понівеченого, ледь живого, кинули в один з найстрашніших концентраційних таборів — Освенцім. Наступного дня юнакові виповнилося всього п'ятнадцять років.

Михайло Андрійович з сумом зауважує, що той день народження найпам'ятніший у його житті.

— Наступного вже міг і не дочекатися. Добре, що поруч були старші,— знову переноситься на чотири десятиліття назад ветеран.— Підтримали, хоч і були людьми інших національностей. У біді всі стають братами. Так ось, вони оберегали мене від знущань конвоїрів, намагалися дати легшу роботу, підгодовували. Я трохи ожив. А коли в табір почали привозити сотні земляків, то у душі знову зажеврила надія на краще.

Із листа Заукеля гауляйтеру Мейєру про вербування робочої сили в окупованих східних областях для німецької військової промисловості.

м. Берлін

3 жовтня 1942 р.

«Необхідну додаткову робочу силу потрібно максимально вилучити з території недавно окупованих східних областей, особливо з рейхскомісаріату України.

Рейхскомісаріат України повинен надати внаслідок цього 225 тисяч робітників до 31 грудня 1942 року і додатково 225 тисяч до 1 травня 1943 року».

— Направили мене у «команду», яка мала розвантажувати картоплю з вагонів. Каторжна праця, без перепочинку тягали мішки по 10—12 годин. Щодня приносили до табору по кілька десятків трупів своїх товаришів. Найслабкіших есесівці добивали палицями. Часом просто вправлялися у стрільбі по живих мішенях і дуже раділи, якщо потрапляла в'язневі у серце. Ніхто не знав, за що чекає на нього смерть: досить було не так подивитися на гітлерівця або похитнутися в строю, і лунав пістолетний постріл чи автоматна черга.

Відповідно до розпоряджень табірних властей в'язень повинен був перебувати тут не більше трьох місяців. *Перший начальник Освенціма гауптштурмфюрер СС Фріч так вітав прибулих у табір в'язнів:*

«Ви прийшли сюди не в санаторій, а в німецький концентраційний табір, з якого лише один вихід: через трубу. Якщо це комусь не подобається, то може хоч зараз іти на дріт. Якщо в транспорті (мається на увазі ешелон.— *М. П.*) є євреї, то вони не мають права жити більше двох тижнів. Якщо є ксьондзи, то вони можуть жити один місяць, решта — три місяці».

— До радянських людей фашисти ставилися найгірше. Ми були для них не тільки полонені, але й найзапекліші вороги. Отож вислів «мертвий росіянин — хороший росіянин» був, так би мовити, їхнім девізом.

Із свідчень Рудольфа Гесса, першого коменданта Освенціма.

«Близько 5000 росіян деякий час працювали на розвантаженні вагонів з бруквою; вона купами лежала на залізничному полотні, і нічого не можна було зробити — у росіян не було сил працювати. Безтямно, безцільно ходили вони навколо або ховалися в якомусь безпечному місці, щоби хоч що-небудь з'їсти, або шукали тихе місце, де можна було б спокійно померти».

— Не можу без жаху згадувати німецькі «лазні»,— видно, як Атаманюку важко говорити про це.— Лазню впровадили після наших зимових перемог, які дехто ще до цього часу приписує Дідусеві Морозу. Пам'ятаю, як після холодного душу людей виганяли на вулицю голими — одяг здавали нібито для дезинфекції.

Однією з розваг охоронців були забави із псами. (До речі, на Нюрнберзькому процесі неспростовно доведено: собак годували набагато краще, ніж в'язнів). Вівчарку, котра одразу ж перегризала горло полоненому, заохочували шматком м'яса.

Із свідчень Рудольфа Гесса.

«Заради розваги вони (німецькі солдати.— М. П.) нацьковували собак на бранок. Якщо їх заставляли зненацька за цим заняттям, то вони пояснювали, що пес сам кинувся на ув'язнену тому, що та поводи́ла себе підозріло».

Так виправдовувався кат Освенціма перед суддями. Він, звичайно, «забув», що собак спеціально тренували так, щоб вони кидалися на смугасту форму в'язнів, навіть на їх запах. Потерпів від псів і Михайло. Різкий рух мало не коштував йому життя. Покаліченого юнака поклали в місцевий «госпіталь». Там і відбулися пам'ятні зустрічі з «ангелом смерті».

— Сорок днів у «госпіталі» здалися мені вічністю. Кожен з хворих чекав «обходу» головного лікаря. Перед його появою блок провітрювали, всім видавали на руки медичні картки. Якщо картку повертали, а це траплялося дуже рідко, то хворий міг вернутися на свої нари. Решту садили в кузови автомобілів і відправляли в газові камери. Двічі бачив я цього самовпевненого, випещеного пруссака, який одним кивком прилизаної і розчесаної на рівний проділ голови ставив хрест на чиємусь існуванні. Мені пощастило. І тому, що був фізично розвинутий, і тому, що через зріст не потрапив до категорії дітей. А саме над неповнолітніми, як пошепки передавали один одному хворі, проводив свої звірячі досліди Йозеф Менгеле.

Справді, «обходи» гауптштурмфюрера були, так би мовити, «громадським навантаженням». Основна його робота провадилася за щільно зачиненими дверима. Діти-близнюки — ось головний «науковий матеріал» садиста. Він вводив двом малюкам в організм карболову кислоту, кисень, робив уколи бензину, спостерігав і записував результати. Якщо один з близнюків помирав, то Менгеле вбивав і другого: розтрощував черепну коробку і порівнював мозок обох братів чи сестер.

Навіть некладається в голову, як далеко зайшли фашисти у своїх звірствах. Вони проводили досліди над людьми так, немовби перед ними були білі миші чи пацюки. Менгеле зустрічав кожен ешелон, уважно оглядав натовп. Коли бачив дітей з голубими очима, то потирив руки від задоволення. Тим, на кого впав його вибір, вводили у судини речовину, що міняла колір очей. Маленькі невірники вмирали, а Менгеле особисто (не довіряв цього нікому) вирізав у них очне яблуко і законсервовував у спеціальній рідині. «Селекційна робота» есесівця була частиною глобального плану виведення арійської раси. Експерименти його мали прискорити досягнення цієї мети.

Із щоденника лікаря Освенціма Йоганна Кремера.

«Сьогодні закріпив абсолютно свіжий матеріал із людської печінки, селезінки і підшлункової залози...»

І буквально через сім днів у щоденнику злочинця з'являється запис: «Сьогодні на обід був кріль — велика товста ніжка — з галушками і червона капуста за 1,25 марки».

Коментувати ці рядки зайве.

...Ледь повзли дні. Виснажлива праця, смердюча юшка і коротке забуття у задушливому, переповненому бараці. З калейдоскопічною швидкістю змінювалися обличчя в'язнів — крематорій з німецькою педантичністю приймав все нові й нові жертви. Та вже не було почуття приреченості у полонених, бо по всьому фронту громила і трощила ненависного ворога Червона Армія. Фашисти вирішили переправити табірне господарство в глиб рейху, що розвалювався. Так Михайло Атаманюк потрапив у Маутхаузен. До визволення залишалися лічені місяці. За цей короткий строк юнак ще раз зустрічається віч-на-віч із смертю.

З Маутхаузена хлопця переводять у філіал основного табору — «Лінц-3», де чоловіки будували підземні заводи для промисловості вермахту. Тут наприкінці війни діяло сильно підпілля, котре очолював радянський майор. Саме через нього в'язні довідалися, що гітлерівці мають намір підірвати штольню і таким чином знищити чотири тисячі учасників,

а отже, свідків будівництва. Вдалося навіть дізнатися, якого дня фашисти планують здійснити цю акцію.

...Зранку, як завжди, колона полонених потягнулася до добре замаскованого об'єкту, розташованого за кілька кілометрів від території табору. По-весняному пригрівало сонце. Люди йшли, знаючи, що востаннє бачать і траву, і сонце. Коли охорона почала прикладами заганяти людей у штольню, по рядах передали, всім сідати на землю і не рухатись з місця. Лайкою, вистрілами догори намагалися есесівці підняти на топи, та марно. Тоді начальник конвою помчав на велосипеді за підкріпленням. Незабаром повернувся з наказом відпровадити всіх назад у табір. Нечисленна охорона припинила — немов відчула, що за останні години щось трапилось. Справді, радянські і американські війська, прорвавши оборону, були зовсім близько. І коли колона порівнялася з пакугазом, котрий заховав її від табірної команди есесівців, майор (на жаль, Атаманюк не знає його прізвища) кинувся на найближчого гітлерівця, збив його з ніг і оволодів автоматом. Командира підтримали інші. Все трапилось так швидко, що роззброїти конвой вдалося без жодного пострілу. До табору ввійшов уже сформований загін... Наступного дня визволителі зайняли Маутхаузен. Це сталося 5 травня.

Якби якимось дивом відкинути, забути роки війни, то про Атаманюка я б написав: його доля склалася, як і у десятків тисяч ровесників — школа, армія, завод, заочне навчання в інституті, одруження. Все, як і повинно бути у людини. Але — пам'ять! Він ховав спогади у собі, хіба що дітям розповідав про поневіряння. Сини його розуміли, і того було достатньо.

Тим часом Михайла Андрійовича повністю захопила робота. Намагався, щоб усі проблеми вирішувались вчасно і наполегливо. На «Львівприладі» помітили його організа́торські здібності, творчий підхід до справи. Призначили майстром, згодом — начальником центральної заводської лабораторії. Як керівник відділу, Михайло Андрійович зумів поєднати у собі вимогливість адміністратора і уважність, доброзичливість товариша. Невдовзі запропонували йому очолити енергетичну службу заводу.

Михайло Андрійович дуже здивувався, коли одержав листа від учнів Стрийської середньої школи № 7, в якому діти просили поділитися спогадами про перебування у концтаборах. Виявилось, що у школі впродовж 13 років існує музей — «Люди, будьте пильні!», члени якого зібрали багато матеріалів, фотознімків і вирішили створити ще один розділ про колишніх в'язнів концтаборів.

— Я відписав «мурашкам» — так вони себе називають, — каже Атаманюк. — Ми подружилися і вже сьомий рік підтримуємо добрі стосунки. Бачу, їм дуже потрібне

спілкування з людьми, які зазнали поневірянь під час Великої Вітчизняної війни. Вони схоплюють кожне слово, вони вірять нам, а довір'я треба оберігати. Не можу не згадати один випадок, який стався під час першої зустрічі з «мурашками». Приїхав я у Стрий, а мені кажуть: «У нас сьогодні буде ще один колишній в'язень Освенціма». Я так розхвилювався, що ні про що не міг думати. Нарешті знайомлять мене з літньою людиною. Починаю згадувати місцевість, порядки в таборі, і бачу: цей чоловік ніколи не був в Освенцімі... Потім почалася урочиста церемонія, розмова трохи забулася. Знаєте, «полоненого» більше я не зустрічав. Оце регулярно читаю центральну пресу і знаходжу подібні історії. Хтось зайву зірку приписав, хтось орденів докупив, дехто й зброї в очі не бачив, а видає себе за бувалого фронтовика. Таких «героїв» треба позбавляти будь-яких почесей.

Такої ж думки дотримується відповідальний секретар Львівської секції радянського комітету ветеранів війни, полковник у відставці Неля Федорівна Нейчук. А коли мова зайшла про роль колишніх в'язнів концентраційних таборів у патріотичному вихованні молоді, про їх секцію, то Нейчук одним з перших назвала прізвище Атаманюка.

— Виступи перед аудиторією Михайла Андрійовича,— сказала вона,— можуть служити зразком, як без зайвого пафосу розповідати про те, що турбує людей.

...Сидимо з хазяїном у затишній квартирі. Рипнули двері — повернувся із зміни син. Віктор живе з батьками, а молодший — Сашко — окремо. Зауважую, в кімнаті стало значно тісніше. Михайло Андрійович посміхається: «Підняти б трохи стелю, бо Віктор незабаром люстру головою скине». Придивляюся до сина. Вистояла, вижила лінія Атаманюків. Син батька переріс, хоч і глава сім'ї кремезний — понад метр вісімдесят зросту.

Крокую вечірнім Львовом. Тишу раптово порушує годинник на ратуші. Згадую слова Атаманюка: «Не всім пішов на користь урок історії. Знову піднімають голови неонацисти, а разом з ними такі, як Менгеле. Я, в'язень Освенціма за номером 63081, звинувачую фашизм. Катам не повинно бути місця на землі!»

«Щоб спів солов'їний нам чувся...»

МИКОЛА РОМАНЧЕНКО

Тривого моя

Тривого моя усесвітня.
Без тебе я був би безмовним,
Без тебе я каменем був би.
Тривожна епоха новітня,
Повстань проти підлої змови
Всіх тих, що бажають нам згуби.
Всіх тих, що сьогодні воркують
Про мир солодкаво, підступно,
Самі ж, наче яструби люті,
На здобич криваву чатують...
Тривожить мене невідступно —
Чи бути, чи не бути нам, люди?

Тривожуся за себе, бо жити
І дещо зробити на світі
Ще хочу й тому клопочуся,
Щоб сонце сяло над житом,
Щоб зорі ночами нам квітли,
Щоб спів солов'їний нам чувся.
Тривожуся, як батько за сина,
Який, півжиття лиш пізнавши,
Багато ще хоче створити.
І думка у нього єдина —
Щоб ядерну згубу назавше,
Назавше, назавше закрити.

Тривожуся за внука сьогодні,
За це соколятко маленьке,
Що раде усьому земному.
Чи можна таке у безодню,
Чи можна лишить його неньки,
Злі духи, заморські панове?..
Тривожуся за людство планети,
За білих, і чорних, і жовтих,
За землю, і небо, і море.
О розумє світу. В тенетах
Не згинь і щоб вихід знайшов ти,
Щоб ти віднайшов його скоро.

МАССОВО-ПОЛИТИЧЕСКОЕ ИЗДАНИЕ

**Пост
имени Ярослава Галана**

Статьи, очерки, памфлеты, стихи

КНИГА 21

С о с т а в и т е л и:

Беспалько Михаил Павлович

Зализняк Богдан Васильевич

Львов, издательство «Каменяр»

(На украинском языке)

Художник *В. В. Ковальчук*

Художний редактор *В. Р. Пікулицький*

Технічний редактор *В. І. Франчук*

Коректори *І. М. Микита, М. І. Ткач*

ИБ № 1695

Здано на складання 29.06.88

Підписано до друку 03.08.88

БГ 00004. Формат 84×108¹/₃₂. Папір офсетний № 2

Гарнітура літературна. Офсетний друк

Умов. друк. арк. 8,82+4 вкл. Умов. фарбовідб. 9,42

Обл.-вид. арк. 10,48+0,38 вкл.

Тираж 7800 пр. Замовлення 557-8

Ціна 65 к.

Видавництво «Каменяр»

290008 Львів, Підвальна, 3

Львівська книжкова фабрика «Атлас»

290005 Львів, Зелена, 20

Сдано в набор 29.06.88

Підписано к печати 03.08.88

БГ 00004. Формат 84×108¹/₃₂. Бум. офс. № 2

Гарнитура литературная. Офсетная печать

Усл. печ. л. 8.82+4 вкл. Усл. кр.-отт. 9,42

Уч.-изд. л. 10,48+0,38 вкл.

Тираж 7800 экз. Заказ 557-8

Цена 65 к.

Издательство «Каменяр»

290008 Львов, Подвальная, 3

Львовская книжная фабрика «Атлас»

290005 Львов, Зеленая, 20